ŠVIETIMO MINISTERIJOS KNYGŲ LEIDIMO KOMISIJOS LEIDINYS

M. BIRŽIŠKOS

MŪSŲ RAŠTŲ ISTORIJA

II LEIDIMAS

SU 37 PAVEIKSLAIS

I DALIS

Ligi 1864 m.



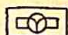
KAUNAS / VALSTYBĖS SPAUSTUVĖ / 1925 m.

ŠVIETIMO MINISTERIJOS KNYGŲ LEIDIMO KOMISIJOS LEIDINYS.

M. BIRŽIŠKOS

MŪSŲ RAŠTŲ ISTORIJA

II LEIDIMAS



I DALIS

Ligi 1864 m.

KAUNAS / VALSTYBĖS SPAUSTUVĖ / 1925 m.

I-jo leidimo prakalba.

Leisdamas šitą savo darbą, turiu galvoje ir mūsų mokyklą: šitą savo rašinį ir jai skiriu.

Lietuvių kalbos pamokomis mokiniai skaito, nagrinėja su kalbos mokytoju tam tikras chrestomatijas, skiriamas kalbos mokslui (kalbos išrašų rinkinius), arba atskirus rašytojų darbus. Tam gyvajam kalbos darbui skiriama ir šita „Mūsų raštų istorija“. Mokyklai jí yra tik tam tikra mokslo priemonė, bet toji priemonė mokiniui galės atstoti, bent tuo tarpu, ir reikalingą jam mūsų raštų istorijos vadovėlį.

Kaip reikia šita priemone naudotis mokykloje — tą dalyką turi nuspręsti jau pats to gyvojo mokyklos darbo vadovas: savo darbe jis eis, tikiuosi, kalbos metodikos mokslu ir naudosis savo ir draugų pastebėjimais. Šiaip ar taip, nieku būdu nepatariu mokiniui atmintinai mokytis visos tos chronologijos, kuri čia duota įvairiems rašinio galams; tą pat turiu pasakyti, žinoma, ir apie rašinio vardus, pavardes, knygų antraštes...

Čia kartu su mūsų raštais yra kalbama kiek ir apie kitų raštus, turėjusius ir iš dalies tebeturinčius įtakos mūsų raštų ūgiui: kalbu vietomis ir apie tuos kitų žmonių ir kitų tautų darbus, su kuriais augo surišti mūsų raštai.

1920 m.

II-jo leidimo prakalba.

Antrajam leidimui peržiūrėjau tekstą, šį tą nauja įdėjau, vietomis papildžiau, išplėčiau, vietomis šį tą praleidžiau. Praleidžiau Tautosakos skyrių, kuriam, bent dainoms, yra skiriamas mano Dainų literatūros vadovėlis (1923), o įdėjau apie Lietuvos rusų gudų raštus, apie lotynų kalbos reikšmę XVI a. Lietuvos visuomenei, dar įterpiau apie Sarbievių, jėzavitų teatrą, apie Mickevičių, Krašiauskį, Kondratavičių ir k. Neminėdamas visų čia mano atmainų, bendrai tenurodysiu, jog stengiaus savo rašinį mokyklai labiau pritaikyti negu jai buvo pritaikytas, ne tam tikslui rašytas, I-sis leidimas. Todel

svarbesniuosius, mano nuomone, rašytojus čia labiau iškėliau, daug plačiau jų darbą pažymėjau, kartais jų pačių žodžiais, o ne tiek svarbius arba literatūrai mažiau reiškiančius nustūmiau užpakaliau. Žinau, kad tai dar ne visa, kas reikėtų padaryti, idant šis mano raštas tikrai vadovėliu pavirstų, tačiau nesiimu šiuo tarpu daugiau ko padaryti. Jisai, man rodos, tebėra dar reikalingas ne vien aukštesniosioms mokykloms; juo tenka naudotis ir šiaip mūsų šviesuomenei, kuriai ir anie literatūros istorijai nesvarbūs rašytojai reikėtų, vis delto, bent iš vardo pažinti. Antra vertus, vadovėlis reikėtų dar naujai parašyti, o šio rašinio taikymas mokyklai negali to paties tikslo pasiekti. Tad prieš pasirodant tikram vadovėliui mokyklai tenka verstis šia „raštų istorija".

Šį II-jį leidimą ruošiau 1923—24 mokslo metais. Dar kartą jį peržiūrėjau ir pataisiau 1924 m. rudenį. Šį tą ir vėliau įspraudžiau.

M. B-ka.

I. Lietuvių raštai gudų ir lotynų kalbomis

(ligi XVI-jo amž. pusės, iš dalies ir XVII—XVIII amžiuje).

§ 1. **Gudų kalba lietuvių raštuose. Lietuvos Metrika**[1]). Prieš pasirodant raštams lietuvių kalba, lietuviai savo rašto kultūros reikalams vartojo slavių rusų kalbą, kuria kalbėjo žymi Lietuvos gyventojų dalis, gudai. Toji kalba Lietuvos valstybės ir šiaip viešajame gyvenime ėmė sverti Lietuvai krikščionybės dar nepriėmus; o kai Lietuvos valstybė susidėjo su Lenkais ir sunkiai kovojo, gindama savo laisvą tautos būvį, ir tada rusų kalba buvo viena iš svarbesniųjų savaimingojo būvio žymių, kuri jungė lietuvių ir gudų visuomenę lyg į vieną tautos kūną. Kad ir iš cerkvinės slavių kalbos kilusi, ji betgi vis labiau sėmėsi iš šnekamosios gudų kalbos — žodžių, posakių, įgijo tokių jos savumų, jog rusai ir lenkai dažnai ją vadindavo „lietuvių kalba". Tikriau pasakius, XIV—XVI-ajame, iš dalies net XVII-ajame amžiuje ji buvo Lietuvos rašto kalba.

Ta kalba buvo rašyti daugiausia *Lietuvos Metrikos* aktai (didžiojo Lietuvos Kunigaikščio vardu leidžiamieji raštai, diplomatiniai aktai), teismų nutarimai, visokie sutarčių raštai ir kiti visuomenės gyvenimo aktai. Lietuvos Metrika turi raštų nuo 1386 m., ir ligi XVI a. ji buvo Trakų pilyje, paskui Vilniuje, o baigiantis XVIII-ajam amžiui atsidūrė Varšuvoje, iš kur rusai, pagriebę kartu su lenkų aktais, išvežė ją į Petrapilį, paskui į Maksvą ir čia ją sudėjo Teisingumo Ministerijos archyve. Rusų vyriausybė ir mokslininkai yra išleidę ne vieną Metrikos aktų tomą, kuriuose yra svarbios Lietuvos istorijai medžiagos. Daug taip pat medžiagos Lietuvos istorikams yra Vilniaus Centraliame archyve — apie 20000 rašytinių XV—XVIII a knygų, kurių kelias dešimtis tomų yra išleidusi Vilniaus Archeografinė Komisija. Metrikos ir Vilniaus archyvo aktų yra ir ne rusų (gudų) kalba, jų yra ir lotynų ar lenkų kalbomis rašytų, tačiau ligi XVII-jo amžiaus tokių raštų nedaug randame[2]).

§ 2. **Lietuvos Statutas.** Rusų (gudų) kalba yra rašytas ir garsusis *Lietuvos Statutas.* Jis iškilo aukščiau už XIV — XV a. privilegijas, įstatymus ir „lakštus", kuriuos didieji kunigaikščiai teik-

---

[1]) Apie svetimųjų kalbų reikšmę lietuvių rašto kultūrai — M. Biržiškos Svetimosios kalbos lietuvių rašto istorijoje (1917 m. „Lietuvos Aido" Nr. I, 3, 8 ir II).

[2]) Plačiau apie Metriką — С. Л. Пташицкій. Описаніе книгъ и актовъ Литовской Метрики (1887).

davo atskiriems Lietuvos kraštams, luomams ir didikams, ir pakeitė didž. kunigaikščio Kazimiero 1468 m. išleistąjį baudžiamųjų įstatymų rinkinį „Sudebnik" (įstatymų vadovėlį teismams). 1529 m. Lietuvos seimas Vilniuje priėmė vadinamąjį *pirmąjį* („senąjį") Lietuvos Statutą, kuris, kaip rodos, tuojau buvo išspausdintas, bet mums yra išlikę tiktai jo nuorašai; čia daugiausia yra pasidarbavęs, jį rašydamas, kancleris (vyriausiasis ministeris) Albertas Goštautas (miręs 1539 m.). Didž. kunigaikščiui Žygimantui Seniui įsakius, jį tuojau išvertė į lotynų ir lenkų kalbas.

Pirmasis Statutas veikiai gavo atsilikti nuo visuomenės gyvenimo, kuriam vis labiau reiškė bajorai, nepatenkinti per mažu, pasak jų, apdraudimu jų reikalų Statuto straipsniais. Keliuose seimuose jie reikalavo pakeisti Goštauto Statutą nauju. Jų rašytojai (Mykelionis ir kiti) taip pat peikė senąjį Statutą, iki pagaliau did. kunig. Žygimantas Augustas 1566 m. Vilniuje patvirtino pataisytąjį, *antrąjį* Statutą. Šis Statutas irgi buvo rašytas rusų (gudų) kalba, tuojau ir į lotynų bei lenkų kalbas išverstas.

1569 m. Liublino unija padarė Lietuvai tokių atmainų, jog tik priimtasis Statutas vėl pasirodė nuo gyvenimo atsilikęs ir buvo taisytinas. Dar Liublino seimas paskyrė 14-os atstovų komisiją Statutui iš naujo sutvarkyti. Pasirėmęs tos komisijos geriausių Lietuvos teisininkų paruoštuoju darbu, kancleris Levas Sapiega (gimęs 1557, m. 1633) 1588 m. išleido Lenkų karaliaus Žygimanto Vazos patvirtintą *trečiąjį* Statutą rusų (gudų) kalba. Sapiegos Statutas, kurio vertimas į lenkų kalbą buvo pakartotas ir papildytas XVII ir XVIII amžiuose, tvarkė Lietuvos gyvenimą net Lietuvai patekus Rusų valdžion. Rusų vyriausybė atmetė jį 1840 m.

1909 m. Jonas Šliūpas Amerikoje paskelbė savo į lietuvių kalbą išverstą pirmąjį Lietuvos Statutą, kuone 4-riems amžiams suėjus nuo jo pasirodymo [1]).

§ 3. **Lietuvos metraščiai.** Lietuvos Metrika ir kiti mūsų senovės aktai yra svarbūs mūsų praeičiai pažinti. Lietuvos Statutas išgarsino kaimynuose Lietuvos vardą, įrodęs mūsų protėvius sugebėjus rimtai, visuomeniškai tvarkytis ir giliai ieškojus teisėtumo. Tų raštų turinys yra įdėmus Lietuvos kultūros istorijai, jų rusų (gudų) kalba — kalbotyros mokslui, tačiau su literatūra, tikrai pasakius, nedaug ko jie beturi bendro. Šiai pastarajai betgi priklauso trečioji mūsų rusiškų (gudiškų) raštų rūšis — *Lietuvos metraščiai,* kurie pasakoja mūsų praeities nuotykius. Jie giria didžiuosius Lietuvos kunigaikščius, stengiasi iškelti Lietuvos garbę ir pažeminti jos priešus — lenkus, kartais ir Maksvos rusus. Juose vaizdžiai apsireiškia tų laikų lietuvių ir gudų patriotizmas, meilė bendrai valstybei, tėvynei. Tai nėra tik ramūs užrašai, kas šiais ar anais metais yra įvykę,

---

1) Plačiau apie Statutą — T. Czacki. O litewskich i polskich prawach (1800—01). J. Daniłowicz. Opisanie bibliograficzne dotąd znanych egzemplazy Statutu Litewskiego (1823 m. „Dziennik Wileński"). С. Л. Пташицкій. Къ вопросу объ изданіяхъ и комментаріяхъ Литовскаго Статута (1893).

bet ir karšti tautos politikos raštai, lygiai mūsų gadynės laikraščių straipsniai, lygiai pasakojimai, padavimai, legendos, lyg kartu poezija ir publicistika ar tiesiog patriotiška, kad ir neeiliuota, poezija. Metraščius mėgo skaityti, nusirašinėti ir rinkti mūsų XV—XVI-jo amžiaus diduomenė, kuri jais stiprino ir gilino savo tautiškus jausmus. Tais raštais naudojosi didžiausi Lietuvos istorijos rašytojai XVI ir XVII am., Strikauskis ir Kojelavičius, juos pamiršo XVII—XVIII am. mūsų bajorų šviesuomenė, bet XIX a., Vilniaus universitetui susidomėjus Lietuvos praeitimi, juos iš naujo priminė istorikai Danilavičius ir Norbutas, kai kuriuos iš jų išspausdinę (tų raštų nuorašai tebuvo žinomi); paskui juos ėmė tyrinėti lenkai (Smolka, Prochaska, Jakubovskis) ir rusai (Tichomirovas). Kai susirinko 20 su viršum šių metraščių nuorašų, 1907 m. jie buvo paskelbti Rusų Metraščių rinkinyje (Polnoje Sobranije russkich lietopisei), XVII tome.

Mūsų metraščiai išsiplėtojo iš XIV a. trumpo metraščio: ilgainiui į jį pateko atskirų Lietuvos ir Gudų kraštų (Smolensko ir kitų) metraštėliai, vėliau taip pat diduomenėje išlikusieji šeimų padavimai, ir jis didėjo ne vien sekdamas vis tolyn einančiu laiku, bet ir vis gilyn atgal atsižvelgdamas, — juo metraštis vėlesnis, juo senesnius įvykius jis mums pasakoja. Pirmojo valstybinio metraščio užuomazga vardu *Lietuvos kunigaikščių pradžia* (Litovskomu rodu počinok) yra užmizgusi Didžiojo Vytauto metu, baigiantis XIV amžiui. Tiesa, ji mums težinoma iš vėlesniojo lotyniško vertimo (Origo regis); istoriją ji pradeda tiktai Gedimino sūnumis ir nupasakoja Kęstučio ir Vytauto kovą prieš Jogailą. Ją rašė aiškus Vytauto šalininkas, gal net Vytauto įsakytas. XV-jam a. įpusėjus, Kazimiero Jogailaičio metu (apie 1446 m.) *Lietuvos kunigaikščių pradžia*, kartu su kitais Vytauto, Švitrigailos ir Žygimanto Kęstutaičio gadynės įvykių užrašais, patenka į *Didžiųjų Lietuvos kunigaikščių metraštį* (Lietopis velikich kniazei litovskich). Tas trumpas valstybės nuotykių sąrašas (nuo 1377 m.) skiriamas ypačiai didžiųjų kunigaikščių reikalams, kaip aiškiai rodo ir pats pavadinimas. Mat, tuo metu didieji Lietuvos kunigaikščiai dar tebebuvo karšti Lietuvos nepriklausomybės šalininkai ir gynėjai; jų reikalai, tos gadynės mūsų patriotų akimis žiūrint, buvę ir valstybės, tautos reikalai. Šitoksai nusistatymas vaizdžiausiai apsireiškė 1428 m. Smolensko miesto parašytame, vėliau praplėstame ir į „metraštyną“ įtrauktame *Vytauto kunigaikščio pagyrime* (Pochvala kniaziu Vytautu), kuris XV-jo a. Lietuvos patriotams buvo toks pat manifestas, koks XVI amžiaus lietuviams Daukšos Postilos prakalba.

XVI a. kovoje prieš lenkų pastangas Lietuvą sau pajungti kilo tautiškas lietuvių susipratimas, augo kultūros ir ypačiai rašto reikalavimai, visur buvo pastebimas gyvumas, judėjimas, bruzdėjimas. Tačiau tuo pat metu Lietuva nustojo savo prieš tai turėto tikriausio ginklo — didžiųjų kunigaikščių pritarimo, nes juos vis smarkiau veikė Lenkų reikalai ir kultūra. Lietuvos reikalai ir garbė ginti dabar tenka diduomenei, kilusiai iš Vytauto bendradarbių palikuonių; tatai atsiliepia metraščiui. XVI a. viduryje senasis metraštis pasi-

darò naujesnis, labiau tinkąs naujiems mūsų šviesuomenės reikalavimams. Iš padavimų, didikų šeimose likusių, iš rusų metraščių (Valuinės), iš naujų nuotykių visa, kas rašytojui įsidėmėtina, įtraukiama į metraštį, kuris ypačiai garsėja savo pasakojimu apie lietuvių kilimą iš senovės Romos *(Palemono teorija)*. Toji nuomonė stiprino Lietuvos diduomenę kovojant prieš lenkus, kėlė jos puikybę, net patys lenkai (garsusis XV a. lenkų istorikas ir lietuvių priešas Dlugošius) tikėjo ir nesistebėjo, skaitydami mūsų metraštyje lietuvių didikų pagyras: „mes esame seni Romos bajorai" (my—staraja šliachta rimskaja). Kad ir teberašoma apie didžiuosius kunigaikščius, bet jų reikalai jau skiriami nuo valstybės reikalų; XVI a. metraštis jau nebe didžiųjų Lietuvos kunigaikščių, bet *Lietuvos ir Žemaičių didžiosios kunigaikštijos metraštis* (Lietopisiec Velikaho Kniažestva Litovskoho ir Žomoickoho[1]).

§ 4. **Lotynų kalba lietuvių raštuose.** Dar XIII, XIV ir XV a. Lietuvai teko su lotynų kalbos reikalu susidurti, susisiekiant su kitais kraštais, o XV--XVI a. ji vis labiau ėmė sverti ir vidaus santykiams, kultūros reikalams. Tąja kalba XVI a. atsiranda pas mus svarbios teisinės, politinės, taip pat ir poetinės literatūros. Statutas yra išverstas į lotynų kalbą.

Pirmasis lotyniškai rašęs Lietuvos poetas buvo Mikalojus *Husovianus*, kuris Romoje būdamas parašė poemą apie Lietuvos žiobrį: Carmen de statura feritate ac venatione bisontis (išl. 1523), kurios 1702 eilutėse yra gražių vaizdų, bet kalba šlubuoja[2]).

Ypačiai išgarsėjo trys mokyti Lietuvos teisininkai ir politikai: Roizius, Rotundus ir Volianas. Ispanų kunigas Petras Ruiz de Moros (mirė 1571), savo pavardę sulotyninęs *Roizius* Maureus, pasižymėjo ne tiek savo eilėraščiais (Carmina[3]), kiek teisių raštais. Žemaičių vyskupijai 1561 m. jis surašė jos įstatymus (Constitutiones ecclesiae mednicensis), 1563 m. savo sprendimus, kuriuos jis padarė būdamas Vilniuje karaliaus teisių patarėju (iurisconsultus) ir kurie sutrumpintai buvo vadinami „decisiones lituanicae" (Decisiones de rebus in sacro auditorio lituanico ex appellatione iudicatis). Lietuvoje įsigyvenęs lenkas Andrius *Volianas* (1530—1610) išgarsėjo savo raštais, kuriais skelbė ir gyrė reformacijos mokslą, ir politinės laisvės nagrinėjimu (De libertate politica, 1572). Tie raštai nieko bendro neturi su lietuvių diduomenės tautišku judėjimu

---

[1]) Apie Lietuvos metraščius: St. Smolka. Najdawniejsze pomniki dziejopisarstwa rusko-litewskiego (1890). A. Prochaska. Latopis litewski (1890). И. Тихомировъ. О составѣ западно-русскихъ, т. н. литовскихъ лѣтописей, („Журналъ Министерства Народнаго Просвѣщенія", 1901).

[2]) Palyg. Nicolai Hussoviani Carmina (Krokuvoje, 1894). — M. Jezienicki. Mikołaj Hussovianus (Hussowski) w świetle najnowszych badań (1895 r. „Kwartalnik Historyczny"). Vl. Sakavičius. Nicolaus Hussovianus, kaipo pirmasis lietuvių humanistas (1923 m. „Lietuvių Tautoje").

[3]) Palyg. Petri Royzii Maurei Aleagnicensis carmina. 2t. 1900 (Krokuvoje).

tačiau kiti sako jų autorių prisidėjus prie kitų Lietuvos šviesuolių, kurie, Radvilos paraginti, paruošė smarkų atsakymą į lenkų (Ožechovskio) priekaištus Lietuvos nepriklausomybės ir garbės gynėjams, — „Rozmowa polaka z litwinem" (1564[1]). Kiti tą knygą jungia su Vilniaus miesto vaitu Mielickiu *Rotundu* (mirė apie 1595), kuris, atvykęs iš Lenkų ir Lietuvoje įsigyvenęs, virto karštu jos gerbėju. Žygimanto Augusto įsakytas, jis rašė Lietuvos istoriją, kuri betgi žuvo; teliko tiktai trumpas valdovų sąrašas (pradedant Palemonu), priruoštas antrojo Statuto lotyniškam vertimui.

XV ir XVI a. Lietuvos šviesuoliai, susipažinę su lotynų kalba ir Romos istorija, gavo pastebėti panašumo tarp senovės lietuvių ir romėnų papročių, ypačiai tarp jų kalbų. Pastebėtasai panašumas vertė juos lyginti savo protėvius su romėnais, o neaiškūs, tuomet dar visuomenėje neišnykę padavimai apie Lietuvos valstybės įkūrimą davė progos kilti ypatingai nuomonei, jog lietuviai čia iš Romos atėję Palemono atvesti. Lietuviai virtę romėnų palikuonimis, lietuvių kalba — lotynų kalbos per ilgus amžius apkitusia, sunykusia tarme. Toji nuomonė, kaip žinome, pateko į mūsų metraščius. Žiūrėdami į lotynų kalbą, kaip į savo protėvių kalbą, lietuviai, tikriau, lietuvių didikai ir bajorai, ėmė jos reikalauti viešajam gyvenimui, ypačiai mokykloms. Vienas griežčiausių tos kalbos šalininkų buvo *Mykelionis*, kuris apibūdina lietuvius, totorius ir Maksvos rusus, jų gyvenimą, papročius ir kalbą (Michalonis Lithuani *De moribus Tartarorum, Lithuanorum et Moschorum*). Tas apibūdinimas kad ir parašytas dar 1550 m., tačiau XVII a. (1615—16 m.) jo tik dalis tėra išspausdinta. Mykelionis surašo keliasdešimt lotyniškų žodžių, kurie esą panašūs į lietuvių kalbos žodžius, ir ragina tautiečius atsižadėti gudų kalbos, kuri jungianti Lietuvą su pavojinga mūsų valstybei Maksvos Rusija, ir griebtis savo tėvų — lotynų kalbos, labiausiai, kurti ta kalba mokyklas. Jėzuitai, kurie netrukus atvyko į Lietuvą (1569) ir kuriuos mūsų žmonės paprastai jėzavitais vadino, kurdami bajorams mokyklas, kur visa kas buvo einama lotynų kalba, atitiko čia tikrą bajorų visuomenės norą, jų gyvą pribrendusį reikalą, net pasakytume: tautišką nusistatymą.

§ 5. **Sarbiauskis. Kojelavičius.** Kai Liublino unijos užmegstasis ryšys vis labiau Lietuvą lenkia Lenkų naudai ir Lietuvos visuomenės atsparumas eina silpnyn, dar be to, kai bajorai ima ištautėti, XVI-jo a. pažiūra į lotynų kalbą, kaip į mūsų protėvių kalbą, vėliau (XVII—XVIII a.) nebeturi savo pirmutinės, tautiškos, visuomeniškos reikšmės. Lotynų kalba virsta mūsų, kaip ir lenkų, bajorams, kaip ir vakarų Eiropos šviesuomenei, vien mokytosios kultūros kalba — priemonė mokslui pasiekti ir su kitų tautų žmonėmis, artimiausiais ir tolimiausiais kaimynais, susisiekti. Jėzavitai tos kalbos atkakliai laikėsi ir nebuvo linkę net ir lenkų kalbos į mokyklą įvesti; dar paskutiniaisiais XVIII-jo a. metais (1800) buvęs

---

[1]) Iš naujo spaus. 1890 (Krokuvoje).

jėzavitas, garsusis Vilniaus astronomas Pačiabutas piktinosi kai kam lenkų, ne lotynų, kalba mokslo knygas rašant: tam, girdi, lenkų, kalba netinkanti, nepriaugusi.



1. Motiejus Kazimieras Sarbievius (Sarbiauskis).

XVI—XVIII a. Lietuvoje išspausdinta daug knygų lotynų kalba daugiausia tikybinių, kurios labiau priklauso bendrai bažnytinei negu lietuvių literatūrai. Mūsų literatūrai, be kai kurių kitų lotyniškų rašytojų, tenka priskirti du įžymiu XVII a. Vilniaus jėzavitu, Sarbiauskis ir Kojelavičius.

Mozūras Motiejus Kazimieras **Sarbiauskis** (lotyniškai „Sarbievius" rašęsis, 1596—1640), gimęs Lenkuose, bet Lietuvoje išėjęs mokslus ir apie pusę savo amžiaus ten gyvenęs, mokydamas Vilniaus ir Kražių jėzavitų mokyklose, išgarsėjo Vakarų Eiropoje savo lotynių odėmis, kurias jis rašė sekdamas Horaciumi, ir savo perredaguotais, popiežiui įsakius, bažnytiniais himnais. Jo eilėraščių rinkinys, pavadintas *Lirica,* pirmą kartą buvo išspausdintas 1625 m. ir XVII—XIX a. buvo pakartotas apie 50 kartų ne tik Vilniuje, bet ir Romoje, Paryžiuje, Londone, Antverpene, Leipcige, Dresdene,

Venecijoje ir kitur. Kad ir būdamas lenkas, Sarbiauskis retai teatsiliepia į lenkų nuotykius, vieną kitą pažįstamą didiką ar mūšį teminėdamas, Lietuvos betgi ne tik didikams (Katkams, Tiškams, Radviloms, Sapiegoms, Rudaminoms) savo odes skiria, bet ir pačią Lietuvą dainuoja: Vilnių ir jo apylinkes, Panemunės miestelius


HISTORIÆ
LITVANÆ
Pars prior;
DE REBVS LITVANORVM
LIBRI NOVEM.
Auctore
P. ALBERTO WIIVK
KOIALOWICZ,
Soc Iesu
S.TH.D.

DANTISCI SVMPTIBVS GEORGII FORSTERI.

2. Kojelavičiaus istorija.

(Silviludia), vilniečių kelionę į Trakus (Quattuor leucae), Kražius ir kitas apylinkes. Užsieny jį vadino lietuviu, mums gana bus jį Lietuvos poetu pripažinus[1]).

---

[1]) M. Biržiška. Sarbieviana (1914 m. „Lietuvių Tautos" II kn 3 d. 369—375 pusl.)

Kitas garsusis Lietuvos jėzavitų rašytojas, Albertas Vijukas **Kojelavičius** (1609—1677), turėjo dar du broliu rašytoju, irgi jėzavitu, Kazimierą ir Petrą. Gimęs, kaip ir jie, Kaune, ten įkūrė jėzavitų namus, tačiau daugiausia gyveno ir dirbo Vilniuje. Parašė keliasdešimt tikybinių, istorinių ir kitokių knygų lotynų ir lenkų kalbomis. Del savo raštų, skiriamų Lietuvos istorijai, istorikų yra pripažintas kuone geriausiu XVII a. istoriku. Jo svarbiausi istorijos raštai yra Lietuvos Istorija (*Historia Lituaniae*, I—1650, II—1669), parašyta atsargiai, rimtai ir gražiai; Lietuvos istorijos įvairenybės (Miscellanea rerum, 1650), kuriose yra svarbių žinių XVII a. katalikų bažnyčios padėjimui Lietuvoje išaiškinti; Radvilų istorija (Fasti Radiviliani, 1653), del kurios Radvilos buvo labai ant Kojelavičiaus supykę ir kur pagavę naikino jo knygas; Lietuvos bajorų istorija, jų garbėmis (herbais) sekant (Nomenclator familiarum, 1658), pradėta spausdinti, bet kai kuriems didikams užsigavus, kad Kojelavičius jų giminės neišvedęs iš senovės kunigaikščių, nebaigta ir ligi šiolei neišspausdinta (tiktai jos sutrumpintas Compendium, jo išlikęs rankraštis, išspausdintas 1897 — Herbarz rycerstwa Wielkiego Księstwa Litewskiego).

§ 6. **Jėzavitų mokyklos teatras.** Jėzavitai davė Lietuvai mokyklos teatrą. Dar 1586 m. jie įrengė pirmąją Vilniuje Dievo Kūno procesiją gatvėmis, įtraukė į ją savo moksleivius, kurie visaip kaip persitaisę — pranašais, angelais, kariais — rodė ir vaidino įvairius paveikslus. Vėliau jie ne kartą per visokias bažnytines iškilmes rodė panašias „sacras pompas“, ypačiai XVII a. Šitokiomis pompomis jėzavitai pratino bajorų jaunuomenę kilniai ir padoriai rodytis viešumoje, tam reikalui ir mokyklos mokinių teatrus — dramas ir dialogus—rengė. Moksleivių vaidinimai turėjo prisilaikyti tam tikrų taisyklių: dialogo rašytojas, paprastai tos mokyklos mokytojas, turėjo iš pradžių pasitarti su savo vyresnybe; parašęs jį, turėjo pavesti mokyklos vedėjo (rektoriaus), paskui ir vietos jėzavitų viršininko (prefekto) kritikai. Jei dialogą žadėjo vaidinti didikų akyse, jį turėjo dar paskaityti tie jėzavitai, kurie tuos ponus pažinojo, ir nuspręsti, ar patiks jiems naujas kūrinys. Toliau mėgino vaidinti visiems vietos jėzavitams susirinkus, kurie ne kartą šį ar tą taisė, šalino ar keitė.

Pačių dialogų ar dramų jėzavitai nespausdino, pasitenkindami trumpomis rašytomis ar spausdintomis programomis (sinopsomis, periochomis, scenarijomis), kurias dalijo susirinkusiems žiūrovams. Programose buvo duodamas veikalo turinys, jo istorinis ar kitokis pagrindas (argumentum, fundamentum), scenų suskirstymas ir veiksmo išplėtojimas, dar be to, kai kada vaidintojų sąrašas ir jų paskirstymas vaidmenimis. Vaidinimas buvo pradedamas įžanga, prologu, kuris kartais ėjo po antiprologo. Dramą darė 3—5 veiksmai (aktai, parsai, protaziai), kurių kiekvienas skirstėsi 3—8 scenomis, arba įvadomis (inductio). Veiksmai turėjo savų pavadinimų, pav., I įtampa (epitasis), II postovis (catastasis), III nelaimė (catastrophe), ir nuo kits kito buvo atskiriami tam tikromis kalbomis

ir giesmėmis (chorais, apodoziais) arba protarpiais (interludium, intermedium), kurie paprastai virsdavo linksmomis, nebojant dramos turinio, gyvomis pajuokiamomis komedijėlėmis. Pabaigoje (epiloge) buvo keliami dori, žeminami pikti dramos veikėjai, arba giriamas didikas, kuriam buvo vaidinama.

Jėzavitų dramos, dažniausiai vaidinamos lotynų kalba, prasidėjo alegoriniais procesijų ir šiaip iškilmių dialogais, kuriuose buvo giriami šventieji, bažnyčios kankiniai, karaliai ir šiaip didikai. Panegiriniai dialogai ir mokyklose XVII—XVIII a. buvo vaidinami (Facies Martis et Minervae — Oginskių garbei, 1726 — ir kiti); jiems nemaža medžiagos davė istorija — Graikų, Romos, Persų, Vakarų Eiropos viduramžio. Buvo dramų ir Lietuvos praeities: apie Vytenį kunigaikštį, kuris paniekinęs Švenčiausį Sakramentą ir už tai buvęs Dievo nubaustas, apie Mindaugo Valstininką, apie Vilniaus miesto įkūrimą ir kt. Visa tų dramų lietuvybė — vardai, tačiau jose vis delto tebesireiškė įgarsėjusi XVI a. Palemono kilimo lietuvių tradicija, palaikiusi tautišką lietuvių bajorų puikybę ir samonę; pati jėzavitų jaunuomenė didžiavosi esanti Palemono, kartais Gedimino, jaunuomenė (palaemonia arba gediminia iuventus).

Anksčiausiai pas mus prasidėję, ilgiausiai buvo išlikę tikybiniai dialogai, kurie buvo vaidinami Didžiojoje Savaitėje, dažniausiai Didžiajame Penktadieny, kur (pav., Vilniaus miestiečiams vaidinant) buvo vartojama lenkų kalba. Šitokie dialogai kartais tęsėsi kelias dienas ir turėjo ligi 100 scenų; jiems vaidinti ruošdavosi iš anksto kokius metus.

Žemaičių Kražiuose vaidinant, intermedijose ne kartą griebtasi ir lietuvių kalbos. *Šimkevičios „Vytenio"* dramos intermedijoje sodietis (rusticus) kalbėdamas pina į lenkų kalbą lietuviškų žodžių, šaukiasi net į „didžius mūsų dievus". Kitoje to pat rašytojo dramoje du bajoraičiu lietuviškai kalbasi apie vaidinimą (XVII a. paskutiniame ketvirtyje[1]).

XVIII a. įpusėjus lotynų kalba vis mažiau svėrė net ir bajorų gyvenimui. Nyko jėzavitai iki, pašalinti iš Lietuvos, gavo perleisti vietą kitiems. Nyko ir mokyklų teatras. Ilgainiui atsirado lenkų teatras, kuris betgi su tautišku lietuvių gyvenimu nieko bendro neturėjo.

---

[1]) Apie mokyklos teatrą — M. Biržiška. Jėzuitų mokyklos teatras Lietuvoje (1918 m. „Lietuvos Mokykloj").

II. Nuo XVI-jo amžiaus pusės iki XVIII-jo a. pabaigos.

§ 7. **Abejojamieji raštai lietuvių kalba.** Seniausia lietuvių kalbos raštų liekana paprastai yra laikomas įrašas juostoje, arba, tikriau, plačiame šilkiniame kaspine. Jame yra pažymėti 1512 m. ir dainos pradžios žodžiai: „pas mamužės augau varga nežinojau". To įrašo betgi lotyniškos, tariant lenkiškos, raidės (žinomuose mums lietuviškuose spaudiniuose ir rankraščiuose seniau buvo vartojamos gotinės raidės) ir kiti tokie dalykai verčia mus abejoti, ar tai tikri metai čia pažymėti[1]. Lygiai abejojami yra 1533 metai, kuriuos kai kurie bibliografai deda Vilniuje išleistoms knygoms vardu „Wyprawa duszy na tamten świat... Agenda w języku polskim, łacińskim, litewskim i niemieckim"[2].

Bet visai yra tikri metai: 1545 — dviejų pirmųjų mums žinomų *poetų lietuvių*, Rapailionio ir Kulviškio, mirimo metai ir 1547 — *pirmųjų žinomų mums lietuviškų knygų*, Mažvydo katekizmo, išleidimo metai. Taigi XVI amžiaus penktąją dešimtį galime laikyti lietuvių (kalba) raštų pradžia.

§ 8. **Reformacijos reikšmė lietuvių raštams. Rapailionis. Kulviškis.** Tų raštų lopšys yra Mažoji (Prūsų) Lietuva. Pirmieji lietuvių kalbos spaudiniai pasirodė senųjų prūsų šalies sostinėje, Karaliaučiuje, bet pirmieji rašytojai nebuvo Prūsų lietuviai; jie yra kilę iš Didžiosios Lietuvos. Priėmęs reformaciją, pirmasis pasaulinis Prūsų valdovas, kunigaikštis Albrektas Brandenburgietis (g. 1490, m. 1568) ėmė uoliai rūpintis, kad „Dievo žodis" praplistų tarp visų jo valdinių, vadinasi, ir tarp krikščionių vardą akiai jau turinčių lietuvių ir jų brolių, jau mirštančių prūsų. Savo įkurtame (1544 m.) Karaliaučiaus universitete jis įsteigė lietuvių teologams, kunigams ir pamokslininkams kelias stipendijas (pašalpas) ir skatino rašyti tikybos knygas lietuvių ir tų prūsų kalbomis; tiek jis, tiek jo įpėdiniai lietuvių (ir prūsų) knygoms leisti davė pinigų, kiek reikėjo. Palaikė ir traukė į darbą ne vien Prūsų lietuvius, kurie, ponų baudžiavomis prislėgti, ne labai tegalvojo šviestis, o šviesesni už juos bajorai ir miestiečiai daugiausia buvo vokiečiai. Jo didžiausi bendradarbiai, žodžiu ir raštu platinant protestantų mokslą Prūsų lietuvių tarpe,

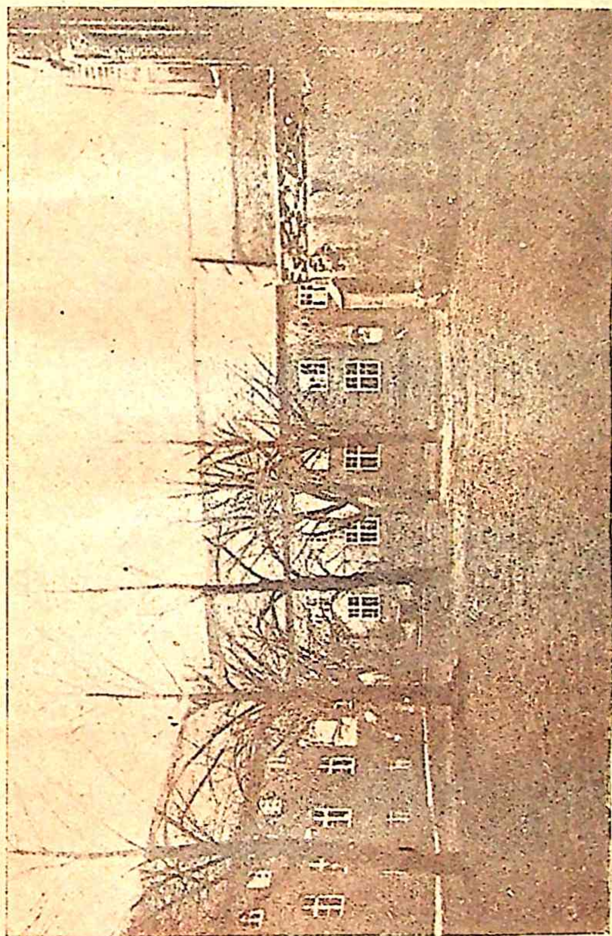
---

[1] W. Nehring u. Adalb. Bezzenberger. Ein altes Denkmal der litauischen Sprache („Beiträge zur Kunde der Indogermanischen Sprache", 1888, XV, 139—148).

[2] T. Narbutt. Dzieje Litwy, IX t. 287. M. Stankiewicz, Bibliografia litewska od r. 1547—1701 (1889 m.), V.

buvo jo pritrauktoji Didžiosos Lietuvos bajorų jaunuomenė, kuri išėjo mokslus protestantų universitetuose ir įsigyveno Prūsuose.

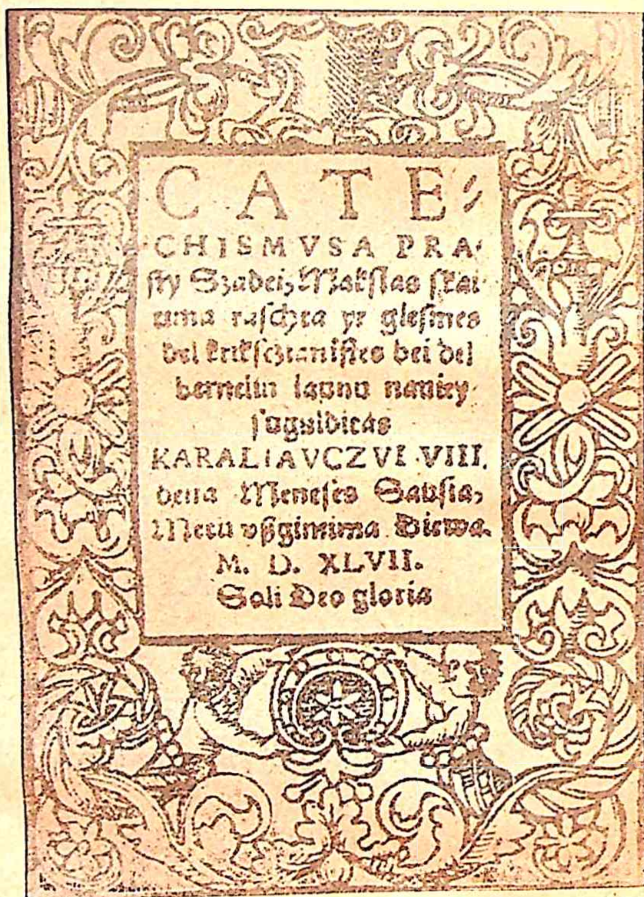
Su kunigaikščio Albrekto vardu ir su Karaliaučius universitetu yra surišti pirmųjų Lietuvos protestantų ir lietuvių rašytojų vardai.



3. Albertina (Senasis Karaliaučiaus universitetas).

Vitenbergo universiteto auklėtinis, Karaliaučiaus universiteto profesorius Stan. **Rapailionis** (gudiškai Rapailavičius, lotyniškai rašėsi Stanislaus Rapagelonis Lituanus, miręs 1545 m.), kilęs iš Kelmės apylinkės, žemaičių bajoras, bene pirmasis bus vertęs bažnytines giesmes iš lotynų ir lenkų kalbos į lietuvių kalbą: „Bernelis gimė mums“, „Kristau, diena esi ir šviesybė“, „Dievo Tėvo išmintis“. Jam, sako, Albrekto buvęs pavestas ir Šventasis Raštas į lietuvių kalbą

išversti[1]). Jo giminietis Abromas **Kulviškis** (lot. Culvensis, miręs Vilniuje 1545 m., kelioms savaitėms tesuėjus nuo Rapailionio mirties), kilęs iš Kulvos bajorų, netoli Kauno, kelių universitetų (Krokuvos, Luveno, Vitenbergo ir Leipcigo) auklėtinis, įsteigė Vilniuje mokyklą, paskui profesoriavo Karaliaučiuje; išvertė į lietuvių kalbą



CATE-
CHISMVSA PRA-
sty Szadei, Makslas skai-
tima raschta yr giesmes
del kriksczianistes bei del
bernelu iaunu nauiey
sugulditas
KARALIAVCZVI VIII.
dena Menesia Sausia,
Metu vszgimima Diewa.
M. D. XLVII.
Soli Deo gloria

4. Mažvydo katekizmas.

giesmes ir psalmes, kurias mirdamas įsakė savo mokiniams giedoti. Jo raštai nėra mūsų pasiekę, išskyrus Liuterio giesmės vertimą „Pagarbintas būki ir pačėstavotas"[2]).

---

[1]) R. Tschackert, Urkundenbuch zur Reformationsgeschichte (1890).

[2]) K. biografija: W. Wotschke, Abraham Culvensis („Altpreussische Monatsschrift", 1905 m., 153—252).

§ 9. **Mažvydas ir kiti. Martynas Mažvydas** (lot. Mossvidius) Vaitkūnas (miręs 1562 m.), kaip ir anuodu, iš Didžiosios Lietuvos kilęs, išėjęs Karaliaučiaus universitetą Albrekto lėšomis (stipendininkas), paskui Ragainės kunigas (Maž. Lietuvoje), išvertęs Karaliaučiuje išleido 1547 m. *pirmąsias lietuvių knygas*, – katekizmą vardu „Catechismusa prasty szadei, makslas skaitima raschta yr giesmes del kriksczianistes bei del berneliu iaunu nauiey sugulditas", vėliau — „Giesmes chriksczoniskas gedomas baszniczosu" (2 dali, 1566-1570 m.) ir kitus raštus. Mažvydo ir vėlesnių Mažosios Lietuvos rašytojų knygos spausdinamos gotiniais vokiečių rašmenimis.

Katekizmo prasti žodžiai susideda iš kelių atskirų dalykų: 1) katekizmo „del prastų žmonių", 2) 11 bažnytinių giesmių, kurių tarpe yra ir Rapailionio, 3) elementoriaus („Pygus ir trumpas makslas skaititi ir raschity"). Savo raštą autorius skiria ne vien Prūsų kunigaikštijos gyventojams, bet ir visai „garsingajai Lietuvai" (Lituania clara), knygelių pradžioje kreipdamasis eilėraščiu Ad Magnum Ducatum Lituaniae. Ilgoje prakalboje kunigams (pastoribus et ministris) jis nurodo Lietuvoje pagonystę dar nesančią krikščionių mokslo išdildytą, žmones tebetikinčius senovės dievybėmis; tatai dar kartą pabrėžia, jau lietuvių kalba, „Knigieles paczias byloje Letuvinikump yr Szemaicziump":

Kaukus (,) Szemepatis ir laukasargus pameskiet (,)
Wisas welnuwas deiwes apleiskiet.
Tos deiwes negal iums neka giera doty (,)
Bet tur wysus amszinai prapuldinty.

... Diews wysas szmanes nar didei mileti (,)
Dągaus karaliste dawanai nar dawanuti (.)
Aithwars ir deiwes to negal padariti (,)
Beth ing peklas ugni weikiaus gal istumti (,)
Pameskiet tas deiwes (,) dewap didziap pristakiet.

Jis prašo „panus, wespatis wisakius" savo „szmanes kunigump, szekump tremti", įsakyti „szmanes kiek nedelias baszniczian waikszcziati", raginti kunigus, „idant makitu szmanes". Prašo taip pat kunigus, kurių „ira uredas szmanes makiti", tą „trumpa maksla krikscziaпistes" „rąkasn imti" ir „doti ig rąkas kie(k) waika (,) kaip szemaiczia (,) taipir letuwynika", grasydamas: „Aschtra suda ir narsa dewa biakietese"[1]).

Nepersenai (1921 m., prof. J. Gerulio rūpesniu) susirado pamirštosios to pat autoriaus *Giesmės krikščioniškos,* į kurias įėjo, vieną teišėmus, ir 1547 m. paskelbtos giesmės. Keliolika giesmių šiam rinkiniui yra davę kiti (Rapailionis, Kulviškis, Vilentas ir kt.), bet diduma jų yra paties Mažvydo verstos ar originaliai parašytos. Tas giesmių rinkinys (apie 80 giesmių ir apie 50 psalmių) yra virtęs

[1]) Katekizmas naujai isspausdintas prof. Adalb. Becenbergerio: Littauische u. lettische Drucke des XVI. u. XVII Jahrh. I. 1874.

vėlesnių giesmynų pamatu. Čia randame, pavyzdžiui, šitokių giesmių: adventinių, kaip antai „Rassuket dangus isch aukschta ir debesis liket teisąghi, teatsiwer Žeme irgi tewaisa Ischgelbetoghi“, „Sutwertoiau Pone szwaisdziu, amszina schwiesa tikincziu“ ir kit., kalėdinių, pav., „Isch dangaus ateinu aukschta, neszui ums nu daug gera“, „Nuog dangaus angelu pulkas piemenump ateia skaistas, sake ghiems berneli graszu gulinti ant ketu edzu“, „Ponui musu uszgimus dzauksmas est angelamus“ ir kit., Liuterio giesmę „Christus Jordanop ateiha, prieme chrikschta nuog Jana, kaip io Tewas noreiha“, velykinių, kaip antai „Christus esti keles nuog mukas wisokias, jeib mes butumbim linksmi“ ir kt., psalmių, pav., „Isch giluma schaku tawesp, meiles ausis prilenk manesp“, „Laupsing duscha mano Pana“ ir kt., „Tewe musu danguiesis, Tu mums vissiems liepes essi broleis buti tawesp schaukti“, „Ataminki szmogau szodzus Jesaus Diewa Sunaus kalbetusus“ ir daug kitų giesmių[1]).

Mažvydo giesmyne yra ne tik jo, bet ir kitų rašytojų darbų. Vienas giesmes yra išvertę ar parašę vyresniosios kartos darbuotojai, kaip antai Rapailionis, Kulviškis, Zablockis, kitas — Mažvydo kartos žmonės, kaip antai Vilentas, Jomantas, Rodūnionis, Šeduikionis, Gedkantas, Blotnas, Marčionis ir kiti, — vis Karaliaučiaus Universiteto stipendininkai, paskui kunigai. Ragainės kunigas (po Mažvydo galvos) Augustinas *Jomantas* (m. 1576) buvo pradėjęs versti Naująjį Įstatymą į lietuvių kalbą, vadinasi, vykdyti Albrekto Rapailioniui pavestąjį darbą, bet mirė jo nebaigęs. Plačiau už šį ir Jomantą išgarsėjo Mažvydo pusbrolis, Didžiosios Lietuvos bajoras, kartu su Mažvydu išėjęs Karaliaučiaus universitetą, paskui vietinis kunigas, Baltramiejus *Vilentas* (m. 1587). 1579 m. išėjo Mažasis Liuterio katekizmas (Enchiridion), Vilento verstas naudojantis Mažvydo katekizmu, ir to pat iš Liuterio vertimo verstos „Euangelias bei epistolas“. Prakalboje Vilentas skundžiasi turįs didelę šeimą, vaikus leidžiąs į mokslus, tad lėšų knygoms išleisti neturįs. Jo knygas, kaip Mažvydo ir kitų, išleido Prūsų kunigaikštis. Vilento metu (1573) nežinomo autoriaus spaudai paruošta, bet neišspausdinta „Ischguldimas euangeliu per wisus mettus, surinktas dalimis isch daugia pastilu“. Tai pačiai gadynei priklauso Ragainės kunigo (po Jomanto galvos) Simano *Vaišnoro* (iš Didžiosios Lietuvos, m. 1600) raštai — kelios giesmės ir knygelių vertimai (1600): „Zemczuga Theologischka“ ir „Apie popieszischkaie Missche“.

§ 10. **Bretkūnas.** Visi pirmieji mūsų žinomieji rašytojai, kad ir dirbo Mažojoje Lietuvoje ir raštus spausdinosi Karaliaučiuje, buvo kilę iš Didžiosios Lietuvos, buvo Prūsų kunigaikščio Albrekto iš ten atkviestieji bajorai. Pirmas Prūsų lietuvis, kuris savo raštais

---

[1]) Mažvydo raštai, Jurgio Gerulio naujai surinkti ir spaudai paruošti, 1922 m. Lietuvos Švietimo Ministerijos išleisti: Mažvydas, Seniausieji lietuvių kalbos paminklai iki 1570 metams.

ne tik susilygino su jais, bet ir daug aukščiau už juos, net už Mažvydą, pakilo, buvo Karaliaučiaus kunigas (po Vilento galvos) Jonas **Bretkūnas** (g. apie 1535, m. 1602). 1589 m. išėjo jo paruoštos 3 knygelės, kurių tarpe — 76 giesmių rinkinėlis („Giesmes duchaunas"); giesmyno jis tebuvo tvarkytojas (redaktorius), nes šis giesmynas buvo paremtas Mažvydo darbu ir kitų kunigų vertimais. 1591 m. pasirodė jo pastilė „*Postila*, tatai esti trumpas ir prastas ischguldimas euangeliu". Tasai didysis darbas, turįs apie 1000 puslapių, peržiūrėtas kelių kunigų ir pripažintas esąs reikiamai parašytas, rodo Bretkūną gražiai savo kalbą mokantį ir, sulyginus su Mažvydo ir kitų raštais, gerokai rašto kalbą patobulinusį, nors rašyboje jis vis dar tebesvyruoja: tarp a ir o, dd ir d, tt ir t, rr ir r, nn ir n, h ir be h (hukinikas ir ukininkas). Jo kalbos pavyzdžiui imkime kad ir šias pastilės ištraukėles:

„Tu (,) mana miela Lietuwa, gerai dabokes (!) Jus isch tiesos nedaug szinnat alba ischmanat ape Schwenta Raschta, ape Diewo szodi, ape dusches sawa ischganima. Nesai kolei schissai swietas laikesi, dabar newienu knigu iusu lieszuwiu raschitu netureiot (;) wis ka ikscholei primokiti este, tatai wis iumus radosi isch Latinischko, lenkischko alba wokischko lieszuwio per tulkus. Tuogi iusip brangus ira Diewo szodis, tuogi teip masz tarp iusu ira mokanczíu poteru. Praschikiteg Diewa, ieib ghis ir iumus tokius rodzitu duot plebonus, kurie iusu prigimtu lieszuwiu iumus ischraschitu Schwentas knigas Seno ir Nauio Testamento, ir idant Diewas thiemus padetu, kurie schitas knigas Lietuwischkai ischraschiti pradeia".

„Pagonis meldesi Saule, Menu, szwaizdes ir kitus sutwerimus Diewo leistus. Kiti saw patis pramane koki ebrosa, ir ta meldesi... Pameskigi (,) miela Lietuwa (,) melstissi kaukus, Aitwara, Schemepaczius arba kitas Deiwes ir numirusius schwentuosius, da melskisi wieno Diewo, Tiewo musu Wieszpaties Jesaus Kristaus... Jus ing ligga kake inpuole, apsirge, wienam tiktai Diewui ischtikeket, ne ieschkoket pagalbos nuog Sziniu alba szoleniku, nesa thie nieka negelbst".

Dar didesnis Bretkūno darbas buvo Šventojo Rašto vertimas, kurį jis, daugiau kaip 10 metų (1579—1590) dirbdamas, keliais atvejais atitraukiamas kitų darbų, paruošė antrašte: „*Biblia*, tatai esti wissas Schwentas Raschtas lietuwischkai ischgulditas". Išvertęs iš graikų kalbos Senąjį ir Naująjį Įstatymą, jis nusiuntė savo vertimą keliems kunigams patikrinti, o paskui kreipėsi į vyriausybę, prašydamas išspausdinti. Tačiau nei jis pats, nei vėlesniosios kartos spausdinimo nesulaukė: rankraščio 8 stori tomai tebeguli nespausdinti Karaliaučiaus universiteto knygyne. Jais tesinaudojo paskesnieji Šventojo Rašto vertėjai ir lietuvių kalbos tyrėjai.

§ 11. **Prūsų vyriausybės raštai lietuvių kalba.** Visi tie lietuvių rašytojai ir dauguma kitų plunksnos darbininkų, pamokslininkų ir kunigų, dirbusių XVI amžiuje Maž. Lietuvoje, buvo gimę lietuviai. Jie atsidėję ir karštai platino Liuterio mokslą tarp lietuvių

ir prūsų. Tačiau tie darbadirbiai, dažnai iš Didžiosios Lietuvos kilę, neišjudino giliau ir plačiau Maž. Lietuvos žmonių, kad ir kąip globojo jų kultūrą ne tiktai kunigaikštis Albrektas, bet ir jo įpėdiniai, kurie ir valdžios raštuose vartodavo ne kartą lietuvių kalbą: kunigaikštis Jurgis Pričkus (1578, 1579 m. aktai), karalius Pričkus I-sis (1705 m. aktas), karalius Pričkus Vilemas (Vilhelmas) II-sis (1724 m. aktas), karalius Pričkus II-sis Didysis (1747 ir 1777 m. aktai).

XVI-jo amžiaus lietuvių rašytojai Maž. Lietuvoje ne daugiausia turėjo įpėdinių savo tautiečių. Iš baudžiauninkų lietuvių rečiau teišeidavo kunigų negu iš vokiečių bajorų ir miestiečių, kurie dar XVI amžiuje lotynų ir vokiečių kalbomis rašė apie Prūsų istoriją, o nuo XVII-jo amžiaus pradžios ima vadovauti ir lietuvių kalbos leidiniams, visai tų leidinių srovei. Dauguma Maž. Lietuvos rašytojų, rašančių lietuviškai, yra jau vokiečiai.

§ 12. **Reformacija ir katalikų reakcija Didž. Lietuvoje.** Antroje XVI-jo amžiaus pusėje reformacija pasiekia ir Didžiąją Lietuvą ir tuoj patraukia į savo pusę bajorų ir didikų minias, net kunigus. Su darbo žmonėmis (liaudim) svetimi, aptvirkę kunigai elgėsi ilgą laiką, kaip pasakų pamotės su savo povaikiais; jie nebuvo supratę nei savo siuntybos, nei žmonių reikalų ir kalbos... Mūsų žmonės, aišku, nebuvo patys susirūpinę valdžios suteikta jiems katalikybe, jie dabar mielai imasi „naująjį tikėjimą" — „vokiečių mokslą" arba vėl grįžta į protėvių tikėjimą (tūlose Žemaičių vietose) ir sukyla su ginklais rankose prieš ponus ir kunigus, naikina, degina, žudo, siaubia. Vyskupas Valančius tvirtina, kad tuo metu visoje Žemaičių vyskupijoje buvę pasilikę tiktai septyni katalikų kunigai. Net senovės ugnis Šatrijoje buvusi įkurta. Tačiau netrukus katalikai ėmė iš snaudulio atsigauti, spirtis iš Prūsų braunančiosioms tikybinėms naujienoms. Reformacijos akcija sukelia katalikų reakciją (atospyrį).

Lietuvos kunigų pryšakyje stojo energingi vyskupai — Vilniaus Valerijonas Protasevičius (g. 1504 m., vysk. 1556—1580) ir Žemaičių Merkelis Giedraitis (vysk. 1577—1609), kurie paėmė į savo rankas kunigus ir, turėdami pagalbai kelis nepaprastus veikėjus, ne tiktai pataisė katalikų dalykus Lietuvoje, bet juos dar paakiui pavarė. Protasevičius persigabendino į Lietuvą jėzavitus (1569 m.) ir įkūrė Vilniaus akademiją (1579). Nustota tenkintis svetimaisiais kunigais ir pasirūpinta jie saviškiais pavaduoti. Tuo tikslu buvo įsteigta 1579 m. Vilniaus kunigų seminarija, kurioje iš pradžios ir Žemaičių vyskupijos jaunuomenė ėjo savo mokslus, kol nebuvo Žemaičių seminarijos (ši įkurta buvo Kražiuose, paskui Varniuose); tos seminarijos davė daug gabių ir darbščių kunigų. Pradėta steigti parapinės ir vidurinės mokyklėlės, kurios ne kartą nurungdavo katalikų mokyklas. Garsinga buvo Žemaičiuose ypačiai Kražių mokykla (1616—1840). Joje XVII ir XVIII amžiuje dėstė mokslą jėzavitai, jų tarpe Sarbiauskis ir Kojelavičius, vėliau joje mokėsi Poška, tikybos mokė Valančius ir kiti Lietuvos istorijoje pasižymėję vyrai· ji yra išleidusi visą eilę mokytų lietuvių darbuotojų. Buvo išsiųsti

į tamsiausius Lietuvos užkampius pamokslininkai, kurie jau lietuvių kalba mokė žmones iš naujo, krikštijo ir išpažinties klausė. Tuoj pradėta tikybinė polemika su protestantais ir reformatais. Evangelikai reformatai beveik vienu metu su protestantais atvyko į



5. Merkelis Giedraitis.

Lietuvą ir sėkmingai darbą dirbo, ypačiai diduomenėje ir šiaip jau aukštesniuose visuomenės sluoksniuose, net dar sėkmingiau kaip evangelikai protestantai. Katalikai ima teismuose bylinėtis su evangelikais del atimtųjų bažnyčių ir turtų. Įvyksta ir smarkesnių, net kruvinų, susirėminų.

§ 13. **Daukša. Strikauskis.** Sekdami protestantų pavyzdžiu, kurių raštai lietuvių kalba platinosi Didžiojoje Lietuvoje (iš ten buvo kilusi diduma tos gadynės lietuvių protestantų rašytojų), katalikai ėmė leisti raštus ta kalba. Kaip matėme, Lietuvos diduomenė ir šviesuomenė jau pradėjo ja domėtis del jos tariamojo ryšio su lotynų kalba ir del įtemptų Lietuvos politikos santykių su Lenkais. Griežtas Lietuvos teisių gynėjas prieš Lenkų pasikėsinimus, vyskupas Giedraitis, yra uolus lietuvių raštijos globėjas. Išgarsėja veiklus vyskupo bendradarbis, Žemaičių kanauninkas, kunigas Mikalojus **Daukša** savo vertimu Jok. Ledesmos *katekizmo* (išleisto Vilniuje

1595 m.[1]) ir Jok. Vuikos *pastilės* (išleistos Vilniuje 1599 m.), o, dar daugiau savo įžymiąja pastilės prakalba. Joje jis lenkų kalba, bet lietuviškai aiškina lenkų įtakai pasiduodantiems Lietuvos bajorams gimtosios kalbos svarbumą: „Kur yra pasaulyje tauta taip tamsi ir suniekėjusi, kuri neturėtų trijų savų, lyg įgimtų dalykų — savo žemės, papročių ir kalbos?... Ne žemės derlingumu, ne parėdų įvairumu, ne šalies malonumu, ne miestų bei pilių stiprumu gyvuoja tauta, bet labiausiai išlaikymu ir vartojimu savo kalbos, kuri didina


Isaiæ LVII.
Padarćiu [illegible] pa-
[illegible] naſrú Pakâ-
iu. Pakâiu tôlimam/ ir
pakâiu artimâm/ târe
Wieſzpats/ ir iſz-
gidźiu ii.
PRA-

PRABILIS.
Tog túli iig tu/ kurie dažnai iſzpa-
źiſta nůdemes/ n koki-
mé ſumiſzimé / ir pêr-
grauźime ſielôs ſawos
kârtais radas: iſz wie-
natros ſzalies tikrái ži-
nôdami/ iog newienas
žmôgus nė̃ éſt be nů-
demes: iſz antrôs wel
ſzalies tů męſtu kas bu-
tu iſzpażinties/ ka tůrė-
tu ſakit nė raſdami: ir
iſz to p abinguſei ap-
m [illegible] ir n kurie dá-
[illegible] bar.

6. Iš Daukšos katekizmo.

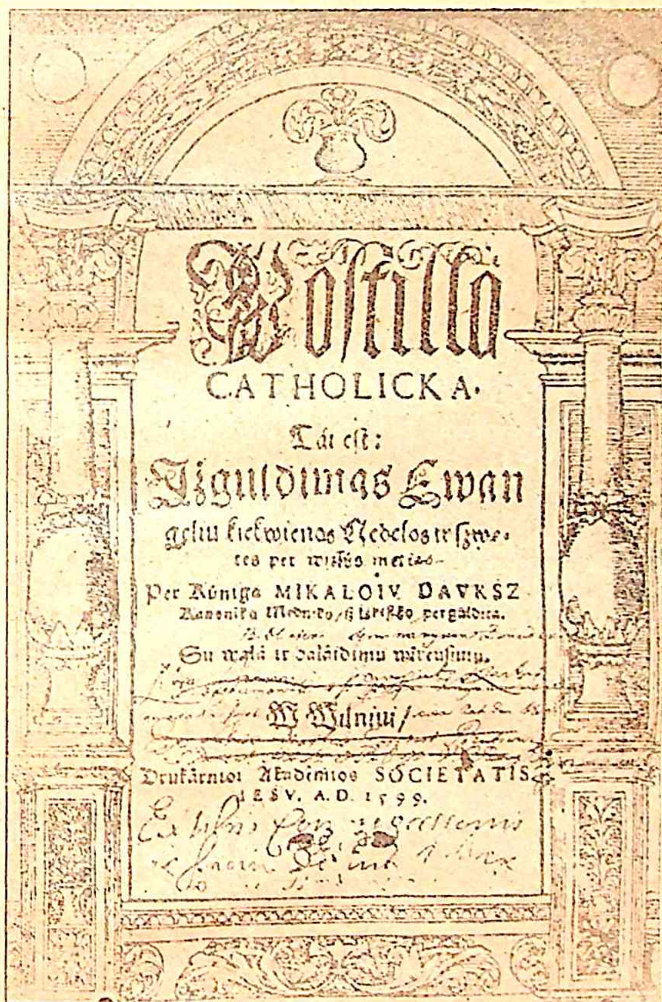
ir laiko visuomenę, jos santaiką ir brolišką meilę. Gimtoji kalba yra meilės ryšys, vienybės motina, pilietiškumo tėvas, valstybės sargas... Sunaikink kalbą, ir sunaikinsi santaiką, vienybę ir visokį dorumą! Sunaikink kalbą, ir užgesinsi saulę danguje, sumaišysi pasaulio tvarką, atimsi gyvybę ir tvarką!... Ne tam sakau, kad norėčiau peikti svetimų kalbų pažinimą bei mokėjimą... Aš vien peikiu apleidimą, paniekinimą, kuone atmetimą mūsų savos lietuvių kalbos. Dieve duok, idant susiprastumėme ir iš šio nuopuolio kada nors pakiltumėme!... Gana man bus ir to, jog šiuo savo, kad ir mažu veikalu, kaip manau ir geidžiu, duosiu pradžią ir pažadinsiu savuosius mylėti, laikyti ir platinti mūsų tėvų kalbą".

---

[1]) Prof. E. Volterio iš naujo išspausdinta: Литовскій катихизисъ Н. Даукши (Petrap., 1886).

Daukšos kalbos ir rašybos pavyzdį imkime iš jo „Kathechismo“:

„Kasg pražęgia szitą (pirmaiij Diewo) prisâkimą? Szitie ĩpaczei, kurie gárbiną ugnį, žęmînạ, giwatés, žálczius, pęrkûną,


Postilla
CATHOLICKA.
Tái est:
Iżguldimas Ewangeliu kiekwienos Nedelos ir szwentes per wissús metús.
Per Kunigą MIKALOIV DAVKSZ
Kanoniká Medniko, iß lenkiško pergulditá.
Su walá ir daláidimu wiréusiuių.
Wilniuį,
Drukárnioi Akademios SOCIETATIS IESV. A.D. 1599.

7. Daukšos pastilė.

mędžiús, ałkúś, Mędeinés, kaukús, ir kitús biéssus: ir anié, kurie žinauia, búrę, nuodiią, áłwu yr waszkú łáia anť pútos węiźdi: ir kurie tâ tiki: szitie wissi Diewo atsižada, ir pristôia węłnop ir už Wieszpaty sau ápturi.“

Daukša rašė: węlinas, skaititoiop, privałús, bat, waikelemus idąnt prissiymtų, nęssą, biłot, manesṕ eit, prissidarbôio tam iszmaną žmônaes, idąnt toi prastibei gerétus, priliginti sékłai, gamta (dorybė). Tuo pat metu, bene Žemaičių vyskupo prikalbėtas, bent jo pritariamas ir palaikomas, mozūras Motiejus **Strikauskis** (lot. Stricovius, g. 1547, m. po 1582) rašė lenkų kalba *Lietuvos Kroniką* (Kronika polska, litewska, żmudzka..., która przedtym nigdy



8. Moticjus Stricovius (Strikauskis)

światła nie widziała, išl. 1582[1]), kuriai, tarnaudamas Lietuvos kariuomenėje ir versdamasis lietuvių šviesuomenės draugystėje, buvo surinkęs nemaža žinių. Nors autorius ne lietuvis ir kronikos pradžiai dedą Lenkiją, bet jam labiausiai rūpi Lietuvos praeitis iškilti, kurią

---

[1]) Naujas leidimas — Varšuvoje, 1846 m., 2 t. Ten yra, be to, M. Malinauskio raštas apie Strikauskį ir J. Danilavičiaus apie Lietuvos metraščius. Palyg. taip pat J. Krašiauskio pastabas knyg. „Wilno", skiriamas Strikauskiui.

aiškindamas ne kartą lietuvius gina prieš lenkus. Savo veikalą paskyręs Lietuvos didikams ir kunigaikščiams — Giedraičiams, Radviloms, Valavičiams ir kitiems Lietuvos teisių bei garbės gynėjams; jos garbei iškelti jis renkasi žinių iš senųjų metraščių, iš didikų pasakojimų ir žmonių papročių, dainų ir padavimų ir, plačiai nupasakodamas jos praeitį, virsta jos karščiausiu gerbėju. Ką sakė jam Lietuvos praeitis, rodo jo pastaba del Algirdo žygių:

„Daugelis, del mokslo vyrų stokos, nežinodami ir nemokėdami tamsios praeities, nepaprasto, amžinai minėtino Algirdo kardo vaisius priskiria jo brolėnui Vytautui, nežiūrėdami laiko skirtumo ir dalykų būklės ir manydami Vytautą tebuvus Lietuvoje garsingą, tuo tarpu panašių į Vytautą, gal net karingesnių už jį šioje Didžiojoje Lietuvos Kunigaikštijoje tūkstančių būta."

Strikauskio kronika Lietuvos diduomenei atstojo „prastus" metraščius ir kilniais praeities vaizdais gaivino tautiškus jausmus.

§ 14. **Širvydas ir kiti.** Vilniuje išgarsėja šv. Jono bažnyčios lietuvių pamokslininkas, pirmasis lietuvių žodyninkas, pasak kai kurių, net lietuvių kalbos mokytojas Vilniaus akademijoje, jėzavitas kunigas Kastantinas **Širvydas** (1564—1631). Jo pamokslai *(Punktay sakimu)*, išversti čia pat ir į lenkų kalbą, išėjo 2 dalim, 1629 m. (I d. nuo advento ligi gavėnios) ir 1644 m. (II d. gavėniai). 1629 m. pasirodė jo *Dictionarium trium linguarum* (in usum studiosae iuventutis) — lietuvių kalbos žodynas, kuriame betgi lietuvių kalba sekė lenkų ir lotynų kalbom. Tas žodynas buvo reikalingas Vilniaus akademijos jaunuomenei, tad, rektoriams įsakant, buvo dar 5 kartus išspausdintas (1631, 1642, 1677, 1713 ir 1718). 1630 m., sako, išėjusi jo lietuvių kalbos gramatika (Clavis linguae lithuanicae), kuri XVIII a. (1737) buvo pakeista nauju jos leidimu (Universitas linguarum Lituaniae), vėliau 1781 pakartotu[1]).

Širvydo pamokslai yra pirmosios lietuvių kalbos knygos, kurių viena teksto dalis (evangelijos ir atskirų pamokslų turinys, pamokslų pradžioje) išspausdinta lotynų raidėmis. Prūsų spaudiniai ligi šiol tebespausdinami daugiausia gotinėmis raidėmis, pirmieji katalikų leidiniai (Širvydo, Daukšos...) buvo irgi gotinėmis raidėmis spausdinami.

Širvydas rašė rytų aukštaičių tarme, rūpindamasis, kad jo kalba būtų visai taisyklinga, rimta, graži. Jo žodyne randame žodžių: nesung, adunt (idant), betayg (bet), kirptuwe, diewabaymis, Diebieganay (Dieve saugok), kasdienis, uzuołas, duotoias (davėjas), kiekas, knigos (lenk. książka), wireia, marszałka (tunciaus, pakasinu, swodbos), mustau, mustis, mustimas, pele (pelė), lapakritis, lietuwnikas, darbo diena, giminė (= tauta), brołenas, tinay, mokitoias, mokitinis, welinas (velnias), unglinikas, łynkas (lenkas), kiemionis (valstietis), mužykas, Neris (upė), Ziemayćiey (lot. Samogitia), karieywis.

Širvydo pamokslų kalbos pavyzdys: „Didžiunay, del sáwo puotu, gierimu, ir piłwo apsunkinimo, kiti del brangiu ir prabangiu pasi-

---

[1]) Un. ling. Lit. XIX a. dar kartojama 1829 ir 1896 m. „Sakymų punktų" 1 d. iš naujo spausdinta 1845 ir 1885 m.

redimu, kureys redosi, dažnai paĩaydźia giárus dárbus: arba nepatogumis tumpa: net ataii bažnićion, arba patis saw stiabisi, ir unt rubu dayrosi, ó adunt iu ne sulaužitu, arba ne pateptu rupinasi;

9. Petkevičiaus katekizmas.

árba wel po wakarikśćiey puotoy ne isimiegoii zowauiia, o Diewop szyrdies sáwo pakiĩet, ir iam kayp pryderetu melstięs negal."

1605 m. pasirodė Ledesmos katekizmo vertimas, rytų aukštaičių tarme parašytas; mat, Daukšos vertimo kalba taikyta kiek ir žemaičiams. Širvydui pasimirus, išgarsėja jėzavitas kun. Jonas *Joknavičia* (lenk. Jachnowicz 1589—1668), kuris vertė

į lietuvių kalbą dvasines giesmes (išleistas 1660 ir 1668 m.), rašė lietuviškus katekizminius pamokslėlius (išl. 1638) ir įvairias tikybines knygeles (pirmąsias lietuviškas maldų knygeles, skiriamas katalikams, išleistas 1630 m. ir vėliau[1]). Kun. Pranciškus *Šrubauskis* (miręs 1680 m.) parašė katekizmą vaikams, įvairias žemaitiškas knygeles ir giesmes ir jas dykai dalijo žmonėms. Kiti to amžiaus rašytojai nė savo pavardėmis nėra žinomi. Paminėtini gal pirmieji pasaulinių, šiaip jau nežymių, lietuviškųjų eilėraščių autoriai: Vaclovas Labunauskas, 1599 m. Daukšos pastilėi išvertęs eiles Giedraičio garbei, — Benediktas Petravičius, 1638 m. Romoj išleistame kelių dešimtų eilėraščių rinkinyje įdėjęs eiles apie Klaudijo mirtį, — nežinomas Vilniaus jėzavitų mokinys, kurs 1648 m. 18-ka kalbų eilėraščių rinkinyje karaliaus garbei parašė lietuviškai:

Dżiaugias żiedalay (,) kad iump ateio Karalay,
Saulás iszwido (,) meto nelaukia pražido.

§ 15. **Reformatų raštai: „Londono Biblija“ ir kiti.** Suskatus Lietuvos katalikų bažnyčiai ir pasaulinei vyriausybei sykiu stengtis, evangelikai turėjo nusileisti. Dabar protestantų bažnyčia, būdama viešpataujanti Maž. Lietuvoje, Didžiojoje Lietuvoje nedaug beturi bažnyčios šalininkų—daugiausia tiktai tarp įsikūrusių čionai vokiečių, latvių ir Prūsų Lietuvos išeivių. Reformatai buvo susikūrę ir įsigalėję tarp Lietuvos didikų ir bajorų. Radvilų ir kitos diduomenės globojami ir naudodamiesi savo užsieniečių mokslingų kunigų darbais, jie buvo įstengę žymiai iškilti Lietuvos šviesuomenėje XVI ir iš dalies XVII amžiuje. Jų mokyklos buvo geresnės nekaip katalikų, ypačiai Kėdainių mokykla (1625—1824). Žinomi buvo ir lietuviški leidiniai — vilniškiai: lenkiškas ir lietuviškas Merkelio Petkevičiaus *katekizmas* su giesmėmis (1598), Jokūbo Morkūno išspausdintas Rejo *pastilės* (1600) vertimas iš lenkų kalbos, ir kėdainiškiai: 1653 m. (II leidimas, I-sis nežinomas) *Kniga nabažnistes krikćšioniszkos* su giesmėmis ir evangelijų aiškinimu (III leid. 1781), Kėdainių burmistro Stepo Jaugilio Teliegos išversta iš lenkų kalbos; kunigų Samuelio Manvydo ir Jono Bažimauskio *katekizmas* (1653), kurio 1680 m. leidimas Vilniaus vyskupo įsakymu smarkiai buvo persekiojamas. Ypačiai išgarsėjo vadinamoji *„Londono Biblija“*, kurią, reformatų bendruomenei pavedus, 1659—1662 m. Edinburge spausdino Samuelis Bogumilas Chilinskis (miręs 1668 m.). Jos vertimas ir spausdinimo priežiūra nepatenkino Lietuvos reformatų, kurie patikrino spausdintąjį tekstą, naudodamiesi ir Bretkūno vertimu, kelis kartus siuntinėjo parinktuosius kunigus į Angliją, kurie rinko aukų spausdinimui ir mėgino jį tęsti, bet Biblija nebuvo baigta spausdinti[2].)

---

[1]) M. B-ka. Jono Joknavičios tekstelis (1923 m., „Vairo“ 7 Nr.)

[2]) M. Stankiewicz, Wiadomość o biblii litewskiej (1886). — H. Reinhold. Die sogenannte Chylinskische Bibelübersetzung („Mitteilungen der Litauischen Literarischen Gesellschaft“, IV 105—163 ir 207—273).

Tačiau priėmus Radviloms, reformatų globėjams, katalikų tikybą, Lietuvoje reformatų įtaka slūgsta, — įsigali katalikų bažnyčia. Nuo to laiko, kaip ir Mažojoje Lietuvoje po trumpo suskatimo antrojoje XVI amžiaus pusėje, Didžiojoje Lietuvoje menkėja lietuvių leidiniai, ir tas jų vertybės menkėjimas traukiasi ligi XVIII amžiaus galo (ligi Kr. Duonelaičio Prūsuose) ir dar toliau, ligi XIX amžiaus.

§ 16. **XVII-jo a. Mažosios Lietuvos protestantų raštai. Kleinas, Hartknochas ir kiti.** Mažojoje Lietuvoje vyriausybės globa lietuvių raštams ir kultūros gyvenimui XVII ir XVIII amžiuose nenustoja darbo dirbusi, net didėja viešpataujant karaliui Pričkui Vilemui I 1688—1740), kuris steigdino daug pradedamųjų mokyklų su lietuvių ir vokiečių kalbomis, įvesdino lietuvių kalbos mokslą apygardinėje Tilžės mokykloje. Tas karalius 1723 m. Karaliaučiaus ir Alės (Halės, 1723 —1740) universitetuose įkurdino lietuviams teologų ir mokytojų seminariją, kurios auklėtiniai veikliai dirba paskui lietuvių raštuose ir pradedamajame lietuvių švietime, mokydami žmones gimtąja kalba.

Lietuvių raštai XVII ir XVIII amžiuose Mažojoje Lietuvoje augo, kaip augę, nė kiek nesustodami; tą ūgį betgi, kaip minėjome, turėjo savo rankose vokiečiai (vyriausybės žmonės ir kunigai), o lietuviai dirbo mažesnį darbą nekaip XVI amžiuje, ir toji raštų ūgio srovė, taip ištvinusi pradžioje, pagaliau visai nuslūgo ir sumenkėjo, kad ir kaip darbštūs ir sąžiningi buvo. kai kurie Prūsų veikėjai ir rašytojai.

XVII amžiuje išsiskiria Prūsuose vokietys Danielius **Kleinas**, Tilžės kunigas (g. apie 1610 m., m. 1666), kuris išleido pirmąją Mažojoj Lietuvoj *lietuvių kalbos gramatiką* (Grammatica litvanica, 1653) ir *tos kalbos vadovėlį* (Compendum Lituanico-germanicum, 1654; yra ten ir garsingo Mažosios Lietuvos vokiečių poeto, Karaliaučiaus univ. prof. Simano Dachò, Klaipėdiečio, 1605—1659, lotynų eilėraštis Kleinui). Tuodu raštu buvo reikalingu Maž. Lietuvoje ne tik, trūkstant lietuvių kunigų, vokiečiams kunigams pamokyti, bet ir lietuvių rašto kalbai, ligi tolei kiekvieno rašytojo kas sau nustatomai, suvienodinti. Savo darbui Kleinas pasinaudojo ne tik gyvąja kalba ir raštais, ne tik kitų kalbos užrašais, bet ir kelių kunigų, lietuvių kalbos mokėtojų (viri linguae litvanicae peritissimi), prityrimu, prieš spausdindamas su jais pasitaręs.

Įsidėmėtina ne tik Kleino raštams, bet ir šiaip Mažosios Lietuvos protestantų rašto darbams pagalba, kurią teikė rašytojams kunigams jų draugai kunigai. Pradedant Mažvydu ir Bretkūnu, baigiant XIX-jo am. pirmaisiais lietuvių raštais, verčiant Šventąjį Raštą, katekizmus, giesmes, rašant gramatikas ir žodynus, XIX a. renkant dainas ir pasakas — kiekvienam darbui padeda keli ar net keliolika kunigų savo žiniomis, pastabomis, medžiaga. Tatai vertė kunigus ne tik lietuvius, bet ir lietuvių bažnytinius reikalus rūpinančius vokiečius geriau pažinti ir išmokti lietuvių kalbą; kildavo ginčų, kaip kalbėti ir rašyti: ar bažnyčios sudarkyta, bet žmonėms suprantama kalba, ar gryna, įsibrovusias svetimybes išvalius, lietuvių kalba. Gumbinės kun. Mykolui Mėrlinui viešai pareikalavus pašalinti vokietybes

iš lietuvių kalbos ir pasiūlius sukviesti kunigų suvažiavimą (sinodą) tam išspręsti, buvo net kilęs (kun. Jono Keimelio) sumanymas įkurti Karaliaučiuje lietuvių draugiją, kuri rūpintųsi ir tirtų mūsų kalbą (societas lithuanico-philologica[1]).

Kleino metu Maž. Lietuvos kunigai ėmė net sekti lietuvių kalbos kilmę; vieni ją vedė iš graikų kalbos, kaip seniau Mykelionis, kiti, Didžiosios Lietuvos šviesuoliai, iš lotynų, dar kiti net iš žydų (ebrėjų) kalbos. Kreipiama dėmesio ir lietuvio būro gyvenimui, būdui, įpročiams: kun. Teodoras Lepneris rašė (1690 m.) Der preussische Lithauer, kun. Matas Šulcas Pretorius (Praetorius, g. 1635, m. 1707) — Deliciae prussicae, kurios iš dalies tėra išspausdintos (XIX a.). Plačiau pagarsėjo Prūsų istorikas Kristupas *Hartknochas* (1644—1687), autorius kelių rimtų veikalų: Prūsų istorijos (Alt- und Neu-Preussen oder preussische Historia, 1684), straipsnių apie Prūsų kilmę, senovės tikybą. Selectae dissertationes historicae de variis rebus Prussicis, 1679), rašto apie senovės prūsų kalbą (Dissertatio de lingua veterum Prussorum, 1679), Prūsų bažnyčios istoriją (Preussische Kirchen-Historie, 1686).

Patsai Kleinas pasižymėjo ne tik kalbos tyrimo srityje. 1666 m. jis išleido *Naujas giesmių knygas,* kurioms pasinaudojo senomis giesmėmis, jas ištaisęs ir antra tiek pridėjęs naujų vertimų — savų ir kelių kitų kunigų. Tos knygos buvo susilaukusios kelių leidimų ir virto pagrindu vėlesniems rinkiniams. Žmonėms taip pat įtiko jo „Naujos... maldų knygelės" (1666), kurios dar šiandien Maž. Lietuvoje tebėra vartojamos.

Sulyginus su Kleinu, kiti Maž. Lietuvos XVII a. lietuvių rašytojai nekuo tepasižymi.

XVI-jo am. Mažvydo ir Bretkūno giesmynai nebeatitiko didesniems XVII-jo amžiaus tikinčiosios visuomenės reikalavimams. 1612 m. Karaliaučiaus kunigas Lazorius *Zengštokas* (vokiškai Sengstock, 1562—1621), dvigubai padidinęs savo pirmatakų Mažvydo ir Bretkūno rinkiniams giesmių skaičių (nuo 76 iki 151), išleido „Giesmes chrikstzionischkas ir duchaunischkas". Zengštoko giesmyno kalba yra sudarkyta, eiliavimas šlubuoja, tačiau jo giesmės plačiai buvo giedamos ligi pat Kleino giesmynui pasirodžius. Tais pat metais jis parūpino naują Vilento „Enchiridiono" ir „Evangelių" leidimą.

1625 m. Karaliaučiaus kunigas (po Zengštoko galvos) Jonas *Rėza* (1576—1629), atsirėmęs Bretkūno rankraščiu ir kunigų vyresnybės patikrintas (7 kunigų), išleido Dovydo psalmes (Psalteras Dawido) vokiškai ir lietuviškai. 1673 m. kunigas Šulcas (m. 1673 m.) išleido kun. Kristupo *Sapūno* (1589 —1659) gramatiką: Compendium gramaticae lithvanicae; pats Šulcas rašė lietuvių kalbos žodyną, bet jo nebaigė. II-jį Kleino

---

[1]) Palyg. M. Mörlin. Quo quid magis accedit ad unitatem (1706). Ph. Ruhig. Das litauische Wörterbuch (1747 m., 3-me pusl.) ir Betrachtung der littauischen Sprache (1745 m., 3-me pusl.)

giesmyno leidimą 1685 m. parūpino, padauginęs nuo 229 iki 265 giesmių, kun. Jonas Rikovius (1652—1703).

Zengštoko, Rėzos, Kleino, Rikoviaus yra minimi kaip giesmių vertėjai ir šiaip kalbos jiems patarėjai — kunigai: Merkelis Švoba (vok. Schwaben, m. 1663), Jonas Urtelius (Hurtelius, m. 1666), Pričkus Pretorius (1624—1695), Kristupas Cintius (m. 1674), Vilius Liudemanas (m. 1661), Jonas Kleinas (m. 1662), Vilius Martinis (m. 1704), Mykolas Galius (Gaidys, m. 1689), Jokūbas Perkūnas (1665—1711), Ernstas Dycelius (vok. Diezelius, 1629—1692) ir kiti. Visi jie—Tilžės, Įsrutės, Ragainės, Stalupėnų, Valtarkiemio, Klaipėdos ir kitų Maž. Lietuvos parapijų kunigai[1]).

§ 17. **Šventojo Rašto ir Liuterio katekizmo vertimai.** XVII-asis amžius baigiasi ir XVIII-asis prasideda senai laukiamu *Naujojo Testamento* vertimu, paruoštu „čyrų lietuvnikų" — Maž. Lietuvos protestantų ir Didž. Lietuvos reformatų bendromis jėgomis ir išleistų Prūsų vyriausybės lėšomis. Dar 1700 m. baigiantis jis jau baigtas spausdinti, bet antraštėje pažymėta 1701 m. — Pričkaus I-jo Prūsų karaliaus vainikavimo dienai (1701 m. sausio 18 d.) pagerbti. Jis taip taikytas, kad visi lietuviai juo galėtų naudotis, bet Maž. Lietuvos žmonės skersavo į jį, vadindami Kėdainių vertimu. Tad vėliau (1727 m.) išėjo naujas Naujojo Įstatymo vertimas, taikytas vien Prūsų lietuviams ir todel buvo kartojamas (1735, 1755), net mokykloms apdorotas (1740). Pagaliau 1735 m. išleistas rinktinis Prūsų kunigų darbas — ištisas *Biblijos* vertimas (II leid. 1755). 1719 m. kunigai apdorojo Liuterio Mažojo katekizmo vertimą (Enchiridioną, dar Vilento išl. 1579 m. ir antrą kartą Zengštoko išspausdintą 1612 m.), kurs kad ir liko nespausdintas, bet turėjo kiek įtakos vėlesniesiems tikybiniams leidiniams[2]).

1701 m. Naujojo Testamento vertėjų vyriausiasis buvo Biržų reformatų kunigas Samuelis Bitneris (m. 1710) iš Didžiosios Lietuvos, kuriam padėjo Prūsų karaliaus pamokslininkas Bernardas Zandas (vok. Sanden, m. 1721) Karaliaučiuje, parašęs prakalbą apie Šventojo Rašto vertimus į lietuvių kalbą, ir teologijos studentas, vėliau kunigas, Pričkus Šusteris (1671—1750), vertimo kalbos „prūsintojas".

Karaliaučiaus profesoriaus kun. Endrikio Liziaus (vok. Lysius, m. 1731) sumanytą išleisti Mažojo katekizmo vertimą 1719 m. skaitė ir taisė penkių bažnytinių apygardų — Įsrutės, Tilžės, Ragainės, Klaipėdos ir Labguvos — 62 kunigu, kurių tarpe buvo labiau pasižymėje tų laikų lietuvių raštijoje Įsrutės vysk. Jonas Berentas (vok. Berendt, 1667—1737), Valtarkiemio kun.

---

[1]) Pagrindinis veikalas XVI—XVII a. Prūsų lietuvių literatūrai pažinti yra A. Bezzenberger, Beiträge zur Geschichte der litauischen Sprache auf Grund litauischer Texte des XVI. und des XVII. Jahrhunderts (1877).

[2]) L. Rhesa, Geschichte der lithauischen Bibel (1816).

Pilypas Rūgys, Papelkių kun. Adomas Šimelpenikas (vok. Schimmelpfennig, 1699—1763) ir kiti[1]).



10. Endrikis Lizius.

1727 m. Naujojo Įstatymo ir 1735 m. Biblijos išleidimu rūpinosi Karaliaučiaus profesorius, karaliaus pamokslininkas (po Zando galvos) ir Prūsų arkivyskupas (General Superintendent) kun. Jonas Kvantas (vok. Quandt, 1686—1772[2]), kuris buvo bent kiek ir lietuviškai pramokęs. Naujajam Įstatymui išversti daugiausia pasidarbavo kun. Pilypas Rūgys (dar su 3 kunigais); jis dalyvavo su Adomu Šimelpeniku ir kitais 11 kunigų viso Šventojo Rašto vertime.

---

[1]) Jacoby. Zur Geschichte der litauischen Uebersetzung des kleinen Lutherischen Katechismus („Mitt. der Lit. Lit. Ges.", Bd. I, H. III).

[2]) Plačiau apie Kvantą: A. Nietzki. D. Johann Jakob Quandt (1905).

§ 18. **XVIII-jo a. Prūsų lietuvių giesmynai.** Bę minėtųjų ir kitų tikybinio turinio Prūsų lietuvių knygų, čia reikia pažymėti eilė leidinių, turinčių ryšio su dailiąja literatūra, būtent, tikybinės to laiko *giesmės*. XVIII-sis amžius pradedamas III-ju Kleino giesmyno



11. Jonas Kvantas.

leidimu (1705). Šiam išsekus, ligi XVIII amžiaus galo pasirodo keliolika leidimų giesmyno, taisyto, pildyto arba gadinto įvairių kunigų — giesmyno, žinomo vardu *Isznaujo perweizdėtos ir pagerintos giesmių knygos* (1732 ir vėliau). Tatai pačios protestantų Bažnyčios priimtas giesmynas, kuris betgi ne visus patenkino, ir todel atsiranda naujų giesmynų, kaip antai: *„Kelios nobažnos giesmės* (1736 ir vėliau), sujungtos paskui su minėtuoju giesmių rinkiniu; *Giesmės szwentos* (1781), per kurias atsirado *Senos ir naujos krikszczoniszkos giesmės* (1806 m., bet paruoštos dar XVIII a.); tuodu giesmynu, eidamu su kits kitu rungtynių ir negavusiu bažnyčios vyriausybės pritarimo, nesiplatino. XVIII a. baigiantis (1800) pasirodė ir XIX a. keliolika kartų buvo kartojamos, žmonėms įtikusios, ne kunigo, tik šiaip žmogaus surinktos *Wisokios naujos giesmės"*.

1705 m. Kleino giesmyno III-jį leidimą peržiūrėjo kun. Pričkus Šusteris. Rūpindamasis bažnytine lietuvių lieteratūra, kun. Jonas Kvantas pevedė Įsrutės vysk. Jonui Berentui paruošti su kitais kunigais naują giesmyno leidimą, kuris pasirodė 1732 m. nauju vardu Išnaujo perveizdėtos ir pagerintos giesmių knygos. 1736 m. pasirodė Didlaukių kun. Fabijono Glazerio (vok. Glaser, 1688—1747) ir Kaukėnų kun. Jono Berento (m. 1749) paruoštos Kelios nobažnos giesmės. Dviem giesmynam ėmus tarp savęs varžytis, bažnyčios vyriausybė pavedė Papelkių kun. Adomui Šimelpenikui juodu sujungti; 1752 m. pasirodė jo sutvarkytas leidimas (Išnaujo perveizdėtos ir pagerintos giesmių knygos), kuriam Kvantas parašė mūsų giesmių istoriją. Šis leidimas, kad ir kartojamas, daugelio kunigų nepatenkino. Jurbarko (Įsrutės aps.) kun. Kristijonui Lovinui (1721—1783) sumanius, keli kunigai ėmė ruošti naują giesmyną, kurį, Lovinui kitur persikėlus ir nuo darbo pasitraukus, ligi galo tęsė Trempų kun. Gotpridas Ostermejeris (vok. Ostermeyer,—tai buvo Giesmės šventos, 1781). Beruošdamas savo rinkinį, Ostermejeris įžeidė brolius Milkes: jų tėvo Petro (Mielkiemio kun., m. 1753) vertimus jis papeikė ir reikalavo ištaisyti. Petro sūnus, Pilkalnio bažnyčios mokytojas (kanteris) Kristijonas Milkė (vok. Mielcke) parašė smarkią Ostermejerio giesmyno kritiką, kuri sukėlė visą polemiką su Ostermejeriu, išsitęsusią net 10 metų. Milkė su pasitraukusiu nuo Ostermejerio kuopos Lovinu ir kitais ėmė ruošti savo giesmyną, kuris betgi tepasirodė 1806 m. (Senos ir naujos krikščioniškos giesmės). Abudu giesmynu neįtiko žmonėms. Jiems labiau patiko mokytojo, pasak kitų, kareivio Kristijono Martikaičio parinktos Visokios naujos giesmės (1800).

Be Kvanto, dar Ostermejeris yra apsakęs XV—XVIII a. mūsu giesmių istoriją: Erste Littauische Liedergeschichte (1793)[1].

§ 19. XVIII a. pasaulinio turinio knygelės Maž. Lietuvoje. XVIII amžiuje Maž. Lietuvoje pasirodė pirmosios lietuviškos p a s a u l i n i o t u r i n i o k n y g e l ė s, turinčios pries akis mokyklų reikalą, būtent: 1706 m. Aisopo pasakėčių (Jono Šulco) vertimas ir 1708 m. pirmoji, tikriau sakant, antroji, lietuviška a b ė c ė l ė (Skaitytines), nes pirmąją abėcėlę turime jau Mažvydo

[1]) Palyg. dar Hoffheinz. Bericht über einen litterarischen Fund („Mitt. der Lit. Lit. Gesell.“ Bd. I 263—275). J. Sembrzycki. C. G. Mielckes verschollenes litauisches Gesangbuch („Altpreussische Monatsschrift.“ 1889 m., 366—369). R. Schwede, Zur Geschichte der litauischen Gesangbücher („Mitt. d. Lit. Lit. Ges.“ Bd. III. 396 — 406).

Šiaip žinių apie lietuvių rašytojus-kunigus XVI—XVIII a. Maž. Lietuvoje daug teikia D. K. Arnoldt. Kurzgefasste Kirchengeschichte des Königreichs Preussen (1769) ir Kurzgefasste Nachrichten von allen seit der Reformation an den lutherischen Kirchen in Ostpreussen gestandenen Predigern (1777) papildo ligi 1834 m. L. J. Rhesa Kurzgefasste Nachrichten von allenseit 1775 an den evangelischen Kirchen in Ostpreusssen angestellten Predigern (1834, be to, atskiras priedas ir pataisos).

1547 m. spaudinyje. Tie ir anksčiau minėtieji XVII ir XVIII a. darbai spausdinti Karaliaučiuje, kalbos ir idėjingumo atžvilgiu, tiek tikybiniai, tiek pasauliniai raštai, yra žemiau už XVI-jo amžiaus leidinius, nors lietuvių kalbos tyrinėjimai vis daugiau ir daugiau dabar įsigali Prūsų lietuvių raštuose.

Kunigas Pilypas **Rūgys** (vok. Ruhig 1675—1749) 1745 m. išleidžia savo lietuvių kalbos mokslo apytyrą (*Betrachtung der litauischen Sprache* in ihrem Ursprunge, Wesen und Eigenschaften) ir lietuvių vokiečių ir vokiečių lietuvių kalbų *žodynus* (išleistus 1747 m.). Lietuvių kalbos skambumui parodyti jis davė tris mūsų dainas: Anksti rytą rytužį saulužė tekėjo, Aš turėjau žirgužėlį, Aš atsisakiau savo močiutei, kurios atkreipė vokiečių poetų — Lesingo, Herderio ir Gėtės akis į mūsų dainas. Tuo padrąsinta lietuvių šviesuomenė, kuri pirma jas niekino, ėmė jas branginti ir rinkti[1]). Povilas Rūgys, Pilypo sūnus, tuo pačiu laiku (1747), sykiu su savo tėvo darbu, išleido savo lietuvių kalbos gramatikos pagrindus (Anfangsgründe einer litauischen Gramatik). 1791 m. kun. Gotpridas Ostermejeris išleido savo Neue littauische Grammatik ans Licht gestellt. 1800 m. Kristijonas Milkė išleidžia savo peržiūrėtą Rūgio žodyną su Karaliaučiaus universiteto prof. Emanuelio Kanto (sako jį buvus kilimo lietuvį) prakalba, kurioje garsingasis filosofas kalba apie lietuvių kalbos reikšmę — lietuvių kultūros plėtojimuisi ir tautų klajonės supratimui. Rūgys, Ostermejeris ir Milkė veikliai dalyvavo ir kituose lietuvių rašto darbuose — pirmasis, pav., dalyvaudamas leidžiamųjų raštų kalbą tikrinant, kitu du — giesmes verčiant ir leidžiant, Ostermejeris prisidėjo dar dalyvaudamas ir kitais raštais lietuvių ir vokiečių kalbomis.

Mėrlino, Keimelio, Perkūno gincas, kuris XVIII-jo a. pradžioje kilo del lietuvių kalbos, paveikė Karaliaučiaus universiteto studentą, minėtąjį Pilypą Rūgį, kad rimčiau ta kalba užsiimtų. Kokių 35-rių metų jo darbų vaisius buvo tas jo lietuvių kalbos žodynas ir Betrachtung, kurio dainos sudomino Lesingą. Lesingas (1729—1781) 33-ame savo literatūriniame laiške (1759) pakartojo jas, Rūgio verstas. 1762 m. įtakingas Karaliaučiaus literatas Hamanas (Jonas Jurgis Hamann, 1730—1788) pagyrė latvių dainas. Bene jo įtakojeKaraliaučiaus poetas, poezijos profesorių Kreicfeldas (Jonas Gotlibas Kreutzfeld, 1745—1784) ėmė rinkti ir versti lietuvių dainas, kurių 7 iš jo gavęs ir pridėjęs prie jų 1 iš Rūgio, Herderis (Jonas Gotpridas Herder, 1744—1803) 1778—1779 m. įdėjo į savo Volkslieder. Paskui po vienas kito Prūsų vokiečių istorikai ir šiaip literatai verčia mūsų dainas ar jas mini: 1780 prof. Liūdas Bačko „Das preussische Tempel“ laikraštyje; 1782 prof. Pričkus Samuelis Bokas (Bock) —Versuch einer wirtschaftlichen Naturgeschichte von dem Königreich Ost- und Westpreussen; 1795 m. jas apibūdina Gumbinės valdininkas Gervais savo Notizen von Preussen; 1796 Berlino

---

[1]) Apie XVI—XVIII a. šviesuomenės pažiūras į lietuvių dainas: M. Biržiškos Lietuvių dainų literatūros istorija, I d. (1919).

kalbininkas ir pamokslininkas kun. Danielius Jenišas (Jenisch) deda 4 dainas į savo Philosophisch-kritische Vergleichung und Würdigung vonvierzehn alten und neuern Sprachen Europas, o 1800 m. Milkės žodyno prakalboje jas maloniai mini, ten pat ir Kanto bičiulis Heilsbergas jas prisimena, abudu palaikydamu Kanto nuomonę apie lietuvių kalbos svarbumą; 1780 Nankė (Karolius Eproimas Nanke) pėsčias apkeliavo Prūsus, ir savo Wanderungen durch Preussen duoda vieną dainą[1].

Halės universiteto docentas, mokęs ten lietuvių mokytojų seminarijoje, paskui kunigavęs, *Hakas* (Haack, m. 1754 m.) 1730 m. išleido Naujojo Įstatymo lietuvišką vokišką ir vokišką lietuvišką žodyną (Vocabularium lithuanico-germanicum et germanico-lithuanicum). Milkė savo žodynu naudojosi mokytojo Jokūbo Brodovskio žodynėliu.

§ **20. XVIII-jo a. katalikų raštai.** Nors Prūsų lietuvių XVII—XVIII amžiaus raštai siaura tėkme tekėjo ir negalėjo patenkinti raštingųjų visuomenės sluoksnių, kurie buvo palinkę į vokiečių kultūrą ir traukė su savim rašto nepritjyrusius sluoksnius, tačiau, sudėjus su Didžiosios Lietuvos to meto raštais, jie rodosi įžymūs. Kada Maž. Lietuvoje matome ištisas eiles plunksnos darbininkų, Didžiojoje Lietuvoje nedaugelį tegalim tų darbininkų paminėti ir tik labai menkus; rusų (gudų), lotynų kalba, paskui lenkų kalba — kaip vokiečių kalba Prūsų Lietuvoje — čia viešpatauja išmokslintuose sluoksniuose (Žemaičiuose mažiau); lietuvių kalba nėr vyriausybės globojama ir paspiriama, ir daugiausia tiktai tikybos arba mokslo tikslai verčia kunigus ir vienuolius mokytis tos kalbos, vartoti ją susiduriant su savo vedamais žmonėmis. XVII a. antroje pusėje ir XVIII amžiuje Vilniuje spausdinami lietuvių raštai — jų nebegaivino dabar Giedraičio, Daukšos ir Širvydo idealai, kova su ne katalikais jų nežadino — ne auga, bet slinkinėja tų tautos švietėjų, tikybos darbuotojų numintu keliu, padaugindami mūsų spaudinių skaičių, bet toli gražu jų nepagerindami. Neberandame čia rinktinių, būrelinių darbų, kaip Maž. Lietuvoje, panašių į kelių arba keliolikos Prūsų žmonių Biblijos vertimą arba jų tikybinių giesmių rašymą ir vertimą.

XVIII amžiuje leidinių skaičius, rodosi, daugėja, jų atsiranda nemaža, bet kokybės atžvilgiu tie leidiniai yra labai menki. Jie buvo beveik išskirtinai tikybiniai menkiausio turinio raštai, pilni baisiausių makaronizmų (svetimybių), „išpūsti jais; eina dabar *Pedelis miros Altorius duchaunas kwepanczio smilkimo* ir kiti tos

---

[1]) M. Biržiškos Lietuvių dainų literatūros istorija. I (1919 m.), 44—52 psl. Papildytina dar šiais raštais: J. Sembritzki. Die ostpreussische Dichtung 1770—1800 („Altpreuss. Monatschr." 1908 m. 2 Heft) ir jo Nachträge zur Ostpreussischen Dichtung 1770—1800 („Altpreuss. Monatschr." 1911 m., 4 Heft).

Karaliaučiaus universiteto kultūros reikšmei Mažosios Lietuvos šviesuomenės istorijai suprasti pasinaudotina dar D. H. Arnoldt. Historie der Königsberger Universität (1746).

3*

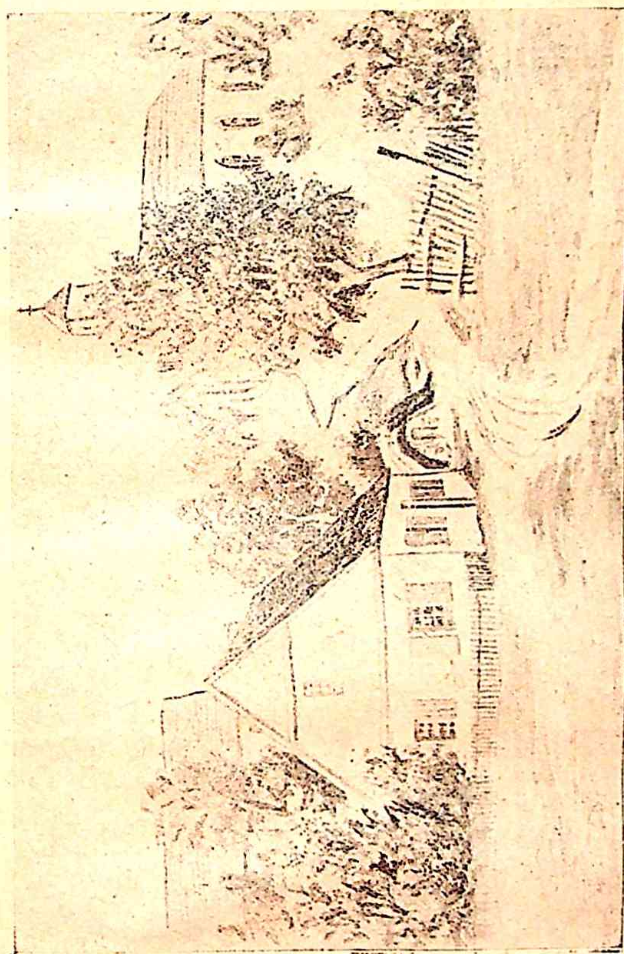
rūšies raštai. Tų raštų pavyzdžiui minėtina *Broma atwerta ing wiecznasti* (1753), kunigo Mykolo Olševskio parašyta; ji susilaukė kelių leidimų ir paskui buvo pajuokiama mūsų šviesuomenės (vysk. Valančiaus ir kitų). Pasirodė kelerios (pora ar kiek daugiau) knygelės, kurios turėjo atstoti maždaug šių dienų knygas: *Kniga Juzepa S(zwenta) apey wisokes broctwas* (1734), kurias po kelių leidimų pakeitė 1752 m. *Balsas szirdes pas Wieszpati Diewa*, spausdintas dar ir pirmajame XIX amžiaus ketvirtyje. Plačiai žinomas buvo ir *Auksa altorius* (1793 ir vėliau)... Pačioje pabaigoje išeina *Spasabas giedoima* (per sumą, 1790), — pridėtos čia kelios giesmės, parašytos to paties kun. Ant. Strazdo, kurio dainelės (ir giesmelės) paskui buvo labai žinomos Lietuvoje. Išeina Tomo Kempiečio Maldų vertimas (1722), nežinomo jėzavito parašytas; vėliau (1766) — lenkų kalbos mokslas mažiems (lietuvių) vaikams, dar vėliau (1781) — toks pat lietuvių kalbos mokslas.

Visi lietuvių katalikų to meto leidiniai, išskyrus kelis, išėjo Vilniuje. Tiems leidiniams daugiau už kitus nudirbo ir pasižymėjo Lietuvos istorijos moksle ir kalbotyroje jėzavitų kunigai. Antroje XVIII amžiaus pusėje kelerias lietuviškas tikybines knygeles parašė Žemaičių Kalvarijos damininkonų kunigai, kaip rodos, Žemaičių vyskupų raginami, bet rimtesnių darbų po savęs nėr palikę ir gilesnės įtakos nėr padarę Lietuvos raštų istorijai.

1794 m. Lietuvos sukilėlių vyriausybė paskelbė kelis atsišaukimus lietuvių kalba, kuriais aiškino sukilimo tikslą ir ragino kaimo visuomenę jį palaikyti. Tais pačiais metais buvo išleistas lietuvių kalba lenkų kalbėtojo ir pamokslininko (buvusio tuomet Vilniuje, vėliau Seinų vyskupo), kunigo Mykolo Karpavičiaus (1744—1805), pamokslas, pasakytas po mišių atminimui piliečių, kurie buvo tuomet žuvę, gindami tėvų žemę ir laisvę. Žemaičių bajoras Antanas Klementas rašo kurstomąsias eiles prieš Lietuvą puolusius rusus: „Klausyk tu, vaikuti mano". Ėjo per žmones ir nežinomųjų poetų dainos apie užėjusius sunkius laikus ir reikalą išvyti priešus iš tėvynės: „O bėda, vargai, trudningi čėsai, kas bus iš Lietuvėlės", „Ten už girių ir girelių gyvena rusai, prūsai", „Užgieda gaidžiai pusiau nakties, reikia žirgai balnoti"...

§ 21. **Duonelaitis**. Nuobodžioje, bespalvėje to laiko raštų dirvoje, kada buvo platinami Lietuvos žmonėse tiktai menki ar apymenkiai tikybos dalykų rašteliai ir šiokie tokie kalbotyros ir istorijos dalykėliai, iškyla XVIII amžiaus lietuvių raštuose, kaip nepaprastai didelė ir labai skaisčiai spindinti žvaigždė, ir ima šviesti mūsų kaimo genijas, Mažosios Lietuvos kunigas Kristijonas **Duonelaitis** (1714 m. sausio m. 1 d. — 1780 m.). Laisvojo nuo baudžiavų žemininko sūnus, gimęs Lazdynėlių kaime (keli kilometrai nuo Gumbinės), tėvui mirus, jis dideliu vargu teišėjo aukštuosius kunigo mokslus Karaliaučiaus universitete, kurį laiką buvo mokytojas, o paskui apie 40 metų klebonavo Tolminkiemyje (keliolika kilometrų nuo Lazdynėlių). Jis rašė vokiškai ir lietuviškai. Į lietuvių kalbą jis vertė giesmes, kurių mes dabar niekur nebeužei-

name, rašė pasakėčias, kurias pavadino pasakomis (Rudikis Jomarkininkas, Šuo Didgalvis ir kitas), „Pričkaus pasaką apie lietuvišką svotbą“, — kuri paskui įėjo į jo garsingiausią kūrinį — *Metus*, tas idilijas, kurias sudaro Pavasario linksmybės, Vasaros



12. Duonelaičio klebonija Tolminkiemyje

darba, Rudens gėrybės ir Žiemos rūpesčiai. „Metai“ tepasirodė 1818 m., išleisti Karaliaučiaus prof. Liūdo Rėzos (antrą kartą Aug. Šleikerio 1865, trečią kartą prof. Neselmano 1869). Be mokslingų leidimų, yra dar leidimų, skiriamų plačiajai visuomenei (J. Šlapelio Vilniuje ir kitų); yra leidimų ir į kitas kalbas išverstų — į vokiečių (Rėzos, Neselmano, Pasargės), latvių (kun. Vatsono). lenkų (Akelaičio, Osovskio ir kitų).

„Metai“ gražiausiais *heksametrais* (šešiapėdėmis eilėmis) vaizduojaPrūsų lietuvio (būro) gyvenimą, jo laimę ir nelaimę. Realizmas, vietomis lyg išėjęs iš krašto, perdėtas gamtos vaizdų gyvumas, įsigilinimas į kaimo žmonių sielą, gilus jų gyvenimo, papročių ir būdo pažinimas, dažnai lyties (formos) meistriškumas — žymi tą garsingąjį Duonelaičio kūrinį.

Duonelaitis, vaizduodamas savo kūrinyje kaimo žmonių gyvenimą, rašo jau visai „žmoniškai“ — artojų kalbos žodžiais ir posakiais. Tokios gražios, sveikos kalbos, tokio jos gyvumo ankstesniuose mūsų raštuose niekur, žinoma, nerandame; kad ir kiti anų laikų rašytojai buvo geri mūsų kalbos mokėtojai, bet, rašydami apie nekaimo kultūros dalykus, turėjo prieš akis raštus svetimomis kalbomis (lotynų, enkų, vokiečių), iš ten paimtais žodžiais ir nusakymu teršė skaisčią mūsų žmonių kalbą. Duonelaičio kalboje irgi *yra nemaža svetimybių*, ypačiai iš vokiečių kalbos paimtų, kurių tuomet jau buvo įsibrovusių ir į Prūsų žmonių kalbą, pasitaiko gudų ir lenkų kalbos sulietuvintų žodžių, tik jie jo raštų kalbos nesudarko, bet sveikai, nejučiomis *yra įaugę į jo tikrai „žmonišką“, lietuvišką mastymo ir sakymo būdą* Jo kalba ligi šiol yra visai graži, paveikslinga, turtinga, vaizdinga. Jos skambumą daro daugybė vartojamų aliteracijų („visi visur sumišai šokinėdami džiaugės“), tautologijų („būrą baudžiava baudžia“), sinonimų („daug dirbę bei trūsinėję“), epitetų („Pričkus išmintings šaltyšius“) ir visokių tropų: lyginimų („kregždės nei kulkos šaudė per orus“), metaforų (lietus žmonėms „šonus skalbti pradėjo“), prozopopėjų („žemė su visais pašaliais įmurusi verkia“), metonimijų („spateliai greiti“), sinekdochų („Krizas Kriza prigauna“, iperbolių („arklys mano žvengti pradėjo, ir tuojau tavo sparų viens nuo stogo nupuolė, o langų vienam perdėm skylė pasidarė“), ironijos („pamaži šnibždėdamas ir kytriai pasislėpdamas, taip iškoliojau, kad šunės kaukti suniko“). Lengvai ir gražiai jis vartoja retorines figūras: kreipimąsi („o jūs vargdienėliai, jūs vyžoti nabagai“), šaukimą („tai buvo pons!“), klausimą („ak, kur dingo barzdota gadynė!“), pakartojimą („vislab, kas rudens biaurybėj numirė verkdamas, vislab, kas ežere gyvendamas peržiemavojo ar po savo keru per žiemą buvo miegojęs, vislab tuo pulkais išlindo vasarą sveikint“), laipsniavimą („mūsų nenaudėlės dar nei riešutytį, ir nei vieną, nei mackiurninką riešutytį žiemai perkęst ir kramtyt, dar nenuskynė“), priešpriešą („Paikius ant lietaus, ant giedros barasi Vauškus“).

Lengvai, tiksliai ir gyvai visokiomis puošmenomis puošdamas savo kalbą, Duonelaitis ne tik žymiai palengvino savo vartojamą, iš graikų ir romėnų pasiimtą, sunkųjį heksametrą, kuris jo eilėse skambėte skamba, bet ir gyvų gyviausiai atvaizdavo mums gamtos ir žmonių gyvenimą. Pavasarį jam viskas juda kruta; skraido čiulba paukščiai, lakštingala („paukščių karalienė“) „devyniais balsais gieda“ — džiaugiasi linksminasi visa gamta. Vasarą — darbų darbai, nepabaigiami, po kits kito seka, trukšmingi, pilni ūžesio. Rudenį — vestuvės, puotos — visokios gėrybės. Ziemą — viskas susitraukia,

slepiasi, tiktai vilkai subėga, staugia, baido vargina žmones. Gamtos gyvenimui mainantis, keičiantis, turi prie to taikytis ir žmonės, ypačiai baudžiauninkai — būrai, kurių vargai, darbai ir džiaugsmai, jų pagirtini ir netikę pasielgimai yra svarbiausias „Metų" turinys. Sunkus būrų gyvenimas darosi vis sunkesnis, ponams ir jų tarnams (vakmistrams ir kitiems) juos slegiant ir nežmoniškai su jais elgiantis. Dainius nesigaili žodžių tokiems ponams savo pasipiktinimui ir pasibiaurėjimui išreikšti — „pilvotais išputėliais", „bedieviais", „neprieteliais" juos ne kartą pagarbina. Taip pat puola jis ir ateivius kitataučius („šveisterius" ir kitus Prūsų vyriausybės tarp lietuvių įgyvendintus), kurie lietuvį „per paiką drimelį laiko", bet negiria nė pačių lietuvių, kurie nusileidžia kitataučiams ir šiaip netikusiai elgiasi.

Stoja prieš mus Lietuvos būrai — Vyžlaukio valsčiaus „viežlybi gaspadoriai" ir „nenaudėliai", su „svotbiniais" džiaugsmo klyksmais ir vargo skriaudų dejavimais. Pirma vieta tenka Pričkui, „išmintingam šaltyšiui, mokyto Bleberio žentui". Dosnus ir visų mylimas Krizas („tas širdingas žmogus, kaimynu mūsų bebūdamas, kožną vis lietuviškai mylėdavo sėbrą") dainiaus sulyginamas su laklakštingala: „į vyžas įsinėręs ir savo skrandą būrišką viešėt užsimovęs, po prastu savo stogu nei lakštingala čiauška, kai širdingai jis savo Dievą pradeda garbint". Ypačiai yra „vertai pagirtinas" Selmas („būras, rodos, nei ponas, ale viežlybas, mandagus būras"). Rimtas ir išmintingas yra Lauras pakamorė. Tačiau Enskys su savo garsingu „briedkriauniu stungiu" dažnai nekaip pasirodo; tai apsukrus gyvo būdo būras. O jau visiški „nenaudėliai" — tai išdykėlis Dočys, amžinai pusgirtis, trukšmadarys Plaučiūnas, perdaug vaišingas šeimininkas, kurio česnyse nuolat kyla vaidų ir peštynių, „nuoperta pora" — Slunkius ir Pelėda: du tinginiu, apsileidėliu, kuriuodu, savo tinginį kad teisina, remiasi tokių pat tėvų núomonėmis (tokia jau visa Slunkių giminė).

Kad ir turi „Metai" ydų ir visokių netobulumų, vis delto jie yra kilniausias lietuvių poezijos ir vienas žymiausiųjų visuotinės literatūros kūrinių. Lietuvių literatūros istorijoje „Metai" baigia senąją ir pradeda naująją gadynę. Nors su senąja juos riša dar kai kurie rašto kalbos ypatumai, daugybė svetimybių, liaudies poezijos, ypačiai dainų, neigimas (Duonelaitis tegirdi „nešvankias dainas" ir biaurisi jomis), bet savo turiniu, pasauliniu turiniu,—kad ir giliai tikinčio, net kunigo, sudarytu ir turinčiu platesnės visuomeninės reikšmės, — ir nauja, iki tol lietuvių poezijoje nežinoma, forma *„Metai" yra* neginčijamai *naujosios gadynės pradžia.* Tai kad ir idiliška, bet yra *tautiška poema.* Visuotinėje literatūroje jie turi tam tikrą, gan žymią vietą. Jie įeina į poemų istoriją, kuri prasideda Homeru, Hesiodu ir Vergiliju, kurie, kaip ir idilininkas Teokritas, buvo vyriausieji „Metams" pavyzdžiai. Heksametru su jais susirišęs, Duonelaitis nesekė vėlesniųjų gamtą vaizduojančių poemų (anglo Tomsono, vokiečio Kleisto), kuriose tematome dirbtinį, netikrą gamtos ir jai artimų žmonių, kaimiečių, gyvenimą. Jis duoda

tikrus gyvus žmones. Savo realizmu jo „Metai' išsiskiria iš visų tos rūšies visuotinės literatūros kūrinių, pranešą savo gadynę.[1])

Be Duonelaičio, XVIII a. buvo ir daugiau mėginimų ne vien apie tikybinius dalykus lietuviškai rašyti. Minėtasis Papelkių klebonas Adomas Šimelpenikas 1760 m. rašo eilėraštį „Ant svotbos čestningo pono Jurgio Kristupo Vielkio" („Ar tinka vilkui avį duoti?") ir kitus veikalėlius. Jaunesnis už jį Auluvėnų klebonas Jonas Hertelis (g. 1769) verčia Gelerto pasakėčias—Musės bei uodo smertį („Aš musės smertį apraudosiu"), kurią kai kas ir kitam kam (Milkei, Šimelpenikui) priskiria, ir Keleivį („Kaip kartą ans pagons keliavo"). Jis yra taip pat parašęs išgarsėjusią dainą „Kelkites vyrai, jau ziegorius trys, spragilus reikia nutvert", kuri pamėgo mūsų žmonėms; jis rinko, bent jau XIX a., ir liaudies dainų, kurias teikė Rėzai. Minėtasis Kristijonas Milkė taip pat vertė (laisvai) Gelertą: „Ansai kuliks su spragilu per žiemą prisivargt turėjo"[2]).

§ 22. XVI-XVIII a. lietuviškų raštų sąvada. Lietuviškųjų spaudinių ir rankraščių skaičių bibliografija, suimdama tą skaičių apskritai, šiaip pažymi: XVI amžiuje jų yra buvę per 30, XVII — per 60, XVIII — per 160, trimis tais amžiais išleista ar paruošta spaudai per pustrečio šimto leidinių lietuvių kalba. Dar prieš 20 metų (Baltrušaitis, 1904 m.) pusantro šimto lietuviškųjų leidinių teįstengė nurodyti, tad galima laukti, kad bendromis lietuvių rašto žinovų ir mėgėjų pastangomis pavyks vienas kitas mūsų senovės raštas dar surasti [3]).

---

1) Plačiau apie Duonelaitį M. Biržiškos: 1) Duonelaičio raštai ir 2) Duonelaičio gyvenimas ir raštai (1918 m. ir vėlesni leidimai). Be Rėzos, Šleikerio ir Neselmano paskelbtos medžiagos, daug žinių apie Duonelaitį ir jo kūrinį duoda L. Passarge, Aus baltischen Landen (1878), to pat Christian Donalitius Litauische Dichtungen (1894), ypačiai Tetzner: Christian Donalitius, Die Tolminkemischen Kirchenbauakten ir Die Tautregister des Chr. Donalitius (1896 m. „Altpreussische Monatsschrift").

2) Palyg. M. Biržiškos Adomas Šimelpenikas (1925 m. „Lietuvoj").

3) Bendri XVI — XVIII a. lietuvių bibliografijos apskaitymai M. Stankiewicz. Bibliografia litewska 1547 — 1701 (1889). C. Балтрамайтисъ. Списокъ литовскихъ и древне-прусскихъ книгъ (1904). Vac. Biržiška. Lietuvių literatūra XVI—XVIII a. (1924).

III. 1801-1864 metai.

1801—1831 m.

§ **23. Vilniaus Universitetas. Istorijos raštai.** Lietuvių raštai, ypačiai Didžiojoje Lietuvoje, subrūzda tiktai XIX amžiuje. Didžiulę reikšmę lietuvių kultūros istorijai turėjo Vilniaus Universitetas (1803-1832), kurs pakeitė jėzavitų akademiją ir, pakėlęs mokslą, suspietė į vieną bendrą darbą Lietuvos ir Gudų mokslo pajėgas, paragino jaunuomenę ir visuomenę susidomėti savo krašto praeitimi ir vadovavo jo švietimo ir mokslo dalykams.



13. Pranciškus Ksaveras Baužas.

Eilę istorinių praeities tyrinėjimų, kad ir už universiteto sienų, pradeda Tadas *Čackis* (lenk. Czacki, 1765-1813) savo darbu *Apie Lietuvos ir Lenkų teises* (O litewskich i polskich prawach, išleista 1801 m.), kurs atskleisdamas Lietuvos praeities lapus ir teikdamas daugybę žinių, plačiai suinteresuoja mokslo žmones ir šviesuomenę



14. Vilniaus universiteto aikštė XIX a. pradžioje.

Dar didžiau suinteresuoja, sukelia iš miego, o lietuvių kalbos mėgėjus ir šalininkus visai iš vagos išvaro, nudžiugina, įsiūbuoja ir suragina dirbti del jos ir su ja — kunigas Pranciškus Ksaveras *Baužas* (lenk. Bohusz, 1746-1823) savo protavimu, pasakytu 1806 m. gruodžio mėnesį viešajame posėdyje Varšuvos Mokslo Bičiulių Draugijoje, *Apie lietuvių tautos ir kalbos kilmę* (O początkach narodu i języka litewskiego[1]). Lietuvių kraštą ir tautą tyrinėja Vilniaus uni-

versiteto profesoriai, nors daugelį savo darbų tiktai vėliau išleidžia: Lelevelis, Onacevičius, Danilavičius, Jaroševičius ir kiti. Vokioje Prūsų ir Lietuvos istorijai dirba Jonas *Foichtas* (vok. Voigt, 1786-1863), kurio Prūsų istorija (Geschichte Preussens, išleista 1827-1839) turėjo įtakos ir to laiko istorikams.

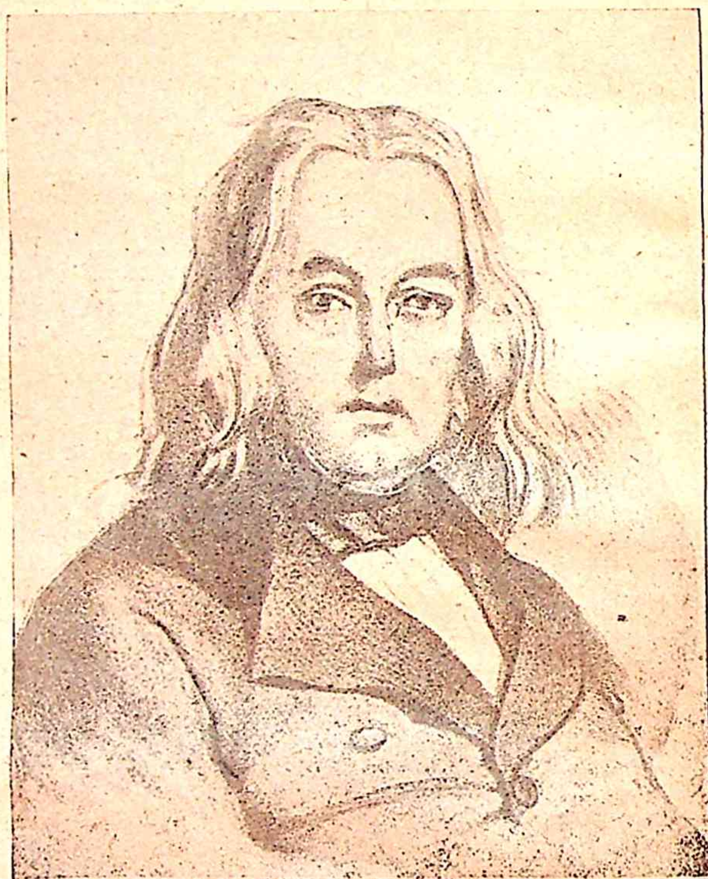
Jokimas *Lelevelis* (1786-1861) kilo iš Loelhoeffelių šeimos, kuri iš Austrijos persikėlė į Prūsus ir apsigyveno Maž. Lietuvoje (Karaliaučiuje, Įsrutėje, Klaipėdoje). XVIII a. vienas jųjų, išėjęs Vilniaus akademijos mokslus, apsigyveno Varšuvoje ir sulenkėjo; jo anūkas Jokimas, gimęs Varšuvoje, vadino save mozūru ir buvo didelis lenkų patriotas. Šis didžiausias Lenkų istorikas rašė ir apie Lietuvos praeitį, ginčijo Baužo išvadas, vienu kitu mažmožiu padėjo mums aiškinti mūsų istoriją, giliai ir gražiai dėstydamas istorijos mokslą ne vieną studentą pakurstė tyrinėti savo krašto praeitį.

Artimas Leleveliui Ignotas *Onacevičius* (1780-1845) ne ką tespausdino, bet savo žiniomis padėjo ne vienam istorikui, pavyzdžiui, Norbutui, Daukantui; jis paliko Lietuvos istorijos rankraštį (lenkų kalba); tos istorijos tiktai ištraukos tepateko į spaudą. Ignotas *Danilavičius* (1789-1842), Lietuvos teisių ir istorijos tyrinėtojas, pirmas išspausdino Lietuvos metraštį (Latopisiec Litwy, 1827), Lietuvos teisių istoriją (Historyczny rzut oka na prawodawstwo litewskie, 1837), Lietuvos metraščių istoriją (O litovskich lietopisiach, 1840), Lietuvos istorijos diplomatinių raštų rinkinį (Skarbiec dyplomatów papieskich, cesarskich, królewskich, książęcych...do... dziejów Litwy, išspausd. 1860-1862). Juozapas *Jaroševičius* (1793-1860) parašė Lietuvos kultūros istorijos paveikslą nuo žilos senovės ligi XVIII amžiaus pabaigos (Obraz Litwy pod względem jej oświaty i cywilizacji od czasów najdawniejszych do końca XVIII wieku, išsp. 1844-1845). Ypačiai Danilavičiaus ir Jaroševičiaus darbai pasižymėjo atsargiu medžiagos naudojimu (kriticizmu), naujomis žiniomis, pažiūros gilumu; *ne kunigaikščių žygiai* ir garbė jiems rūpi iškelti, *bet visuomenės plėtojimasis* suprasti ir išaiškinti. Juodu ir Onacevičius yra gimę Lietuvos guduose. Augustas *Kocebė* (vok. Kotzebue, 1761-1819) — dramų rašytojas vokiečių kalba, studento nudurtas del savo reakcingų raštų, Rusų valdžios valdininkas. XIX-jo amž. pradžioje kelerius metus gyvendamas Karaliaučiuje ir priėjęs valstybinį, dar kryžiuočių gadynės, archyvą, pirmas sunaudojo jo medžiagą senovės Prūsų istorijai (Preussens älteste Geschichte, 1808). Jo tyrinėjimas, ne istoriko parašytas, mok-

---

[1]) Apie Baužo raštą palyg. Pr. Augustaičio Prelatas Bohušas ir jojo veikalas „O początkach narodu i języka litewskiego" (1912 m. „Draugijos" Nr. 62). Plačiai apie lietuvių pradmeną XIX a. lenkų literatūroj (ligi Mickevičiui pasirodžius): Pr. Augustaitis. Pierwiastki litewskie we wczesnym romantyzme polskim (1911), tas pat lietuviškai: Lietuvybės elementai lenkų romantizme (1921).

slui ne ką tedavė, bet gal ne vieną paragino užsiimti Lietuvos istorija ir ypačiai tirti Karaliaučiaus archyvus (Onacevičių, Daukantą, Foichtą) ir padarė įspūdžio Adomui Mickevičiui. [1])



15. Ignotas Onacevičius..

§ 24. **Žemaičių raštai apie lietuvių kalbą ir praeitį.** Vilniaus universitetui tik ėmus tvarkytis, tuojau teko susidurti su Lietuvių kalba. Čackis lenkų patrioto Kolontajaus (1750-1812) pakurstytas (Kolontajus 1802 m. ragino rinkti žinių apie kaimiečių gyvenimą, papročius, kalbą), 1804 m. pakėlė šį klausimą Varšuvos Mokslo Bi-

1) Palyg. M. Biržiškos Lietuvių literatūra Vilniaus universito metu (1921)· Labai daug medžiagos Vilniaus akademijos ir universiteto gadynei nušviesti, žinoma, lenkiškai paaiškintos, yra J. Bielinskio Uniwersytet Wileński (1900-1902 m., 3 tomai).

čiulių Draugijoje, kuri ėmė rinkti žinias apie „lietuvių ir žemaičių" kalbos savumus ir vartojimo ribas, remdamasi Širvydo, Milkės žodynais, gramatikomis, tur būt, ir kalbos mokėtojų paaiškinimais. Draugija kreipėsi į Vilniaus universitetą, prašydama plačių žinių apie lietuvių tautą ir kalbą. Universitetas tam reikalui paskyrė komisiją, kuri rinko prašomųjų žinių, bet ir pats universitetas dar 1803 m. buvo išsiuntinėjęs Žemaičių mokykloms patarimą rinkti žinias apie Žemaičių praeitį ir kalbą. Tais pat metais, universiteto pasiųstas Žemaičių mokyklų lankyti, Baužas rinko medžiagą savo raštui apie lietuvių tautą ir kalbą, kurį paskaitė Varšuvoje 1806 m. ir išspausdino 1810 m. Čackis, bene universitetui tarpininkaujant, ieškojo Žemaičiuose Širvydo žodyno. Petrapilio rusų šviesuomenė (ministeris Golicinas, kancleris Rumiancevas, akademikas Kėpėnas) taip pat ėmė domėtis lietuvių kalba ir kreiptis jos reikalu į žemaičius. Visa tai veikė žemaičių bajorus, kurie mažiau už kitus buvo sulenkėję. Vieni kiti jųjų (Poška, Klementas) dar XVIII am. mėgino šį tą lietuviškai (žemaitiškai) parašyti; dabar žinia, jog Vilniaus universitetas ir tokie mokslo vyrai, kaip Čackis, Baužas, Lelevelis ar Kepėnas, ėmę Lietuvos praeitimi ir lietuvių kalba rūpintis, įdrąsino žemaičius rimčiau užsiimti savo praeitimi ir kalba. Jie padėjo savo žiniomis ir kitiems (vysk. Giedraitis 1813 m. teikia žinių apie lietuvių kalbą min. Golicinui, Poška vėliau — Kepėnui). Daugiausia trečiajame dešimtmety jie rašo lietuvių kalbos žodynus (Poška, Nezabitauskis, Stanevičia), gramatikas (Nezabitauskis, Stanevičia, Plioteris, Kasakauskas), Lietuvos istoriją (Nezabitauskis, Plioteris, Stanevičia), lietuviškųjų raštų apžvalgą (Nezabitauskis).

Dionizas Poška, bene Nezabitauskio raginamas, rašo *Sodiečio artojo mąstymus apie lietuvių tautas* (Rozmyślania wieśniaka rolnika o narodzie i języku litewsko-żmudzkiem), kuriuos 1829 m. paskelbė Varšuvos laikraščiuose Kajetonas Nezabitauskis, prikergdamas jiems savo pastabų.[1]) 1825 m. Poška ėmė rašyti lenkišką lietuvišką lotynišką žodyną, kurio liko 2 nebaigtu tomu (dabar yra Vilniuje Lietuvių Mokslo Draugijoje); žodžių pavyzdžiams ten yra daug poezijos. Išėjęs Vilniaus universiteto mokslus, Kajetonas *Nezabitauskis* (1800—1876), kanclerio Mikalojaus Rumiancevo (1754—1826) palaikomas (bene Vilniaus univ. profesoriui, rusui Jonui Loboikai, m. 1861, tarpininkaujant), 1823 m. rankiojo Žemaičiuose žinias apie lietuvių kalbą. Tais pat metais jis išleido lietuvių kalba (prie elementoriaus) rinkinį žinių apie lietuviškuosius raštus, vėliau paskelbdamas tai ir lenkų kalba; rašė lietuvių kalbos žodyną ir gramatiką, Lietuvos istoriją. 1825 m. išsikėlęs į Varšuvą, kad ir apsilankydavo atostogų metu Žemaičiuose, lietuvių darbuose nebedalyvavo. Jo draugas Simanas Stanevičia paliko nebaigto lietuvių kalbos žodyno ir gramati-

---

[1]) Palyg. Pr. Augustaičio „Dionizo Poškos raštai lenkų kalba" (1912 m. „Draugijos" Nr. 1).

kos rankraštį, 1829 m. atspausdino Grammatica brevis linguae lithuanicae iš 1737 m. leidimo (Universitas linguarum). Kunigas Kalikstas Kasakauskas (m. 1866) 1832 m. išleido Kalbriedą liežuvio žiamaytiszko. Jurgis Plioteris (1810 — 1836) yra palikęs lietuvių kalbos gramatikos rankraštį ir surinktos medžiagos Lietuvos istorijai. Pas jį buvo žemaitiškai parašyta Lietuvos istorija, kuri Didžiojo Karo suirutėje nežuvo ir pateko į Kauno rinkinius. Visi minėtieji Lietuvos istorijos ir lietuvių kalbos tyrėjai buvo Žemaičių bajorai ir, rašydami lietuviškai, vertėsi žemaičių tarme.

Artimas Rumiancevui Petras Kepėnas (vok. Koeppen, 1793 —1864), Rusų vokietys Petrapilyje, domėdamasis slavių ir lietuvių (mokslininkai tebemanė lietuvius esant slavius) dalykais, gavęs iš Poškos žinių, 1827 m. išleido savo rašinį apie lietuvių kalbą ir literatūrą, apie jų kilmę (O proischoždenii jazyka ir literatury litovskich narodov), kurį Leonas Rogalskis (1806—1878) 1828 m. paskelbė lenkų kalba; 1829 m. šis raštas pasirodė ir vokiečių kalbą, Leono brolis, studentas Adomas Rogalskis (1800—1843), 1822 m. išvertė į lenkų kalbą Lasickio De diis Samogitarum — apie senovės lietuvių dievus.

§ 25. **Rėza** Sekdama Čackio, Baužo, Vilniaus profesorių pavyzdžiu lietuvių šviesuomenė ima domėtis lietuvių kalba ir Lietuvos istorija, kiek vėliau ir žmonių kūryba; pastarąja ją sudomino pirmasis mūsų dainų rinkėjas Mažojoje Lietuvoje, Rėza. Liūdas *Rėza* (1777 — 1840) gimė pagal Kuršmares, Kopų Karvaičiuose, kurie ilgainiui smėlyje dingo. Žvejo sūnus, tėvo motinos nustojęs našlaitis, buvo žąsigoniu, bet vėliau, giminės padedamas, išėjo Karaliaučiuje kunigo mokslus. Būdamas kariuomenės kunigas, 1812 —14 m. atsidūrė Rusuose ir Prancūzuose; šiaip jis 30 metų su viršum profesoriavo Karaliaučiaus teologijos fakultete, tuo pat metu (apie 25 metus) buvo to paties universiteto lietuvių seminarijos direktorium. Jis uoliai dalyvavo Mažosios Lietuvos kunigų tikybos rašto darbuose, pranešdamas juos lietuvių kalbos ir jos raštų istorijos žiniomis. Jis tikrino Šventojo Rašto vertimą, kurio prie jo išėjo III-sis (1816) ir IV leidimai (1824). Vokiečių kalba jis išleido savo pastabas del vertimo kalbos (Philologisch - kritische Anmerkungen zur litthauischen Bibel, I d. 1816, II d. 1824) ir Šventojo Rašto vertimų istoriją (Geschichte der litauischen Bibel, 1816 m.). Be to, surinko žinių apie rytinių Prūsų kunigus (nuo 1775 m.), kuriomis gerokai pastūmėjo pirmyn kitų pradėtąjį protestantų bažnyčios istorijos darbą (Kurzgefaszte Nachrichten von allen seit 1775 an den evangelischen Kirchen in Ostpreussen angestellten Predigern, 1834). Ypatingai betgi pasižymėjo, 1818 m. išleisdamas ligi tol nežinomą Duonelaitį (Das Jahr in vier Gesängen) ir 1825 m. mūsų kaimo dainų rinkinį (Dainos oder litauische Volkslieder), kuriedviem sužavėjo lietuvių ir kitataučių šviesuomenę, rodydamas jai didžiojo mūsų poeto ir malonių liaudies dainų poezijos grožį. Į dainyną įdėjo apie 90 dainų, savo ir kitų surinktų Mažojoje Lietuvoje. Ypa-

tingai išgarsėjo jo rinkinio dainos, kurios mums primena senovės saulėtus mitus: Mėnuo saulužę vedė, Aušrinė svotbą kėlė, Miela Saulytė, Dievo dukrytė, kur taip ilgai užtrukai, O vakar vakaratyj prapuolė man avatė... Pats Rėza išvertė šį dainyną į vokiečių kalbą, o kiti paskui, naudodamiesi tuo vertimu, vertė rinkinio dainas į čekų ir lenkų kalbas. Savo jaunystės jausmus išreiškė poezijos rinkiny Prutena oder preussische Volkslieder (I d. 1809, II d 1825).

Vilniaus universiteto jaunuomenė ėmė sekti Rėzos pavyzdžiu, rinkti dainas, versti jas į lenkų kalbą ir skelbti spaudoj. Daugiausia čia pasidarbavo minėtasis Sim. Stanevičia, kuris surinkęs išleido Dainas žemaicziu (1829), o paskui (1833) ir jų gaidas (Pažimės žemaytyszkos gaydos); jo dainos dar gražiau parinktos negu Rėzos. Kiti studentai dar anksčiau už jį ėmė dainomis domėtis.

1843 m. išėjo Rėzos dainyno II leidimas, jauno Pričkaus Kuršaičio paruoštas. 1827 m. pasirodė vertimas į čekų kalbą (Pjsnê litevskê narodnije), paruoštas Prano Čeliakovskio. Į lenkų kalbą vertė vėliau J. J. Krašiauskis (1844), Zatorskis (1844).

Be Sim. Stanevičios, dainomis buvo užsiėmę studentai Leonas Rogalskis (1819 — 1820), Emerikas Stanevičia (1819—1822) ir kiti.

§ 26. **Adomas Mickevičius Lietuvoje (1799—1824).** Lietuvos istorijos praeitis atkreipia į save akis ir tokių minties ir žodžio galiūnų, kaip A d o m a s **Mickevičius** (1799[1])—1855). Jo kūriniai kalbos atžvilgiu yra, žinoma, lenkų literatūros veikalai, bet savo turiniu, kilme ir mūsų tautos sielos supratimu jie yra mūsų tautos ir mūsų krašto padarai, kurie kilniausiai iškelia aikštėn Lietuvos šviesuomenės meilę savo praeičiai ir kraštui. Penkeriais metais jaunesnis už Daukantą, o trejais vyresnis už Valančių, jis gimė *pagal Naugardėlį* ir užaugo pačiame mieste, kur ėjo ir gimnazijos mokslus. Rimvydų Mickevičių giminė *sakėsi* kilusi *iš Lietuvos kunigaikščių*, pasak Strikauskio, net susigiminiavusi su Giedraičiais, vėliau betgi virtusi šiaipjau neįžymiais bajorais. Dar *XVII-jame amžiuje Mickevičiai* tebegyveno Lydos apskr. *Rodūnės par.*, kuri ir dabar tebėra lietuviška. Iš ten išsikėlė keliolika mylių toliau į Naugardėlio šalį, vadinasi, į tą gudų žemės sritį, kuri, dar nuo XIII-jo am. gyvendama bendrą Lietuvos valstybės gyvenimą, labiau už kitas gudų žemes buvo suaugusi su Lietuva ir net skyrėsi nuo kitų žemių Juodosios Rusies vardu (Gudų šalis yra dar vadinama Baltąja Rusimi). Nors ten, kaip ir kituose gudų kraštuose, žmonės tebekalba gudiškai, ir tiktai bajorai tėra sulenkėję, tačiau XIX-jo am. pradžioje Lietuvos praeitį jie dar tebeatsiminė ir tebebrangino. Net lietuvių kalba, kuri Lydos krašte tebebuvo girdėti, anoms apylinkėms nėra svetima. O

---

[1]) Gimęs 1798 m. gruodžio 24 d. (senuoju kalendorium), gavo tos dienos šventojo vardą (P. Chmielowski, Adam Mickiewicz, I t. 1886 m., 18 pusl.).

pačiame Naugardėlyje Mindaugo kalnas gražiau nei kokie žodžiai pasakoja jaunuomenei kilnią Lietuvos praeitį[1]). Iš Juodosios Rusies yra kilę žymūs Lenkų ir Lietuvos patriotai: Naugardėlio atstovas Reitanas (Tadas, m. 1790), kuris plačiai išgarsėjo 1773 m. seime, narsiai gindamas Lenkų ir Lietuvos valstybės neliečiamybę prieš kaimynus, reikalaujančius jas išdraskyti, ir tų kaimynų papirktąją atstovų didžiumą; garsusis 1794 m. sukilimo vadas — „mužikų generolas" Kasciuška (Tadas, 1747—1817, gimęs Slanimo aps.), tebežinomas lietuvių dainose krašto ir žmonių laisvės gynėjas; XIX am. rašytojai Ignas Krašiauskis, Liūdas Kondratavičius ir kiti. Tad šitokiame krašte gimė ir užaugo Adomas Mickevičius.

Jis, advokato sūnus, tebebūdamas dar gimnazijoje, 1812 m. nustojo savo tėvo. Tais pat metais matė per Naugardėlį traukiančią Napoleono kariuomenę, kuri jam padarė didelio įspūdžio. Savo įspūdžius vėliau jis atvaizdavo „Konrado Valenrodo" ir „Pono Tado" kūriniuose. 1815 m. baigęs vienuolių domininkonų gimnaziją, kartu su savo draugu Čečeta (Jonu, m. 1847), kuris vėliau pasižymėjo rinkdamas gudų dainas ir versdamas jas į lenkų kalbą, jis stojo į Vilniaus universitetą, kur 1815—1819 m. ėjo literatūros ir istorijos mokslus, ruošdamasis gimnazijos mokytojo darbui. Tuo metu universitetas buvo pasiekęs didžiausią savo darbo išsiplėtojimo laipsnį, turėdamas garsingų profesorių ir 600—700 studentų, kurių tarpe buvo daug gabių, darbščių, apie savo kraštą ir žmonių laisvę svajojančių jaunuolių. Mickevičių mokė: vokietys Grodekas (vok. Groddeck, Ernestas, 1762—1826) — graikų ir lotynų kalbos bei literatūros, sulenkėjęs gudas Borovskis (Leonas, 1784—1846) — retorikos ir poezijos, sulenkėjęs vokietys Lelevelis — istorijos.

Universiteto profesoriai ne tik ragino jaunuomenę moksliškai dirbti, bet ir, kartu su kitais Vilniaus šviesuoliais, stengėsi veikti Lietuvos bajorų šviesuomenę, gyvu žodžiu ir raštu kovodami su jos silpnybėmis. Išgarsėjo „Gatvės žinios" („Wiadomości Brukowe", 1816 — 1822), kuriose rašė, dažniausiai senovės lietuvių dievų vardais prasimanę, *Nenaudėlių Draugijos* (Towarzystwo Szubrawców) nariai. Tai draugijai, įsikūrusiai XVIII-jo am. masonų pavyzdžiu, priklausė žymiausieji Vilniaus šviesuoliai, jų tarpe keli žemaičiai (Jokūbas Šimkevičia, Kazimieras Kantrimas, Zakarius Nemčiauskis)[2]).

Vilniaus jaunuomenė ėjo vyresniųjų šviesuolių ir Vokios studentų draugijų (buršenšaftų) pavyzdžiu. 1817 m. rudenį įsikūrė *Filomatų* (mokslo mėgėjų) *draugija,* kuri pasiėmė sau tikslą sujungti studentus tėvynės, mokslo, ir dorovės dėsniais. Filomatų iš pradžios tebuvo keli, paskui keliolika; žymiausi buvo Mickevičius, sulenkėjęs gudas Zanas (Tamošius, 1791 — 1855, iš Naugardėlio srities), Čečeta ir kiti. Draugijos posėdžiuose jie skaitė savo eilėraščius, vertimus, mokslo straipsnius ir svarstė mokslo ir visuomenės

---

[1]) Palyg. Konstancijos Skirmuntaitės Keli žodžiai apie Adomo Mickevičiaus giminę ir jos kilmę (1913 m. „Vilties" Nr. 73).

[2]) Palyg. J. Bieliński Szubrawcy w Wilnie 1817 — 1822 (1910).

gyvenimo klausimus, viešai nesirodydami susibūrę esą. Platesniąją jaunuomenę jie veikė, 1819 m. įkūrę *Filarėtų* (dorovės mėgėjų), o 1820 m. *Spindulingųjų draugiją*, kuriedvi apėmė geresniąją studentų dalį. Zanu sekdami, spindulingieji filarėtai manė žmogų su žmogumi akių spinduliais bičiuliuojantis; susirinkimuose, gegužinėse ir šiaip su kits kitu sueidami, kalbėjosi apie mokslą, tėvynės ateitį, visur kur palaikė kits kitą; Mickevičiaus, Zano ir Cečetos dainomis savitarpy kėlėsi nuotaiką, pasiryžimą dirbti, aukotis, rište rišosi prietelystės ryšiais. Mickevičius, kai baigė universitetą, vyriausybės buvo paskirtas Kauno 6 klasių mokyklos (= gimnazijos) mokytoju; čia jis mokė 1819 — 1823 m. (1821 — 1822 m. gyveno Vilniuje), karštai dalyvavo ne tik filomatuose, bet kad ir iš tolo, filarėtuose ir kitur[1]). Jaunuomenei ypatingai pamėgo jo Kaune 1820 m. parašytoji *Jaunystės giesmė* (Oda do młodości), kuria ragino draugus „siekti tai, ko vyzdys nepasiekia, laužti tai, ko protas nepajėgia“[2]),

Tebebūdamas dar studentu, Naugardėlio apylinkėse (Tuganovičiuose), jisai pasižino (1818) su savo draugų seserimi, pasiturinčių dvarininkų dukterimi Marija Vereščekaite. Juodu kits kitą pamylėjo, bet jos giminės privertė ją ištekėti (1821) už turtingo kaimyno, grapo Putkamerio. Universiteto mokslas, pasikalbėjimai su draugais, prietelystės jausmai, skaitomos knygos, Marijos meilė ir skaudus, be vilties nusiminimas jai ištekėjus, — visa tai veikė Mickevičiaus vaizduotę, kuri kūrė vieną po kito kilnius kūrinius.

Dar prieš Jaunystės giesmę sukūrus, nuo 1817 m. jo daug rašoma kuriama filomatų draugijai. Iš tų pirmųjų mėginimų lietuvių literatūrai įsidėmėtina 1817 m. „Meškus, Naugardėlio kunigaikštis“ (Mieszko, książę Nowogródka), iš prancūzų kalbos (Volterio) perdirbtoji ir poeto niekur neišspausdintoji eiliuotoji apysaka, kurioje randame naugardietę Žylę, virtusią Žyvile (Żywila) to pat vardo Lietuvos (Naugardėlio) praeities apysakoje, dar vėliau—(1822 Kaune pabaigta) garsingosios poemos *Gražina* (Grażyna). Dar Naugardėlyje jis stebėjosi Mindaugo pilies griuvėsiais, kurie jam priminė Lietuvos senovę. Vilniaus profesoriai kreipė į ją jaunuomenės akis. Būdamas Kaune, Mickevičius vaizdavosi sau kryžiuočių ir lietuvių kovas del Kauno ir, iš viso, del Lietuvos. Vilniaus, Ščersų knygynuose ir šiaip kur gaudamas, skaitė istorijos knygas (Strikauskį, Kocėbę, vokiečių kronikas ir kitas) apie Lietuvos praeitį — ir toji praeitis vis daugiau svėrė jo vaizduotei, sukeldama poetiškų vaizdų, kurie ilgainiui įkūnėjo istorinės poemos kunigaikščiu Liūtauriu, kunigaikštiene Gražina ir ištikimu tarnu Rimvydu. Bent kiek pasiskolinęs iš Homero (Ilijados) ir Taso (Jeruzalės išvadavimo), Mickevičius betgi davė lenkų literatūroj dar negirdėto grožio poemą, kuri ir Lietuvos bajorų šviesuomenei pirmą kart parodė jos protė-

---

[1]) Apie studentų organizacijas ir judėjimus palyg. H. Mościcki. Wilno i Warszawa w „Dziadach“ Mickiewicza (1908). St. Pietraszkiewiczówna. Dzieje Filomatów w zarysie (1912). Archiwum Filomatów, cz. I. Korespondencya (1913 m. 5 t.), cz II (1920) J. Kallenbach, Nieznane pisma A. Mickiewicza (1910).

[2]) Į lietuvių kalbą ją vertė M. Gustaitis.

vius karžygius kilnios poezijos šviesoje, tuo kurstydama juose meilę savo praeičiai ir kraštui. Nors Varšuvos literatai, užaugę dirbtinių pseudoklasicizmo kūrinių literatūroje, piktinosi Lietuvos poetu, savo poemos karžygę pavertusiu, pasak jų, kažkokia „nešvaria Lietuvos



16. Adomas Mickevičius „Gražinos" metu.

tarnaite" (brudna pomywaczka litewska), bet Lietuvos bajorų jaunuomenė pamėgo ir gynė savą Gražiną.

Kilnus dvasios gyvenimas, karšta meilė savo kraštui, draugams filomatams ir idealu laikomai „Marilei" (Vereščekaitei), įkaitintų jausmų bangavimas (kilimai ir puolimai), pagaliau, skaitymas svetimų poetų (Šilerio, Bairono), ieškančių naujų poezijos kelių, — visa

tai veikė Mickevičių ir stūmė jo poeziją naujais keliais žengti. Kaip ir kitų tautų romantikai, jis nevaržė savo vaizduotės dirbtinėmis pseudoklasicizmo taisyklėmis, leido savo jausmui laisvai reikštis poezijoj, klausėsi žmonių pasakojimų, padavimų ir net dainelių. Iš Rėzos jis pažino Duonelaitį, ne vien jo vokiškąjį vertimą, bet ir lietuviškąjį originalą, taip pat ir tas lietuviškas daineles, kurios Vilniaus studentų buvo paskelbtos laikraščiuose ir kurias jis, sako, senatvėje tebedainavęs. Vilniuje ir Kaune jam esant, net Palangoje apsilankius ir apsipratus su lietuvių kalba, ji jam nebebuvo svetima, ir savo poezijai jis kai kuo iš jos pasinaudojo. Sekdamas Vakarų poetų pavyzdžiu ir semdamas pasakojimų iš savo krašto žmonių, jis 1820—1821 m. parašė kelioliką *baladžių ir romansų,* 1822 m, išspausdintų ir padariusių didelio įspūdžio. Vienoje jųjų, Romantingume (Romantyczność), jis prikiša įsisenėjusiai, vien sveiku protu ir prityrimu tesivaduojančiai, kritikai, jog ji tikro jausmų gyvenimo nesuprantanti: „jausmas ir tikėjimas daugiau man taria nei išminčiaus stiklas ir akis“ (czucie i wiara silniej mówi do mnie, niż mędrca szkiełko i oko). Ir jis pataria jai: „turėk širdį ir žiūrėk į širdį“ (miej serce i patrzaj w serce). Baladėse Švytės (Świteź), Švytietė (Świtezianka), Žuvytė (Rybka) ir kitose sujaudinto poeto vaizduotė remiasi vietos žmonių (Naugardėlio apylinkių) pasakingais padavimais, o Lelijose (Lilje) net seka ligi šiol tebežinoma lietuvių, gudų ir lenkų daina, kaip ponia poną nudaigojusi, jo kapą lelijomis apsėjusi ir taisiusis ištekėti už vieno iš dviejų jos vyro brolių, bet to neleidęs iš kapo prisikėlęs velionis—jo broliai, našlė ir bažnyčia, kurioje turėjo įvykti jungtuvės, visa žemėn įsmigę[1]).

Kai kurioms (vėlesnėms) baladėms atsiliepė gilus Mickevičiaus liūdesys, sužinojus Marilę už kito ištekant, paskui ir ištekėjus. Nelaimė jį prislėgė, kuone pražudė, ir jis teišsigelbėjo, nelūžo, įžeistuosius karštos širdies jausmus išleisdamas 1821—22 *Vėlinėse* (Dziady). Vėlinių *II-ji ir IV-ji dalis*[2]) pasirodė 1823 m., nebaigtosios I-sios dalies teliko nuotrupos, nesuprantamai spragai tarp II-sios ir IV-sios dalies užkišti; anom jau esant išspausdintom, poeto parašyta dar Šmėkla (Upiór). II-ji dalis pasemta iš poeto kūdikystės atsiminimų, vaizduoja sodiečių slepiamas senovės apeigas vėlinių vakare, burtininko iššauktąsias vėles, kurių tarpe didžiausio įspūdžio daro kankinantis baudžiauninkų kankintojo vėlė: žmonės, kurie kitoms vėlėms padėjo rimti, jai negali padėti, nes nukankintųjų vergų vėlės neleidžia to daryti: „kurs nė karto žmogumi nebuvo, žmogus jo gelbėti negali“ (kto nie był ni razu człowiekiem, temu człowiek nie pomoże).

IV-je dalyje vėlė jaunuolio Gustavo, nusižudžiusio del jam neištikimos mergaitės, kasmet gauna kartoti savo žudymosi kančias.

---

[1]) Apie liaudies kūrybos įtaką Mickevičiaus poezijai pal. St. Zdziarskį, Pierwiastek ludowy w poezji polskiej XIX wieku (1901), 23—143 pusl.

[2]) Į lietuvių kalbą išvertė Iv. Jonas.

Tamsios, nebaigtos Vėlinės Varšuvos literatų buvo pajuokiamos. Sodiečių pritarimą buriant — „tamsu visur, tylu visur: kas gi bus, kas gi bus“ (ciemno wszędzie, głucho wszędzie, co to będzie, co to będzie) — Varšuvos pseudoklasikai pasityčiodami iškreipė — „tylu visur, kvailu visur, nieko nebuvo, nieko nebus“ (cicho wszędzie, głupio wszędzie, nic nie było, nic nie będzie). Tačiau Lietuvos bajorų jaunuomenė buvo sužavėta savo vado poeto kilnia liepsnojančių jausmų poezija. Vaizdavimo nevaržoma poezija, Vakarų romantizmas įveikė pseudoklasicizmą ir įsiviešpatavo Lietuvos ir Lenkų poezijoje.[1])

„Gražina“ ir „Vėlinės“ darė II-jį Mickevičiaus poezijos raštų tomą, kuris išėjo iš spaudos 1823 m. pavasarį. Poetui ėmus vis plačiau garsėti, įvyko nuotykių, kurie susmogė jam naują smūgį ir dar greičiau nustatė jo kūrybos krypsnį. Vasarą Rusų vyriausybė iš vieno kito moksleivio neatsargaus išsišokimo pajuto jaunuomenę brūzdant, ėmė tyrinėti ir iš silpnesniųjų išgavo žinią apie filarėtų veikimą. Rudenį ji ėmė juos visur gaudyti ir kišti į Vilniaus kalėjimą. Kalėjime atsidūrė Zanas, Čečeta, iš Kauno atvežtas Mickevičius ir kiti. Sunkus tardymas, kurį vedė caro atsiųstasis senatorius Novosilcevas, nuolatinis tarpusavis kalinių bendravimas sustiprino dar anksčiau jų su kits kitu filarėtų užmegztus prietelystės ryšius, kurstė juos kits kitam aukotis, galvoti ir svarstyti del bendrojo likimo, tėvynės vargų ir ateities. Zanas prisiėmė sau visą filarėtų kaltę, ir tuo palengvėjo kitų likimas; kitiems pavyko daug kas nuo vyriausybės nuslėpti. Bet vis delto daugeliui teko sunkiai nukentėti. Nors 1824 m. pavasarį didžiuma (Mickevičius ir kiti) buvo iš kalėjimų išleisti, tačiau rudenį 20 filarėtų (Zanas, Čečeta, Mickevičius ir kiti) buvo ištremti iš Lietuvos į Rusiją, 4 profesoriai (Lelevelis, Danilavičius ir kiti) prašalinti iš universiteto, universiteto veikimas suvaržytas. Mickevičius, lygiai metams suėjus nuo jo suėmimo, buvo išvežtas iš Vilniaus ir jau niekados nebegavo Lietuvos pamatyti[2]).

§ 27. **Mickevičius Rusuose (1824—1829).** Apie penkerius metus Mickevičius išbuvo gilioje Rusijoje: Petrapilyje, Odesoje, Maksvoje, vėl Petrapilyje, pagaliau buvo apsilankęs ir Kryme. Iš pradžios vengė rusų draugystės ir lankėsi tik lenkų šviesuomenėje, kurioje ne kartą linksmai leisdavo laiką, del ko nuo vieno kito savo draugo tremtinio gaudavo pabarti. Savo linksmąjį gyvenimą jis įvertino atsisveikinime: „Lėkim! Laimei liko sparnai pargrįžti, lėkim ir jau niekados žemyn nebenusileiskim“ (Lećmy! Szczęściem zostały skrzydła do powrotu: lećmy i nigdy odtąd nie zniżajmy lotu). Čia jis parašė, bene iš Palangos kelionės atsiminimų, Sustojimą Upytėj

---

[1]) Apie Vėlines palyg J. Kallenbach, Tło obrzędowe „Dziadów“ (knyg. Czasy i ludzie, 1905) — Z. Wasilewski, Mickiewiczowski motyw grobu (knyg. Mickiewicz i Słowacki, 1921).

[2]) Apie filarėtų bylą ir Mickevičių Lietuvoje palyg. dar J. Lelewel, Nowosilcow w Wilnie (1831). J. Tretiak. Młodość Mickiewicza (1898, 2 t.) ir jo Adam Mickiewicz w świetle nowych zródeł (1917).

(Popas w Upicie), kuriame gyvai pakartojo žinomąjį žmonių pasakojimą abie bajorų seimų ardytoją Sicinskį. Odesos ir Krymo įspūdžius jis išreiškė savo sonetuose, ypač *Krymo sonetuose* (Sonety Krymskie, išl. 1826 m. Maksvoje), kurie atkreipė į jį ne tik lietuvių ir lenkų, bet ir rusų šviesuomenės akis. Sonetuose [1]) reiškėsi ne tik jo poezijos galia, bet ir ilgesys Lietuvos, iš kur norėtų jis bent gando išgirsti, bet veltui: „Važiuokim, nieks nešaukia“ (Jedźmy, nikt



17. Adomas Mickevičius „Valenrodo“ metu.

woła). Jis susipažino su garsiaisiais rusų poetais, su Puškinu ir kitais, kurie suprato ir jautė jo poezijos kilnumą ir viešai tai reiškė. Didelio įspūdžio jam padarė jo kelių gerų pažįstamų, svajojančių apie laisvąją Rusiją (Rilejevo, Bestuževo ir kitų) karininkų poetų žuvimas, 1825 m. gruodžio mėn. nepavykus sukelti kariuomenės prieš carą (garsieji dekabristai). [2]) Vėliau, rašydamas apie Rusiją, jis jiems skiria savo „Draugams maskoliams“ (Do przyjaciół moskali), nes, girdi, jo „svajonėse jie savo vietą turi“ (mają obywatelstwa prawo w mych marzeniach).

---

[1]) Į lietuvių kalbą M. Gustaičio išversti.

[2]) Palyg. H. Mościcki. Młodzież litewska i dekabryści (knyg. Pod znakiem Orła i Pogoni, 1921).

Kilnus, bet nepavykęs dekabristų pasiryžimas jam priminė Lietuvos jaunuomenės pakilimą filarėtų metu ir liūdną jos darbo pabaigą, įtikinamai rodė caro galybę ir jo priešų silpnumą, atvirai prieš jungą kovojant, vertė ieškoti kitokių priemonių tėvynės ir žmonių laisvei laimėti. Prisiminė ir sunki Lietuvos karžygių kova su kryžiuočiais, mūsų priešų vokiečių metraščių apsakytieji tos kovos nuotykiai. Kilo ir brendo troškimas širdies skausmą ir keršto norą suslėpti praeities vaizduose. 1826—1827 m. Maksvoje jis sukūrė savo *Konradą Valenrodą* [1]) (Konrad Wallenrod), kuris pasirodė 1828 m. Petrapilyje ir tuoj sužavėjo lietuvių, lenkų ir rusų šviesuomenę.

Dar kūdikis patekęs į kryžiuočių nagus, lietuvis Alpis (Alf) užauga Valteriu, kuris nepamiršęs savo krašto, kartu su seniu Alboniu (Halban) mūšyje bėga į lietuvius, veda Aldoną Kęstutaitę, bet, matydamas lietuvius neišsilaikysiant prieš kryžiuočius, apleidžia Lietuvą. Kiek laiko praėjus, kryžiuočiai renka mistru išgarsėjusį karžygį Konradą Valenrodą, kuris betgi juos apvylė: užuot puolęs lietuvius, pats paniuręs kelia puotas, girtas keikia visus, tik gėdą daro kryžiuočiams svečių akyse, atsiskyręs valandomis kalba pro langą su bokšte užsidariusa vienuole. Puotoje, seniui kanklininkui savo giesmėmis jį įerzinus, jis veda kryžiuočius į Lietuvą, bet pasirodė esąs nevykęs, dargi neištikimas vadas: traukia pamažėl, iškrikusiai, leisdamas lietuviams pasiruošti puolimą atremti, net susižino su pabėgusiu iš kryžiuočių kunigaikščiu Vytautu. Žiemą kryžiuočių likučiai grįžta namo, Lietuvos laukus prikloję geriausių savo vyrų, kaip kad vėliau (1812) prancūzų kariuomenės likučiai iš Rusijos per Lietuvą traukė. Slaptasis teismas susekė Valenrodą esant tą patį Alpį, kryžiuočiams keršijusį už savo tėvynės kančias, vienuolę esant Aldoną, kanklininką—Albonį. Teismui nusprendus Alpį Konradą nužudyti, jis pats nusinuodija kryžiuočiams į akis šūktelėjęs: „Taip, didis esu ir puikus, tiek hidros galvų vienu kirčiu nukirtęs, kaip Samsonas vienu krustelėjimu rūmus sugriovęs ir pats po tais rūmais sugriuvęs" (Jakem wielki, dumny, tyle głów hydry jednym ściąć zamachem, jak Samson jednym wstrząśnieniem kolumny zburzyć gmach cały i runąć po gmachem). Albonis jam pasižada eiti per Lietuvos miestus ir kaimus, giesmėmis kelti jo garbę: „kur tik nueisiu, giesmė ras kelią, dainius karaliams pakartos jąją, vaikams močiutė giedos namie ją, kils ateityje tos giesmės vyras, kuris atkeršys už mūsų kaulus" (Gdzie nie dobiegę, pieśń moja doleci, bard dla rycerzy w bitwach, a niewiasta będzie ją w domu śpiewać dla swych dzieci, będzie ją śpiewać, i kiedyś w przyszłości z tej pieśni wstanie mściciel naszych kości).

Vaizdas Nemuno, skiriančio lietuvį nuo kryžiuočio, Neries dainelė („Vilija, mūsų upelių močiutė" — Wilia naszych strumieni rodzica), Vaidilos giesmė apie giesmę, tą „šventą sandaros skrynią" (arka przymierza), kuri „vis sveika per žmones skrenda" (pieśń

[1]) Į lietuvių kalbą išvertė Dagilis

ujdzie cało, tłum ludzi obiega), „žmonių nesuprasta“ į kalnus bėga, griuvėsiuos pritūpia ir iš ten senus pasakoja laikus“ (ucieka w góry, do gruzów przylega i stamtąd dawne opowiada czasy); o dainius svajoja karštais vylingais savo giesmės žodžiais pataikysiąs į savo klausytojų širdis: kad „nors tą vieną, vienintėlę valandėlę, tėvų giesmelės paremti galybe, pajustų širdies senovišką dunksmą, kilniai praeitų jiems tas mirksnis vienas, kaip jų tėveliams visos amžiaus dienos“ (możeby jeszcze w tej jedynej chwili, kiedy ich piosnka ojczysta poruszy, uczuli w sobie dawne serca bicie i chwilę jedną tak górnie przeżyli, jak ich przodkowie niegdyś całe życie); vaidilos apysaka apie Konrado jaunystę, Konrado pagiedotoji baladė Alpugara (Alpuhara) apie Grenados maurų vado kerštą ispanams, — visa tai dar vaizdžiau iškelia Alpio Konrado žygį, daro jį kiekvienam, kurs dar nėra sustingęs ir nėra jausti nustojęs, taip artimą, brangų ir aiškų, jog karštas dainiaus noras, kad jo nebaigtą giesmę „jautrusis klausytojas savo sieloj baigtų (czuły słuchacz w cercu swym dośpiewa), tikrai įvyko. Jaunuomenė kartojo poeto žodžius, karščiavosi, degė noru, kaip Konradas, tarnauti tėvynei. Kai kas betgi skersavo, jog Mickevičius mokęs jaunuomenę išdavimo ir žudymo. Laikraščiams vyriausybė neleido apie „Konradą Valenrodą“ rašyti, bet ką manė Varšuvos literatai, rodo vieno iš jų nuomonė: „Dar niekam į galvą neatėjo eilėmis kelti beprotis (warjat), girtuoklis, dar dižiau jį iškeliant, padaryti jis (prieš istoriją) be kokios dorovės (bezecny) išdaviku, paversti jis lietuviu, kad įsivaizduotume, kokiuo doru būdu lietuviai myli tėvynę„. Prityręs šnipas Novosilcevas, išgarsėjęs filarėtų byloje, vėliai atsiliepė, įskųsdamas vyriausybei „Konradą Valenrodą“ kurstant „dabartinę kartą“: lape pasivertus, ateityje liūtu prabilti — sukilti prieš Rusiją.[1])

§ 28. Mickevičius Vakarų Eiropoje. Mickevičiui ankšta buvo Rusijoje. Atvirai pasisakyti negalėdamas, be „Valenrodo“ dar vienu kitu eilėraščiu (pavyz., Trys Budriai — Trzech Budrysów — apie senį Budrį ir tris jo sūnus, kurie visi lenkes vedė) atsiliepęs, jis vargais negalais teišsirūpino leidimą važiuoti ir 1829 m. apleido Rusiją. Važiavo jaunas, kilnus, garsingas jaunuomenės mylimas poetas. Su jaunesniuoju filarėtu Odiniu (lenk. Odyniec) per dvejus metus aplankė ir pažino Vokią, Šveicarų šalį ir Italiją. Veimaro mieste viešėjo pas garsųjį Vokiečių poetą Gėtę (1749 — 1832). Italijoje sekė garsiuoju Gėtės „Kennst du das Land“, rašydamas savo puikų „Ar pažįsti tą šalį, kur limonai bręsta, o apelsinais gegužės medžiai žėri“ (Znasz li ten kraj, gdzie cytryna dojrzewa, pomarańcz blask majowe złoci drzewa). Alpiuose prisimena Lietuvą ir Marilę (szukam Litwy i domku twojego i ciebie[2]).

[1]) Palyg. W. Spasowicz. Konrad Wallenrod („Pamiętnik Towarzystwa Literackiego im. Ad. Mickiewicza“, III t., 120 p.) A. Prochaska, Konrad Wallenrod w poezyi i dziejach (knyg. Szkice historyczne, 1884). A. Mickiewicz. Konrad Wallenrod (w opracowaniu Bruchnalskiego-leidin. Bibljoteka Polska. 1923).

[2]) Apie kelionės įspūdžius palyg. A. E. Odyniec. Listy z podróży (1875-1878, 4 tomai) ir jo Wspomnienia z przeszłości, opowiedziane Deotymie (1884).

1830—1831 m. lietuvių ir lenkų sukilimas kad ir paveikė jį, bet jis prie sukilėlių neprisidėjo, nors kai kas del to jam prikaišiojo ir jis pats tuo graužėsi. Vis delto, apleidęs Italiją ir po kelis mėnesius gyvendamas Paryžiuje, Poznanės krašte (Prūsuose, dabar Lenkuose) ir Saksų Dresdene, sekė sukilimo įvykius, suėjo su išbėgusiais iš Lenkų ir Lietuvos sukilėliais ir šiaip išeiviais, kurių tarpe atsidūrė jo brolis, Odinis ir kiti. Iš jų pasakojimų jis sukūrė kelis įspūdingus eilėraščius: „Nakvynę“ (Nocleg), apie sukilėlių vadą Matusevičių, kuris Kaugėnuose (netoli Vilniaus) sumušė rusus („Mūsų vadas Trakų paežerėje, Kaugėnuose laimėjęs, nakvoja“ — Nasz naczelnik nad Trockim jeziorem, po kowgańskiej potyczce, nocuje), „Pulkininko mirtį“ (Śmierć pułkownika), apie „lietuvaitę, karžygę mergaitę, sukilėlių vadę—Emiliją Plioteraitę“ (to litwinka dziewica — bohater, wódz powstańców — Emilia Plater), „Klajūno dainą“ (Pieśń pielgrzyma: „Tik pražydę tie medeliai saldžiu kvapu apsvaigina“—Te rozkwitłe świeżo drzewa upajają słodką wonią), kurs tiek jautęs, tiek kentėjęs, linksmam pavasariui atėjus neturi su kuo savo liūdnomis, nuo tėvynės atskirto našlaičio dainomis pasidalinti...

Sukilime nedalyvavęs Mickevičius tik keliais graudžiais mažmožėliais į jį teatsiliepė, bet įgraudintoji vaizduotė iškėlė jam kitus kilnius vaizdus — jo praeities: *Vėlinių III dalį*[1]) (1832), kuriai turinį davė Vilniaus kalėjimo įspūdžiai filarėtų bylos metu. Nebe II-IV dalies savimyla Gustavas, kankinąsis del paniekintos meilės, tik del savo tautos kančių sunkią kančią kenčiąs Konradas, kuriuo virto Gustavas patekęs į kalėjimą; draugų kalinių pasakojimais ir dainomis sujudintas, jis čia kuria „Improvizaciją“, kuri pagilina kilnią „Jaunystės giesmę“. Jis jaučiasi esąs dainų galiūnas, didesnis už visus poetus, pranašus ir išminčius; poezijos sparnais pakilęs lig pat Dievo, vardu tautos, kurios milijonų žmonių kančias jis savyje kenčia, reikalauja iš Jo sau valdžios sieloms, šiaip jis žada stoti prieš Jį. Jį apalpusį priglobia kunigas Petras — kalinys, kuris karštai melsdamasis mato regėjimą: „iš svetimos motinos, iš tėvo — didvyrių giminės“ užauga tautos atgaivintojas, kurio vardas — keturiasdešimt keturi (Z matki obcej: krew jego — dawne bohatery, a imię jego będzie czterdzieści cztery). Išleistas iš kalėjimo, kun. Petras patenka į senatoriaus (Novosilcevo) balių, kuriame drąsiai rėžia jam tiesą į akis. Konradas kartu su kitais jaunuoliais yra vežamas į giliąją Rusiją[2]).

Tais pačiais (1832) metais Mickevičius parašė „Lenkų tautos ir keleivių knygas“ (Księgi narodu i pielegrzymstwa polskiego), kuriose stengėsi pritaikinti evangelijų mokslą išeiviams sukilėliams, teikdamas jiems kilnų tikslą išlikti tikrais krikščionimis tautų sūkuryje, virsti joms pavyzdžiu ir vadovu[3]). Šios knygos kėlė išeivių

---

[1]) Į lietuvių kalbą ją išvertė Kudirka, jos „Improvizaciją“ -- M. Biržiška.

[2]) Apie Improvizaciją ir Petro regėjimą palyg A. Górski. Monsalwat (1919). A. Niemojewski. Dawność a Mickievicz (1921).

[3]) Palyg. St. Pigoń. O księgach narodu i pielgrzymstwa polskiego A. Mickiewicza (1911).

dvasią ir įtraukė Mickevičių, jau persikėlusį į Paryžių, į jų ginčus, kuriuose jis visiškai nutolsta nuo Lietuvos, kad ir nenustoja ją mylėjęs. Dar Dresdeno Vėlinėse jis duoda nors Vilniaus nuotykių paveikslą; tačiau tiek laiko nuo Lietuvos atskirtas ir būdamas ne vien Lietuvos lenkų ir lietuvių draugystėje, bet ir pačios Lenkijos ar kitų jos buvusių kraštų lenkų draugystėje, įjudintas bendra Lenkų ir Lietuvos kova prieš carą ir bendra juos prislėgusia nelaime, vaizduoja tuos nuotykius vien lenkų tautybės atžvilgiu. „Knygose" jis ragina „lietuvį" ir „mozūrą" nesiginčyti, nes juodu abudu esančiu broliu; nors vienas būtų Vladas, o kitas Vytautas, tačiau abiejų pavardė esanti viena — lenkiška. Jis nenumatė ateities, neabejodamas, jog lietuvis su lenku nesiginčys del Nemuno sienų, Gardino ir Balstogės (albož kłóci się litwin z polakiem o granice Niemna, i o Grodnie, i o Białystok). Straipsniuose, kurių daug rašė lenkų ir prancūzų spaudoj, taip pat kėlė Lenkų kraštą ir lenkų tautos reikalus, Lietuvą kai kada teprimindamas. Lietuvos savarankiško atgijimo nenumatė, išeivių ginčams pajuokti (1833 m. birželio 2 d.) duodamas neva ištrauką iš „1899 m. Šiaulių vaivadijos laikraščio" („Gazeta Województwa Szawelskiego roku pańskiego 1899"), lyg Lietuva tuo metu turėjus virsti paprasta Lenkų provincija; tuo tarpu 1899 m. tiktai mirė Vincas Kudirka, savarankiškos, nepriklausomos nuo Lenkų Lietuvos kovotojų vadas... Mickevičius gerai žinojo, jog lietuviai nėra lenkai ir pats save laikė lietuviu, tačiau jam, nuo pat jaunystės gavusiam lenkų bajorų kūltūros ir ją sustiprinusiam išeivystėje, juo vėliau, juo daugiau svėrė lenkybė ir nyko lietuvybė. O vis delto ligi pat mirties jame reiškėsi lietuvis!

Lenkų šalies jis nepažino, tik Lietuvą vis matė. Jau išleidęs „Vėlinių" III dalį ir „Knygas" ir pasinėręs lenkų politkos ginčuose, nusišypsojęs Horacijo „Exegi monumentum" odę sau taikydamas, jis (1833) savo garbės sritį terodo Lietuvą, ją plačiau negu mūsų metu suprasdamas („nuo Panerio kalnų ir artimų Kaunui vandenų aš vis garsyn einu ligi pat Pripeties"—od Ponarskich gór i bliżnich Kowna wód szerzą się słowa me aż do Prypeci bród); Lenkų jis čia nemini.

Kad ir tebėra karštas Lenkų patriotas, tačiau ne Lenkus, tik Lietuvą jis dainuoja savo didžiausioje ir garsingiausioje poemoje (historja szlachecka z r. 1811 i 1812) *Ponas Tadas* (Pan Tadeusz), kurio 12 giesmių (księgi) per keliolika mėnesių (1832 — 1834m.) parašė. Ją rašydamas sakėsi gyvenąs Lietuvoj, jos giriose, dvaruose ir dvareliuose, daugiausia tarp bajorų; sakėsi norįs pabėgti nuo nepabaigiamų išeivių ginčų ir pasimiršti tėviškės atsiminimuose (kraj lat dziecinnych). Savo ilgesį poemos pradžioje aiškiai ir graudžiai išreiškė: „Lietuva, mano tėvynė, esi kaip sveikata; kiek tave branginti reikia, tas tik temato, kurs tavęs yr nustojęs; štai visą tavo gražumą regiu, dainuoju, nes tavęs ilgiuosi" (Litwo, ojczyzno moja! ty jesteś jak zdrowie! Ile cię trzeba cenić, ten tylko się dowie, kto cię stracił. Dziś piękność twą w całej ozdobie widzę i opisuję, bo tęsknię po tobie). Ilgesio ir meilės akimis jis žiūri į Lietuvos girias, pievas ir laukus, į jos žmones, daugiausia į tuos, kuriuos geriausiai

yra pažinęs — į bajorus: vaizduoja vyresniąją kartą, užaugusią ir nusistačiusią dar XVIIIa. gyvenimo sąlygomis („lenkų laikais")—brolius Soplicas, Gervazus ir Protazus, „vaiskius", „voznius", Dabrinės „akalicos" bajorėlius, ir naujosios kartos šviesuomenę — studentą Tadą Soplicėlį ir jo sužadėtinę Zosę, sentimentalius Grapą ir Telimeną. Bajorai puotauja, medžioja, bylinėjasi, net mušasi, daugelis jų gauna net į Užnemunę bėgti ir dėtis į legijonus, kurie 1812 m. į Lietuvą atvyksta kartu su prancūzų kariuomene, visų karštai priimami. Puikūs vaizdai, gyvi tipai, tragingas Jackaus Soplicos (kunigo Kirminėlio — ksiądz Robak) asmuo, kurį nustatyti poetui padėjo jo paties meilės atsiminimai, nykstančios senovės papročiai ir visa ką deriną dainiaus graudumas Poną Tadą iškėlė į pačią literatūros viršūnę, statydamas jį greta pačių kilniausiųjų pasaulio poezijos kūrinių. Nieko nuostabaus, jog jį išsivertė vokiečiai, prancūzai, italai, anglai, ispanai, čekai, chorvatai, rusai į savo kalbas, iš dalies ukrainiečiai, gudai, bulgarai, o 1922 — 23 m. jį išvertė ir lietuviai (Valaitis, Šakenis—išl. 1924).[1])

Parašęs Poną Tadą, tais pačiais metais (1834) Mickevičius vedė, dar Petrapilyje pažinęs, Šimanauskaitę. Susikūręs šeimą, buvo priverstas rūpintis jos išlaikymu ir ne kartą gaudavo vargo patirti. 1839 — 1840 m. jis gyveno Šveicarų Lozanoje, skaitydamas universitete lotynų literatūros istoriją. Ir ten jo mintys skrido į tolimąją Lietuvą. Susigraudinęs prisimindavo jis nekaltą kūdikystę ir kilnią jaunystę (Polały się łzy me) ir vadino save lavonu tarp gyvųjų (Gdy tu mój trup w pośrodku was zasiada), nes siela klaidžiojanti tolimoje Lietuvoje, kuri jam gražesnė už Šveicariją. 1840 — 1844 m. skaitė prancūzų kalba slavių literatūras aukštojoje mokykloje Collège de France Paryžiuje. Tomis paskaitomis jis plačiai išgarsėjo. Vieną iš jų (1843 m. kovo 21 d.) paskyrė Lietuvai: lietuvių kalbai, senovės tikybai (mythologie), istorijai, tautos būdui[2]). Jis susipažino (1844) su dvarininku, atvykusiu iš Lietuvos, buvusiu Vilniaus studentu Andrium Tovianskiu (1800—1876), kuris jo ir daugelio kitų, ypačiai iš Lietuvos kilusių, išeivių gyvenimui turėjo griežtos įtakos, skelbdamas savaip aiškinamą krikščionių mokslą ir teikdamas slaviams vyriausią vietą tautų tarpe. Kilo vadinamoji slavių „mesionizmo" (mesjanizm - nuo Mesjasz, Mesija) srovė. Ir Mickevičius ėmė ją vis aiškiau reikšti savo paskaitose, kuriose Prancūzų vyriausybė pagaliau pastebėjo negeistinos sau pakraipos, ir jas uždraudė. Mickevičius betgi, kad ir ne universitete, savo naująjį įsitikinimą skelbė toliau, turėdamas su Tovianskiu būrelį ištikimų, įsitikinusių draugų („brolių"). Diduma išeivių su juo nesutiko ir į jo skelbiamas mintis žiūrėjo kaip į kokį nuklydimą; kunigai jį peikė ir stengėsi jį atitraukti nuo Tovianskio. 1848 m. Eiropoje prasidėjus revoliucijos bruzdėjimui, jis nuvyko į Romą, norėdamas padėti italams nepriklausomybę išgauti. 1855 m. pavasarį

---

[1]) Apie Poną Tadą palyg. H. Biegeleisen. „Pan Tadeusz" A. Mickiewicza (1884). W. Gostomski. Arcydzieło poezji polskiej (1893).

[2]) Palyg. Adam Mickiewicz, Les slaves (1914), 123—131 pusl.

mirė jo žmona, o rudenį, prasidėjus Rusų karui su Pracūzais, Anglais ir Turkais (Krymo karas), jis nuvyko į Kastantinopolį veikti prieš Rusiją. Tačiau po dviejų mėnesių, apsirgęs kolera, jis mirė. Jį palaidojo Paryžiuje, o paskui (1890) perkėlė į Lenkų Krokuvą ir palaidojo Vavelio pilyje, greta Lenkų karalių ir žymiausių veikėjų, toli nuo taip jo pamylėtos Lietuvos.



18. Adomas Mickevičius senatvėje.

Gimęs gudų krašte, bet iš lietuvių giminės, subrendęs Lietuvos sostinėje, visa širdimi pamylėjęs Lietuvą, didžiavęsis esąs lietuvis, bet kartu ir lenkų didelis patriotas, Mickevičius yra lygiai brangus lietuviams ir lenkams; pagaliau ir gudai jį laiko saviškiu.[1])

---

[1]) A. Mickevičiaus raštai pilniausiai išleisti Lvove „Adomo Mickevičiaus vardo literatūros draugijos" rūpesniu. Geri leidimai: Petro Chmieliovskio paruoštasis Varšuvos leidimas 4 t. ir pilnesnis, naujai surastais raštais papildytas, Juozo Kalenbacho paruoštas, Hasklerio leidimas (4 t.). Svarbi yra taip pat Korespondencya Adama Mickiewicza, kurios IV leidimas išėjo 1883 - 1885 m. (4 t.).

Svarbiausi Mickevičiaus gyvenimui ir raštams nagrinėti veikalai: P. Chmielowski. Adam Mickiewicz (1886. 2 t.) Wł. Mickiewicz. Żywot Adama Mickiewicza (1890 - 1895, 5 tomai) J. Kallenbach. Adam Mickiewicz (1918, 2 t.). M. Konopnicka: Mickiewicz, jego życie i duch (1899).

Naudinga taip pat M. K(rid)l. Mickiewicz Adam Bernard („Wielka Encyklopedya Powszechna illustrowana", 45 - 46 t.. 1911).

§ 29. **Bernotavičius ir kiti.** Mickevičius savo baladėmis ir poemomis pakreipė poetų dėmesį į Lietuvos praeitį ir į jos senovės tikėjimus, pasakojimus, kūrinius liaudyje išlikusius. Tiesa, ir anksčiau vienas kitas poetas savo kūriniuose buvo kiek Lietuvą palietęs, bet tiktai Mickevičiaus poezija parodė šviesuomenei Lietuvos senovės palikimo nepaprastą grožę ir praskynė kelius tai senovei kelti, gražinti, idealinti. Kurį laiką kuone kiekvienas, kuris valdė plunksną, mėgino iš lietuvių ar gudų liaudies, dažnai gerai nenugirstų, pasakų ir dainelių, o kartais ir iš savo galvos rašyti balades ir daineles. Geriausiai sekėsi dviem Mickevičiaus draugam — filarėtam, *Odiniui* (Antanas Edvardas Odyniec, 1814 — 1884) ir *Bareikai Chodzkai* (Aleksandras Borejko-Chodźko, 1804— 1891), kurių pirmasis davė Trijų Budrių sekimą Lietuvio belaisvę (Branka litwina: Na, na, lenke, gana vaitoti - no, no, laszko, dość jęku) ir vertė lietuvių dainas, o antrasis pagarsėjo sekimu tuo metu Lietuvoje liaudies tebedainuojamos (lietuviškai, gudiškai ir lenkiškai) dainos pasakos Avietės (Maliny: Per Lietuvos laukelius joja ponelis - przez litewski łan jedzie, jedzie pan). Kai kurie taip nevykusiai kūrė savo balades, jog davė progos naujosios poezijos srovės priešininkams labiau tą srovę pulti; net pats Mickevičius purtėsi del įsivyravusios baladžių manijos (mados).

Jo poemos įvedė Gražinos ir Aldonos vardų madą ir, ypačiai vėliau, 40—50-aisiais metais veikė poetus (Krašiauskį, Kondratavičių), jiems kuriant „Anapilio" ar „Margio" karžygius. Nežinia, ar bebus Gražinos įtakos gavęs Peliksas *Bernotavičius* (Bernotas, 1786—1836), gimęs Kaune, užaugęs Prienų par. Mariampolės aps., mokęsis Vilniuje ir Kremenčiuje, sekretoriavęs kunigaikščiams Čartoriskiams Ukrainoje, išėjęs iš proto ir pasimiręs pas brolį Lomžoje. Daugiausia Valterio Skoto istorijos romanų įtakos gavęs jis parašė garsią lenkų literatūroje ir mums minėtiną Lietuvos praeities istorinę apysaką *Pajautą* (Pojata, išl. 1826). Tą apysaką jis rūpestingai paruošė, tam tyčia išnagrinėjęs XIV-jo a. mūsų istorijos medžiagą ir apžiūrėjęs tas vietas, su kuriomis jungė savo apysaką: Vilnių, Kauną, Trakus, Kernavę, Krėvę. Daug kas Pajautos istorijoje yra atsilikę nuo dabartinių mokslo žinių, apysaka parašyta mūsų gadynei nebe „madniu", pasenusiu būdu, ištęstai, tačiau pasakojimas įdėmus, gražūs XIV a. lietuvių tipai—Pajauta, Lizdeika, Davaina ir kiti; ji ne tik kelioms XIX-jo a. Lietuvos šviesuomenės kartoms priminė, šiaip jų pamirštamą, senoves Lietuvą, bet ir mūsų gadynės jaunuomenei tebeduoda malonių valandų skaitant.

Dar jėzavitų metu Lietuvos istorija įėjo į mūsų mokyklų dramą, kuri XVII—XVIII a. mėgino atvaizduoti Vytenį, Valstininką, Gediminą ir dar vieną kitą mūsų senovės karžygį, žinoma, nesiskaitydama nei su istorijos matu, nei su kitais istorinės dramos savumais. Žinomojo Varšuvos knygyno steigėjas, vysk. Juozas Zaluskis (1702—1774), 1751 m. parašė dramą „Witenes albo tragoedia o pomscie Boskiej nad zelżycielem Najświętszego Sakramentu", kartodamas XVII a. jau

naudotą Strikauskio pasakojimą apie Vytenio prasižengimą. Jo plunksnos darbas ir „Trojden, tragedja w 5 aktach". Ona Radvilaitė Mostauskienė 1806 m. išleido „Žemaičių apysaką" (powieść žmudzka) Matildą ir Danylą (Matylda i Daniło), kurioje betgi ne kas žemaitiško bebuvo, o 1807 m. — didesnę ir istoriškesnę apysaką Astoldą, Palemono giminės kunigaikštytę (Astolda, księżniczka z krwi Palemona). Vilniaus universiteto profesorius Eizebius Slovackis (1772—1814) parašė Mindaugo tragediją (1808), kuri, kaip ir Jono Stičinskio „istorinis romanas" Mindaugas Lietuvos karalius (Mendog król litewski), atsiliepė Eizebiaus garsingojo sūnaus, Juliaus Slovackio (1809—1849), vienoje pirmųjų tragedijų — Mindauge (Mindowe, 1829). Juliaus Mindaugui dar didesnės įtakos padarė Konradas Valenrodas. Nieko bendro su Lietuva neturįs Dizma Bončia Tomaševskis (1749—1825) 1818 m. mėgino eilėmis sukurti Lietuvos ir Lenkų susijungimo epopėją „Jagiellonida", kurią Mickevičius apsvarstė filomatų susirinkimuose; iš to ji ir tėra žinoma. Teklė Vrubliauskienė 1820 m. davė 5 veiksmų tragediją Narimantą (Narymund), apie tą laiką ir senis Julius Ursinas Nemcevičius (1758—1841, Mickevičiaus, „jauno lietuvio, senas prietelis—lietuvis") parašė ir savo 5 v. tragediją Kęstutį (Kiejstut). Net tolimas Lietuvai poetas, vienas trijų lenkų poezijos didžiausiųjų kurėjų (Mickevičius, Slovackis, Krasinskis), Zigmantas Krasinskis (1812—1859), pačioje savo kūrybos pradžioje duoda „žemaičių apysaką" Goštautą (Gastold, išl. 1833).[1])

§ 30. Vyskupo Giedraičio ir kunigų raštai lietuvių kalba.

Lietuvių, ypačiai žemaičių, šviesuomenės gyvesnis susirūpinimas lietuvių kalbos reikalu atsiliepė lietuvių raštams, leidžiamiems mūsų kunigų stiprinti dorovei ir bažnyčios mokslui žmonėse. Tiesa, jie tęsė savo pirmatakų pradėtąjį darbą, net kartojo XVIII-jo am. leidinius (Balsą širdies, Pavinastį krikščionišką, Altorių duchauną, pavertę jį Aukso altorium, net Broma, atverta ing viečnastį), stengėsi betgi tų knygų kalbą pagerinti ir mėgino paruošti pagrindinių tikybinių raštų literatūrą.

Apie 40 metų (1801 — 1838) Žemaičių vyskupiją valdė kunigaikštis Juozapas Arnulpas *Giedraitis* (1754 — 1838), padedamas kun. Bonaventūros Gailevičios (1752—1835), knygelių „Mokslo krikščioniško įstatymo" (1821) rašytojo, lygiai kaip XVI a. vysk. Merkelis Giedraitis, kun. Daukšos padedamas. Lietuvių kalbos mėgėjų ir universiteto raginamas giriamas, vyskupas įkalbina ir savo pavyzdžiu įragina mokytesnius lietuvius į darbą, rūpinasi, kad kunigai steigtų parapines mokyklėles, — virsta lietuvių kalbos ir rašto globėju. Dar 1806 m. jis išleidžia „Lietuviškas evangelijas.,. iš naujo perveizėtas... ir su paženklinimu žodžių įvairių arba ne vienokiai visoj Lietuvoj išsima-

---

[1]) Palyg. F. Augustaitis. Pierwiastki litewskie we wczesnym romantyzmie polskim (1911).

nančių“; XVIII a. nei evangelijų nei šiaip kurių raštų kalbos pagerinimu niekas nesirūpino... Carui įsakius, kartu su kitais katalikų vyskupais įskaitytas į Petrapilio įsteigtą (garsiosios Anglų draugijos Šventajam Raštui platinti pavyzdžiu) Rusų Draugiją biblijai žmonėse platinti, Giedraitis kartu su Gailevičia ir kitais kunigais paruošė *Naujojo Įstatymo vertimą*, kuris išėjo Vilniuje 1816 m. („Naujas statymas“). Vyskupas jį išdalino kunigams ir liepė iš jo žmones



19. Juozas Arnulpas Giedraitis.

mokyti; platino jį ir dvarininkai, bajorų vadai (maršalkos) ir kiti. Nors tos gadynės šviesuoliai del gana grynos vertimo kalbos jį brangino, bet vėlesniosios kartos kunigai ilgainiui jį atėmė iš žmonių, nes išrado jį turint protestantiškojo vertimo pobūdžio ir katalikų visuomenei nederant.

Vyskupui padeda, leisdami įvairias knygeles, visa eilė jo vyskupijos kunigų, kurie verčia Tomo Akviniečio „Kristaus sekimą“, Augustino „Sielos pasikalbėjimą su Dievu“, renka „Žemaitiškas *kantičkas*“ ir kitus raštus ruošia. Kai kurie kunigai, universiteto žadinami, nebesitenkina vien tikybiniais raštais; jiems darbe padeda studentai, ruošdami tikybines ir šiaip knygeles žmonėms pasiskaityti:

apie valgio darymą, apie bites, elementorių... Ypač 1823 — 24 m., vadinasi, paskutiniaisiais filarėtų gyvenimo metais (filarėtų bylos metu), pastebimas didžiausias šioje srityje studentų darbavimas. Iš tų studentų ir kunigų paruoštų knygelių ypačiai pažymėtinas Jono Bareikos Chodzkos (1777 — 1851) *Jonas iš Svisluočės* (Pan Jan ze Swisłoczy, 1821). Jį išvertė (1823) kun. Juozas Rūpeika (m. 1854) iš lenkų kalbos, o Vilniaus jaunuomenė uoliai žmonėse platino parapijų mokyklas išėjusiuose. Tai mūsų pirmoji, kad ir ne originali pamokomoji apysaka, praskynusi kelią paskesniems Valančiaus, Akelaičio, Dovydaičio „kelionėms" po Lietuvą — pamokymams apsakymo lytimi.

Mažosios Lietuvos tos pat gadynės raštai nerodo, kad jie būtų ruošiami tam tikru planu. Nematyti, kad jų rašytojai, išskyrus tik Rėzą, kalbos dalykais būtų labiau susirūpinę negu XVIII a. autoriai. Be tikybinių raštų, pasirodo betgi ir kitokio turinio knygelių. Anksčiau minėtasis Rėza ne tik davė mums Duonelaičio raštų vertimą ir pirmąjį dainų rinkinį, bet dar išvertė „Aisopą". Kiti vertė vaikams pasiskaityti knygeles (Kūdikių prietelius, išl. 1807 ir 1821), rašė „bičių knygeles" (išl. 1801 ir 1820), apie prancūzų karą (1814).

Žemaičiuose pasižymėjo kunigai: Antanas Savickis, kuris vertė Akvinietį (1828) ir Augustiną (1829), be to, ir eiles rašė; Kazimieras Vizgirdas (m. 1861), anai gadynei nepaprastai gera kalba parašęs „Biblije del mažų vaikų" (1823); Vincentas Vilmikas (Valmikas), kurio surinktos „Kantičkos žemaitiškos" (1823 ir kt.) pakeitė „nabažnas giesmes" ir žmonėms didžiai pamėgo, bet raštų kalbai garbės nedarė. — Nežemaičiuose darbavosi pirmiau minėtas kun. Strazdas ir mažiau už jį žinomas Svedasų klebonas Mykolas Smolskis (1751—1826), kelių knygelių autorius[1]).

Reformatų tikybines knygas Mintaujoj leido Biržų kun. Mykolas Cerauskas.

Mažojoje Lietuvoje savo knygelėmis buvo žinomas kun. Krištupas Hasenšteinas (vok. Hassenstein, 1756—1821), kuris parašė reformacijos ir prancūzų karo istorijas: „Kaip krikščioniška viera bei bažnyčia žmonių pagadinta, Dievui maloningai bevaldant, per Liuterį ir kitus nobažnus vyrus atnaujinta" (1818), „Nusidavimai švento karavimo" (1814). Jis buvo taip pat vienas iš didžiausių Rėzos padėjėjų dainas renkant[2]).

§ 31. **Žemaičių bajorų poezija.** 1801—1832 metai yra laiko tarpas, kuriuo garsėjo pražydusi lietuvių (žemaičių) poezija. Tėvyninko Baužo ir kitų šauksmus išklausė ir įsidėjo į širdį tiktai žemaičių bajorai, arčiau su žmonėmis susigyvenę, kuriuos lenkų

---

[1]) Palyg. M. Biržiškos Lietuvių literatūra Vilniaus universiteto metu (1921 m.), 32—43 pusl.

[2]) Palyg. Probočių Anūko Mažosios Lietuvos buvusieji rašytojai ir žymesnieji lietuvių kalbos mylėtojai (1920 m.), 49 pusl.

kultūra, kad ir smarkiai ji Žemaičiuose savo darbą dirbo, tačiau mažiau nekaip kitur prie lenkų kalbos rišo. Lenkiškas patriotiškas subudimas, kurs augo dabar smulkiųjų ir vidutiniškai pasiturinčių Lietuvos bajorų tarpe, — tarp tų bajorų, kurie subusdami jau apie savaimingą, nepriklausomą gyvenimą svajojo, — mažiau patraukė į savo pusę visuomenės ir kultūros atžvilgiu subundančius žemaičių bajorus, dar daugeliui jų sužadino lietuvišką arba, tikriau, žemaitišką, patriotizmą. Žemaičių bajorai ne vien rašo lietuvių kalbos žodynus ir gramatikas, Lietuvos istoriją ir šiaip prozos raštus. Jiems rūpi lietuvių (žemaičių) kalbos ir praeities garbė eilėmis pakelti, sukurti sava lietuvių poezija. Jų pirmieji eilėraščiai siekia dar XVIII-jo a. paskutinį dešimtmetį, kai vienas kitas jųjų paleido į žmones kurstančias eiles prieš rusus arba su kits kitu juokdamies susirašinėjo eilėmis, kartais maišytomis, lenkiškomis lietuviškomis. Kuo tolyn, tuo eina rimtyn jų eilėraščiai, kurių pryšakin stoja Poškos *Mužikas*, Valiūno *Birutė* ir Stanevičios *Žemaičių šlovė*. Žemaičių poetų pavyzdžiai — XVIII-jo a. antrosios pusės ir XIX-jo pradžios lenkų poezija (Krasickis, Naruševičius, Karpinskis ir kiti); paskesniuosius poetus ima veikti ir romantinė Vilniaus poezija. Savo poezijai imdami formą iš pasenėjusio, subruzdusią Lietuvos šviesuomenę vis mažiau bepatenkinančio lenkų literatūros krypsnio, — tuo atžvilgiu ne kartą atsilikdami nuo išsiplėtojančių Vilniaus poezijoje naujų formų, turinį Žemaičių poetai sau ėmė iš visuomenės ir asmens reikalų, jausmų, nuotaika ir nusistatymu darydamiesi artimesni naujajai Vilniaus šviesuomenei. Ne del savo kūrinių krypsnio ir lyties, tik del įkarščio, kuriuo žemaičiai gyrė ir aukštino visa, kas ėjo iš Žemaičių ar reiškėsi žemaičių kalba (jų darbai buvo žemaitiškai rašomi), Vilniaus universiteto laikų žemaičių darbavimasis yra vadinamas *žemaičių romantizmo* laikotarpiu.

Vyskupas Giedraitis, Poška ir kiti gauna iš kits kito žemaitiškus eilėraščius, kuriais keliami jų nuopelnai „žemaičių lijžuviu" pagarsinti, duodami patarimai, aukštinama lietuvių kalba, ruošiant tos kalbos žodyną patariama, kaip tat geriau atlikus, taikinami žemaičiai su aukštaičiais, nes, girdi, aukštaičiai be reikalo aukščiau už žemaičius nešąsi... Tatai XVIII jo a. ir XIX-jo pradžios lenkų poezijos mėgiamosios rūšies sekimai — *literatūriniai laiškai* („gromatos", „gromatėlės", „donys").

Iš lenkų paimta ir kita žemaičių poezijos mėgiamoji rūšis: *odės* („viršiagijsmės", arba „aukštadainės"). Vienos jųjų yra originalios, kitos verstos iš lenkų kalbos, deja, iš nepuikiausių pavyzdžių. Kai kurie dabar jau pamirštųjų lenkų poetų kūriniai, kaip antai odė Vilniaus katedrą pašventinus, yra net ne vieną kartą verčiami (minėtoji odė išversta Poškos ir Klemento).

Versdami odes, kiti žemaičiai mėgino ir ką didesnio išversti. Sako, Poška vertęs iš lotynų kalbos Vergilijo Eneidą, Giedraitis — Torkvatą *Tasą* iš italų kalbos, nežemaitis Baužas *Vergilijo* Georgikas ir *Ovidijo* Metamorfozas. Tų vertimų vieną kitą eilutę težinome.

Mėgiamiausia betgi žemaičių poezijos lytis — „niekeliai“, *epigramos:* 2, 4, 6, kartais daugiau eilučių eiliuotieji posakiai — pajuokimai („grabraščiai“ ir k.), pamokymai, priežodžių išaiškinimai, nauji priežodžiai. Daugelis jų yra vertimai iš lenkų kalbos.

Kai kas dar tebemėgo lenkų poezijos XIX a. pamirštąją lytį — saldutes *idilijas:* apie dabartinį „piemenų ir piemenių“ gyvenimą, apie „gražias dieneles“, „jaunus metelius“, „paukštelius“, „gerus rugelius“, „krikštolinius upelius“, „Auroros raselę“...

Pamylėję savo krašto senovę, žemaičiai mėgino išreikšti savo jausmus *istorinėmis dainomis* („dainos historinės“, „dumojimai“). Versdami odes, jie pasirinkdavo tas, kuriose toji senovė, bent senovės Lietuvos didvyrių vardai, yra minimi. Viena kita tų dainų, pavyz. Birutė, yra išlikusi; kitų ištraukas ar tik antraštes težinome. Tačiau yra žinių, jog Poška rašęs Lietuvos istoriją eilėmis. Lyg čia būtų Juliaus Nemcevičiaus, iš Lietuvos gudų krašto kilusio, įtakos: Nemcevičius 1816 m. Varšuvoje išleido Istorines giesmes (Śpiewy historyczne), kuriose mėgino iškelti lenkų praeitį, apgiedodamas jos karalius ir šiaip didvyrius, pasiekė Lietuvą ir gal paskatino Žemaičių bajorus panašiomis giesmėmis, tik apie Lietuvos senovę, gaivinti savo tautiečių jausmus. Ne Žemaičiuose, tik Užnemunės Aukštaičiuose išgarsėjo nežinia kieno iš Nemcevičiaus išverstoji „Śmierć Józefa Poniatowskiego“ („Iš didžių vainų ir plecių kruvinų pagrįžta broliai iš šalių tolimų“).

Nors Žemaičių poetai užjautė baudžiauninkus, sunkiąsias baudžiavas einančius, ir tuos savo jausmus aiškiai išreiškė Poškos Mužiku, tačiau baudžiauninkų kūryba pati savaime buvo jiems svetima. Ne iš tos kūrybos, kad ir tos pat kalbos, bajorų poetai sėmėsi sau įkvėpimo ir ėmėsi pavyzdžių, tik iš Baužo ir Širvydo, iš lenkų poezijos raštų. Bajorų raštų kultūra bei literatūra baudžiauninkams irgi buvo svetima, bajorų eilėraščiai retai pasiekdavo jų gryčias. Jie tais raštais nesidomėjo, ir net Mužikas, kad ir užtardamas baudžiauninkus („mužikus“), kalbąs prieš ponus, labiau buvo žinomas bajorams negu kaimiečiams. Ne Mužikas, tik iš jo (perdirbtoji) Mužikėlio giesmė, kuria bene Vilniaus studentai baigė „Jono iš Svisluočės“ vertimą, paplito žmonėse; tai garsi daina — *„Vos aušra švinta,* vištos pradeda kargti, o man vargdieniui reikia dirbti, reikia vargti“.

Tiktai Vilniaus universiteto ir šiaip naujųjų, iš vakarų atplaukiančių kultūros srovių, Mickevičiaus poezijos, iš dalies Rėzos raštų įtakoje jaunesnioji, nebe Poškos ir nebe Giedraičio, Žemaičių bajorų karta ima krypti gryčios linkui. Žmonių dainos suinteresuoja studentus, kurie jas renka ir skelbia, rašo kaimiečiams knygeles, svajoja apie platųjį švietimo darbą. Ką jautė ir manė jaunieji žemaičių poetai, rodo pastaraisiais filaretų veikimo metais (1823) Stanevičios parašytoji Žemaičių šlovė, kuri karštai skelbia lietuvių praeitį ir kalbą („garbė tėvų ir liežiuvis“) esant atgijusią „šauniame Vilniaus mieste“[1]).

---

[1]) Pal. M. Biržiškos Lietuvių literatūra Vilniaus universiteto metu (1921 m.), II, III, IV skyriai.

§ 32. **Poška.** Žemaičių bajorų rašytojų pryšakyje stoja Barzdžių (Girdiškės apylin.) dvarininkas ir Reseinių aps. bajorų pastatytas teisėju Dionizas **Poška** (Paškevičius, 1760—1831). Jis buvo Baužo (gim. 1746) ir vyskupo Giedraičio (gim. 1754) kartos, užaugęs dar XVIII a. ir išėjęs senąją Kražių jėzavitų mokyklą. Lietuvai prarandant savo nepriklausomybę ir patenkant Rusų valdžiai, turėjęs jau 35 metus, tad buvo XVIII-jo am. antrosios pusės vyras. XVIII-jame am. jis ne tik nepasirodė savo raštais, bet nei lenkų nei kitų literatūros nebuvo pažinęs: „nugyvenau savo jaunystę prie sunkumų ir darbų, nežinojau, kas yra Krasickis, Vengerskis ar Naruševičia, kas Dmuchauskis, Vibickis, Čackis ar Nemcevičia..." Vėliau betgi minėtuosius senovės ir lenkų klasikus jis ne tik pažino, bet ir ištraukas iš jų vertė į lietuvių kalbą. Gal dar XVIII-jo am. pabaigoje, o jau nebeabejojamai XIX-jo am. pirmajame dešimtmety jis ėmė lietuviškai (žemaitiškai) rašyti, iš pradžių neturėdamas sau rimtesnių tikslų (rašęs „ne garsinti norėdamas savo vardą, bet į senatvę aplušęs, geisdamas su savimi pasibastyti"), netrukus betgi, Čackio ir Baužo knygomis padrąsintas, svajojo „žemaitiško liežuvio" garbę savo raštais atgaivinti.

Jis ėmė rašyti Mickevičiaus kartai poezijoje dar nepasirodžius, tad ta poezija jį rado jau nusistačiusį savo poezijos kryptį ir lytį, liko svetima jo XVIII-jo a. kultūrai, jos neveikė. Senovės klasikų pavyzdžiais taisyklėmis nusistačiusi, rami, blaiva, „sveikaprotė" Varšuvos lenkų literatūra, kad ir svetima lietuvybei, veikė Pošką, bet ne audringa, XVIII-jo a. kultūros žmonėms taip keista ir nesuprantama naujoji Vilniaus poezija, nors, rodos, jos susidomėjimas Lietuva, Lietuvos praeitimi, Lietuvos žmonėmis būtų turėjęs žemaitį patriotą patraukt į save. Liaudies vaizduotės kūriniai, net ir dainos, kurios domino Vilniaus jaunuomenę (1815 1830), Poškai mažiau tarė negu nudailintieji (saloniniai, poniškieji) Varšuvos eilėraščiai, lygiai kaip Varšuvos klasikininkams prasta ir nekultūringa atrodė Mickevičiaus Gražina, baladės, Vėlinės, tiek sulčių iš liaudies vaizduotės pasėmusi genijo poezija.

Poškos poezijos tik vienas kitas kūrinėlis, dažnai tik jo ištrauka, jo amžiuje gavo spaudą išvysti — buvo išspausdintas jo straipsniuose, kurie buvo dedami Varšuvos ir Vilniaus laikraščiuose. Šiaip jie ėjo iš lūpų į lūpas, dažniausiai per bajorus, retai tepasiekdami kaimiečius. Tiktai vėlesnės mūsų šviesuomenės kartos tepasirūpino juos surinkti ir paskelbti; kiti jųjų, greičiausiai, bus žmonių užmiršti, neišspausdinti.

Daugiausia Poškos raštų medžiagos duoda jo *žodynas,* kurio jis surašė daugiau kaip pusę ir kur, žodžių reikšmei pavyzdžiais paaiškinti, davė daugybę savo eiliuotųjų dvieilių ir ketureilių kūrinėlių. Daug taip pat Poškos kūrinių vėliau (50 – 60 m.) surinko pagarsėjęs kalendoriaus leidėjas Ivinskis, bet paskelbė jų tiktai dalį. 80-jų metų „Aušra" davė naujai bundančiai Lietuvos šviesuomenei pažinti ligi tol nežinomus jo veikalėlius[1]).

---

[1]) Poškos raštai: Ir, Jono Lietuviški dainiai pradžios XIX a. (1899). M. Biržiškos Iš Poškos raštų („Lietuvių Tautos" II, 329—375).

Žemaičių bajorų tarpe jis garsėjo savo *epigramomis* ir *satiromis*, kartais net skaudžiomis, kurių daugybę parašė ir paleido pasižmonėti. Daugelį jų jis sekė ar vertė iš lenkų poetų, kai kurioms pasinaudojo kaimo priežodžiais ir patarlėmis, didumą betgi pats originaliai parašė; kitos jųjų žmonėms virto naujomis patarlėmis ir priežodžiais. Iš dabar pamirštųjų lenkų poetų jis vertė



20. Poškos Baublys.

odes Vilniaus katedrai, Gedimino pilies griuvėsiams pagerbti, kitas jųjų patsai rašė, pavyz., paskutiniajam Lenkų karaliui Poniatovskiui ir carui Aleksandrui skiriamas. Eilėmis susirašydavo su vysk. Giedraičiu ir kitais žemaičių literatūros mėgėjais. Sename, plačiai išgarsėjusiame ąžuole, Baublyje, padarė Žemaičiu retenybių krautuvę (muziejėlį), duris jame ir jį patį priraižė eilučių, pavyz.: „Kur kitą kart pagonys piovė ožką, ten dabar gyvena Dionizas Poška".

Mano darželyje (1811) jis vaizduoja jį veikiančią gamtą — gražų daržą, pilną medžių, krūmų, uogų, gėlių, garsųjį Baublį

(„visuose Žemaičiuose toks nepasirodys"), seną liepą, klevą, sodintą savo jungtinėms paminėti („klevas dabar yr jaunas, o mudu pasenom")... *Gromatoj pas Tadeušą Čackį* (rašyta tarp 1810 ir 1813) džiaugiasi garsingam mokslininkui susidomėjus lietuvių kalba ir ieškant Širvydo žodyno. Eilėse į Baužą ir Lelevelį (1810, „Mūsi, verksmų valandoj retai gera diena") ragina kaimynus: „žemaičiaų pažinkit išmintingas kningas, kurias rašė mozūras (Lelevelis) ir mūsų kuningas" (Baužas); juodu „tėvystės mūsų rodo pradžią krašto". Poetas prisimena, kad lietuviai „kitą kartą mušė rymionis, skitus, gudus, kryžiokus, totorius... mylėjo savąją tėvystę"; piktinasi, jog kiti „nekalba tikrai lietuviškai", nors garsūs Lietuvos kunigaikščiai „visados lietuvišku liežuviu bylavo", ir šaukia „lietuvius" ir žemaičius meilės ir vienybės.

Tačiau garsingiausias Poškos kūrinys — *Žemaičių ir Lietuvos mužikas* (ne anksčiau kaip 1816 ir ne vėliau kaip 1823 m.), kurio vertimas į lenkų kalbą ar, priešingai, lietuviškojo vertimo lenkiškasis originalas Poškos metu jau buvo išspausdintas, nenurodant autoriaus, nei spausdinimo vietos nei metų. Lietuvių kalba jis buvo išspausdintas tiktai pabudusios Lietuvos šviesuomenės „Aušroje".

Poškos ranka rašyto Mužiko tėra žinomi 22 eiluti, išlikusi jo žodyno pavyzdžiuose. Ivinskis 50-aisiais metais nurašė visą tekstą, tepadaręs rašybos atmainų ir gramatiką išlyginęs. Ivinskio išlygintąjį nuorašą 1886 m. išspausdino „Aušra", deja, patį tekstą savaip pakeisdama. „Aušrininkai" ir „varpininkai" keliolika metų vertėsi šiuo tekstu, šiaip ar taip, neperdaug tenutolusiu nuo Poškos rankos. Tačiau vėlesnioji karta buvo suklaidinta kun. Jono Žiliaus Žilinskio (Ir. Jonas), kuris 1899 m. „Lietuviškuose dainiuose pradžios XIX šimtmečio" įdėjo Mužiką, taip jį „pertaisė pagal lietuvišką kalbą, literatūroj dabar vartojamą", jog iš pirminio teksto 4 eilučių teliko sveiki 5 žodžiai. Per penkiolika metų mūsų šviesuomenė Mužiką skaitė tik iš Ir. Jono; tiktai 1914 m. „Lietuvių Tauta" paskelbė Ivinskio nuorašą, kuris yra Lietuvių Mokslo Draugijoj Vilniuje.

Šis Poškos kūrinys, atsiradęs filarėtų metu, bajorams susirūpinus baudžiavų likimu, sujungė seną žemaičių poetą su universiteto jaunuomenės užuojauta baudžiauninkams, kuri poezijoje ypačiai apsireiškė Mickevičiaus Vėlinių II dalyje. Poška nesitiki savo raštu „mužiko" vargus sumažinsiąs, nebent jo „širdies sopulius" pasauliui apreikšiąs. Mužikas — „pasaulio geradėjas", turi sunkiai dirbti ištisus metus: dirba ūkyje, prie kelių, namus ir bažnyčias statant, kitiems teikdamas „žemčiugus, auksus, sidabrus", o pats teturėdamas „žemės pusrėžėlį", kurį „šuo didis uodega užklotų", kenčia vargą ir priespaudas, skundžiantįsi jį muša ponas ir „urėdas", nieks jo neužtaria („Viešpats didžiai aukštai, o ciesorius toli gyvena"). Net Poška, mužiko prašomas vyriausybei pranešti apie žmonių vargus, atsisako, „nes bajorui ant ponų piktas žodis nedoru"; Poška jį vien tik ramina: „Viešpats Dievas tesusimyli ant jūsų".

„Mužikas“ tiktai bajorams buvo žinomas. Baudžiauninkai pažino ir pamėgo kitą Poškos kūrinėlį — *Mužikėlio giesmę*, kurią bene Vilniaus studentai bus prikergę 1823 m. „Jono iš Svisluočės“ vertimui, neįvardiję dainiaus. Toji „giesmė“ — „Vos aušra švinta, vištos pradeda kargti“ — veikiai paplito žmonėse ir klaidino dainų rinkėjus, kurie manė ją esant liaudies kūrinį. Ji trumpai suglaudžia „Žemaičių ir Lietuvos mužiko“ vyriausias mintis, tik dar griežčiau jas išreiškia, vaizdžiau iškeldama nelygybę tarp ponų ir mužikų: „ponas turi auksą ant kojų, ant pirštų, aš be skatiko gyvenu ir mirštu; meluoja kas sako, jogei žmonės lygūs,—bajoras be prekės (kainos), mužikas didžiai pigus“. Lietuvių poezija neturi smarkesnio kūrinio darbo žmonių vargams iškelti[1]).

Poška, sako, vertęs į lietuvių kalbą Eneidą, tačiau to jo vertimo vieną kitą ištrauką težinom.

§ 33. **Klementas**[2]) **ir kiti.** Poškos kartos vyras, Telšių aps. bajorų teisėjas, Antanas *Klementas* (1756—1823) nepasižymėjo nei poeto gabumais nei lietuvių kalbos mokėjimu, bet anksčiau už kitus bajorus, gal net už patį Pošką, ėmė lietuviškai (žemaitiškai) eilėmis rašyti ir apie pusantro tūkstančio lietuviškų eilučių (ligi 1811) yra palikęs. Jaunystėje po pasaulį pasitrankė, pažino Lietuvą, Gudus, Lenkus ir Ukrainą, šį tą matė pastebėjo, apsiskaitė lenkų literatūros raštuose. Vėliau, neperdaug turėdamas tarnybos priedermių, kaip sakėsi, „liuosas būdamas ir turėdamas laiko“, jaunystės ir vėlesniuosius įspūdžius apie 1790 m. jis ėmė lenkiškomis eilėmis rašyti, daugiausia rašydamas jas savo dienorašty, kurio trejos storiausios knygos (60.000 eilučių) yra išlikusios ligi mūsų laikų (Lietuvos Mokslo Draugijoj Vilniuje). Jos yra surašytos ligi 1811 m., tad, greičiausiai, jis daugiau jų bus prirašęs 1811—23 m., tik to meto raštų nebus išlikusių.

Lietuviškai jis iš pradžių rašė „juokaudamas“, kartais tyčiomis maišydamas žemaitiškus žodžius su lenkiškais, kaip kad kiti bajorai buvo įpratę kalboje ir raštuose maišyti lenkiškus ir lietuviškus žodžius (*mūsų makaronizmas*). 1794 m. sukilimui prasidėjus jis parašė, žmonėms prieš rusus sukurstyti, *Zemaičių dainelę* („Klausyk tu, vaikuti mano“), kurioje jis ragino „už ginklo imtis spierai, ratavoti savo vierą“. Tame pat (pastarajame) XVIII-jo a. dešimtmety, sekdamas lenkų literatūros madą, parašė (lenkų kalba) keliolika neva iš piemenų ir piemenių gyvenimo saldučių dirbtinių idilijų, vieną jųjų išvertė į lietuvių kalbą: „Reikals mylėtis, graži Rožele, pakol nepereis jauni meteliai“.

Tolesniame dešimtmety, kitiems pradėjus raštuose kelti lietuvių kalbą ir lietuviškai rašyti, pral. Baužui ir vysk. Giedraičiui ėmus apie tą kalbą teirautis, kokių 50 metų turįs Kle-

---

[1]) Palyg. K. Puidos Mūsų dainiai (1913 m.), 17—33 pusl.
[2]) Palyg. M. Biržiškos Antanas Klementas (1910).

mentas nepanorėjo nuo kitų atsilikti, ir eidamas lenktynių su kitais, stengėsi dauginti žemaičių poeziją *odėmis* (vertimais), „giesmelėmis“ (*idilijomis*), „niekeliais“ (*epigramomis*), „grabraščiais“ ir kt. Surinkęs keliasdešimt savo žemaitiškų kūrinėlių, jis siųsdavo juos vyskupui Giedraičiui, vardinėms (Juozapo — kovo 19 d.), pabrėždamas, jog „kaip vyskupui Žemaičių, taip prider mūsiškai duoti duonę tikrą, bet ne jau lenkiškai“. Iš šių vyskupui nusiųstųjų eilėraščių aukščiau už kitus iškyla idilijos, kurias jis vertė iš savo dar XVIII-jo a. lenkiškųjų kūrinių („jaunikiu būdamas ką dirbo lenkiškai, senis atminė dabar žemaitiškai“). Be anos XVIII-jo am. idilijos, jis jų davė dar 10 (Labas rytas, Gojelis, Miškelis, Kalnelis, Upelis ir kt.).

Siųsdamas vyskupui savo eiles, jis palydimuose, prie jų pridėtuose, eilėraščiuose („už čieso parašytuose“) kėlė Giedraičio nuopelnus „žemaičių liežuvį“ palaikant ir aiškino savo rašymo tikslą. Viename jųjų pasisako esąs mažai mokytas, žemaitiškai tegalįs susišnėkėti, o rašydamas turįs „knygelėje žodžių ieškoti“.

Kitame (*literatūriniame laiške*) prisipažįsta, jog užaugęs Guduose ir ilgai gyvenęs Reseiniuose, o paskui Telšiuose, negavęs įsidirbti sau dailios, tikrai literatūrinės kalbos („pats nejuntu, nelygius kaip žodžius maišau“). Žemaičiams nereikią „vieniems antruosios par žodžius niekinti“, o tiktai atminti, „jog visi mes žemaičiai esam“, ir stengtis kalbėti ir rašyti ne „lietuviškai“, bet „kaip priguli, mūsiškai, tikrai žemaitiškai“, kelti „senų dienų kalbą žemaitišką mūsų“, kuri „nuo pagadinimo nepaliko liuosa“, nes „lenkiškų žodžių žemaičiai prikaišo“. Kaip ir kiti žemaičiai, jis aukštai kėlė Širvydo žodyną.

Be Klemento, paminėtini dar keli mažai žinomi savo raštais Žemaičių poetai bajorai. Vysk. Giedraitis mėgino versti Torkvatą Tasą iš italų į lenkų ir lietuvių kalbas; lietuviško vertimo, atsiųsto Poškai ištaisyti, pradžia teliko. Nežinomasis Šimkevičia „iš Danijos karalystės krašto“ siuntė Poškai lietuvišką „gromatą“, kurioje skundžiasi del savo „tokios dalies“, jog turįs „po svietą valkiotis kas dieną“, ne kartą „sausą bulvelę valgyti kailį nusismaukus, ant plynų šiaudų karčiamoj blogoj nakvoti“, ir pavydi Poškai („šaukiu po šimtą kartų: Poškus yr laimingas!“), kuris esąs „galvoj, mygoj, kišenėj visa ko turtingas“, „kavos atsigėręs ir dešrų pasiėdęs, kepurę pasikreipęs ir dvare atsisėdęs“, „susikeitęs kojas“ rašąs „nedumojęs gražias pasakėles, dainas ir giesmeles, galvos nekasydamas, plunksnos nekramtydamas“. Telšių bajorų teisėjas, Jonas Kobeckis, šiuo tarpu tėra žinomas savo lietuvišku eilėraščiu „Pilsudskių vestuvės“, vyskupui parašytu. Ir anksčiau minėtasis tikybinių knygų vertėjas, kun. Antanas Savickis, yra lietuviškai sueiliavęs pusantro tūkstančio eilučių, tame skaičiuje Keturias metų dalis. Rašydamas Pri Dijonizo Poškos, jis

peikia, kam šis, kad ir „triobą turįs", ąžuole (Baubly) gyvenąs („tenai sėdi, dumoji, rašai ir guli") ir „šiokius tokius senovės daiktus" laikąs tenai sudėjęs; jis prieteliškai ragina Pošką: „kitaip gyvenimą vesk", nes „jei pabengsi taip gyvenimą neliovęs, kaip Diogenas ateisis ant tos šlovės"[1]).

§ 34. **Valiūnas.** Poškai ir jo kartos žemaičiams pažiūros į gyvenimą susidarė tada, kai dar aukštoji Vilniaus mokykla nebuvo virtusi universitetu, tad ir vėlesnysis universiteto darbas jų veikimo nepakreipė, nebent juos padrąsino viešai pareikšti savo nusistatymą visuomenės ir kalbos atžvilgiu. Valiūnas priklausė tai kartai, kuri mokslus ėjo atnaujintame, bet dar Mickevičiaus filarėtų krypties neįgavusiame universitete, ir vėliau universiteto įtaka jis nesikratė. Silvestras *Valiūnas* (Valenavičia, 1790—1831) kilęs iš neturtingų miestiečių netoli Reseinių, mokslus išėjęs Varnių seminarijoje ir vyriausioje Vilniaus seminarijoje prie universiteto, 1812 m. jį apleido ir stojo į Napoleono kariuomenę; rusams ją nuveikus, išstojo ir grįžo į savo kraštą. Kurį laiką draugavo su dvarininkais, pagarsėjo savo linksmumu ir sąmoju, bet paskui pasitraukė nuo jų ir apsigyveno tėviškėje; mirė visų apleistas.

Jis rašė lietuviškai ir lenkiškai. Būdamas Vilniaus Nenaudėlių Draugijos narys, savo apylinkėje jis rėmė vilniečius, kovojančius su bajorų prietarais ir ydomis. Žemaičių šiaurės bajorams „Telšių pliumpiais" išgarsėjus, jis rašo (1817) satirą prieš jų girtavimą — lietuviškai *Paiemono kontuberniją;* ją težinome iš vėlesniojo vertimo į lenkų kalbą. Tos ilgos, turinčios daugiau kaip tūkstantį eilių satiros pradžioje jis kreipiasi į girtuoklių dievaitį Bachų, pasakoja jam apie įsikūrusią 1816 m. Telšiuose ir Plungėje girtuoklių draugiją (kontuberniją), pajuokia jos veikliausius dalyvius — teisėjus, advokatus, valdininkus, kunigus, vienuolius, kiekvieną jųjų pakeldamas šio „Senato" žymiu nariu — pirmininku, jo padėjėju, patarėjais ir šiaip aukštavaldžiais vyrais. Pirmoji dalis baigiasi girtuoklių mirtimi, iškilmingomis laidotuvėmis ir joms tinkančiu pamokslu.

Lenkų kalba jis parašė 24-rių giesmių istorinę poemą Sobieskiadą (XVII a. karaliaus Sobieskio laiku) ir Pomirtinio laiškus (Listy Pośmierckiego); tuodu veikalu jo gadynės bajorams labai patiko, bet mūsų juodu nėra pasiekusiu. Valiūnas, kaip rodos, bus ir *Artoją* lietuviškai parašęs, o gal tik jį į lenkų kalbą išvertęs. Toji žmonėms pamėgusi dainelė vaizduoja „šarpaus kožnam darbe žmogelio" laimingą gyvenimą („vis man pagal noro klojas", „aš visuomet linksmas", „nemainyčiau savo vargo pono didžia nauda"), tuo skirdamasi nuo sunkaus baudžiauninkų gyvenimo vaizdų, kurių mums davė Mickevičius ir Poška bajorai.

Rašančiam lietuvišką žodinį Poškai, „kursai jau skęstantį nuo prapulties krašto nori gelbėt žemaičių liežuvį per raštą," jis (1826) pataria laikytis „tikros žinios kelio išmintingo", neiti „pėdomis

---

[1]) Apie kun. Ant. Savickio poeziją: K. Griniaus Kunigas Antanas Savickis („Lietuvių Tautos" I kn. I d. 254—258 p.)

kunigo Širvydo", bet atsargiai parinkti vartotinus žodžius, atmetus vokietybes ir lenkybes. Jis ragina „žodininką" nenusiminti, kad „tuose tamsybės ir nelaimės laikuose matyti ne kartą iš tėvų čydijančius vaikus": „mes del balso pustburnių savo keliu bėkim ir, jog gimėm žemaičiais, neišsižadėkim".

Matyt, iš Nemcevičiaus lenkiškųjų „istorijos giesmių" įspūdžio gavęs, Valiūnas sukūrė (prieš 1828 m.) savo „dainą historinę: Dumojimą seno žemaičio ant kalno Birutos". Tai garsioji *Birutė*: „ant marės krašto, ties miestu Palangos" gyveno Birutė, „viežlyba, skaisti, kaip rožė ir rūta," kurią pamatęs ir pamylėjęs Kęstutis, „kursai žemaičius valdė ir Lietuvą" ir pro Palangą „jojo kryžiokų naikinti"; jis prašo: priimki „širdį tau (Birutei) atvirą ir visus turtus, kurie didi yra"; Birutė „žemyn mėlynas akeles nuleido, atsiduksėjo" ir — sutiko už jo tekėti. Tą savo dainą Valiūnas davė Poškai ištaisyti; šiam ją išlyginus, Birutė pasklydo žemaičiuose, kurie veikiai pamiršo, kas ją sukūręs, ir dainuoja kaip savą dainą[1]).

§ 35. **Stanevičia.** Vilniaus universiteto meto, filaretų gadynės jauniausiąją žemaičių bajorų kartą, jos patriotiškas nuomones ir svajones karščiausiai ir vaizdžiausiai reiškė Simanas **Stanevičia.** Apie jį nedaug težinome. Gimęs Žemaičiuose Reseinių pusėje, mokslus ėjo Kražiuose ir Vilniaus universitete, paskui bene mokė dvaruose. Dar universitete tebebūdamas, kartu su kitais studentais (1823—24), susimetusiais į žemaičių jaunuomenės draugiją, jis daug dirbo lietuvių kalbai literatūroje pakelti. Jauni žemaičiai, Stanevičios vedami, paruošė ir išspausdino kelerias knygeles žmonėms pasiskaityti; pats Stanevičia davė ar du vertimu, kurių vienam pridūrė dar lietuvišką lenkišką žodynėlį. Tuo pat metu jis tyrė Lietuvos praeitį, senovės lietuvių tikybą (mitologiją), rašė lietuvių kalbos žodyną ir gramatiką; tie raštai nežinia, kur yra dingę. Jis iš naujo išspausdino vieną kitą senąjį lietuvių raštą (Daukšos ištrauką, XVIII a. gramatiką).

Nesitenkindamas vyresniosios kartos susidomėjimu vien tik praeitimi ir kalba, bet eidamas kartu su filaretais ir su Prūsų Rėza, Stanevičia karštai domėjosi ir liaudies kūryba, ypačiai dainomis. Jo dainų rinkinys (išl. 1829) parodo jų rinkėją esant nepaprastai jautrų jų grožiui. Iš pusantro šimto užrašytų dainų, išrinkus pačias gražiausias, jo paskelbta tiktai 30 dainų, nes kitos jų rinkėjui atrodė esančios „perdaug naujos ir svetimais žodžiais perpildytos", kitos— „jog be rokundos ir bylos iš dviejų ir trijų dainų sudėtos rodės, kitos del savo statumo nieko sumaningo neturinčios, kitos, ant galo, del tūleriopų kitų priežasčių."

Karštas lietuvių kalbos mėgėjas, jis džiaugėsi, matydamas Žemaičių bajorus vis labiau ja domintis: „tame laike... daugumas žemaičių, vieni iš meilės kalbos tėviškos, kiti iš noro viską žinoti,

---

[1]) Palyg. M. Biržiškos Lietuvių literatūra Vilniaus universiteto metu (1921 m.), 52—56 pusl. L. P(otocki). Pamiętniki pana Kamertona (1869), III. 236—240. J. Bieliński, Szubrawcy w Wilnie (1910), 189 - 192 pusl.

mokėti, skaito ir rašo lietuviškai..." Savo džiaugsmą jis karščiausiai ir kilniausiai išreiškė 1823 m. odėje („aukšta daina") *Zemaičių šlovė*. Matydamas Vilniaus „šauną miestą... nuo žemaičių beapsėstą ir jų tikrą sutarimą" „gera tėviškei daryti" ir norą „sutaisyti, ką amžiai pagadino", jis džiaugiasi, jog žemaičių (studentų) tarpe atgyjanti „garbė tėvų ir liežuvis". Sveikina Ringaudą („mūsų tėvą"), Mindaugą „karaliūną", „seną" Gediminą, Algirdą „galingiausį", „minėtiną" Kęstutį, kurie buvo „ikšiol užmiršime del daugumo neprietelių", bet dabar jų „šlovė prisikėlė štai žemaičių surinkime". Džiaugiasi Lietuva, matydama savo sūnų uolumą („gerumą") vaduojant ją „iš nevalios pražuvimo". „Šviesi saulė užtekėjo"; „rankas ant akių uždėję, išsisklaidė neprieteliai", ir per pasaulį „šimtabalsis garsas lekia, ilgus sparnus plasnodamas" ir skelbdamas „nusiminusiam" (nustebusiam), „svietui", jog „Lietuvos senos giminės pražuvime sveikos liko".

„Žemaičių šlovė" tenka karščiausiam žemaičių jaunuomenės veikimo metui, tad joje, be abejo, bus apsireiškę ne vien Stanevičios, bet ir jo kartos jausmai. Stanevičios odė žemaičiams buvo tas pat, kas filarėtams Mickevičiaus „Odė jaunystei". „Slovės" parašymo metui tenka ir kiti Stanevičios eilėraščiai, kurie (1829 m.) pasauliui pasirodė „Šešių pasakų" vardu. Kitos tų „pasakų", mūsų gadynės žodžiu tariant, — *pasakėčių*, ilgainiui plačiau pasklydo Žemaičiuose. *Arklys ir meška* („Kur Nevėža nuo amžių pro Raudoną Dvarą čystą vandenį savo į Nemuną varo"), politinė satira — pasakėčia, rodanti liūdną Žirgo (Aukštaičių) ir Meškos (Žemaičių) likimą — rusų jungą („man lenciugas ant kaklo, tau pančiai paliko"); dar „Aušros" metu ji tebebuvo bajorų kartojama ir net kaimą buvo pasiekusi, tik ten ji savaip buvo perdirbta: „Ten kur sriaunas Nevėžėlis"... Žinomi buvo ir jo *Aitvarai* („Aitorai"), „kurie viską gera gyvenime daro" — darbo įrankiai, kuriais darbštusis žemaitis tokį gražų sau įsitaisęs ūkį, jog kaimynai jį ėmę įtarinėti, esą, aitvaras jam padedąs.

Pasakėčios ir daug kitų, dabar nebežinomų, eilėraščių Stanevičią plačiai išgarsino, suteikdami jam malonaus, graudaus, gražiai savo kalbą (žemaičių tarmę) mokančio dainiaus vardą.

Be Simano Stanevičios ir kitų, jau nurodytų, dar buvo daugiau žemaičių, kurie, išėję Vilniaus universitetą, pasižymėjo savo lietuviškais raštais: Daukantas, Valančius, Jucevičia ir kiti. Tačiau jų rašto veikimas ima reikštis tik Vilniaus universitetą uždarius, o kurie (Daukantas) ir anksčiau rašė, kitiems savo raštais dar nebuvo žinomi. Tolesniam laikotarpiui priklauso ir Jurgio Pabrėžos raštai; nors jis buvo 30 m. vyresnis už Stanevičią ir 20 m. už Daukantą, bet, kaip rodos, daug vėliau už juodu ėmė rašyti.

§ 36. **Strazdas.** Žemaičių bajorai turėjo savą kultūrą, turėjo darbščių veikėjų ir gabių rašytojų. Daugelis kunigų dėjosi prie jų kultūriško patriotiško judėjimo. Bajorai sukūrė dailiąją žemaičių

literatūrą. Išėję iš nebajorų, pasauliniai ir bažnytiniai šviesuoliai pasigavo tos bajorų kultūros, bent dar nemėgino prieš ją ką nors savo pastatyti, net iš jos išsiskirti.

Aukštaičių bajorų ryšys su kaimo žmonių kultūra buvo silpnesnis negu žemaičių. Tuodu visuomenės luomu Aukštaičiuose buvo daugiau palaikę savyje senovės, labiau įėję į bendrą Lietuvos ir Lenkų bajorų gyvenimą, vertėsi bendrais jų kultūros reikalais. Aukštaičių bajorai tuo metu nieku nepasižymėjo lietuvių literatūroje, nebent vienas



21. Antanas Strazdas.

kitas kunigas (Svėdasų klebonas Mykolas Smolskis, 1751—1826) parašė žmonėms tikybinio turinio knygeles.

Sunkesnėmis baudžiavomis negu Žemaičiuose prislėgtųjų Aukštaičių žmonių tarpe užaugo ir jiems pamėgo, išgarsėjęs *vargdienių* dainius, Antanas **Strazdas** (1763—1833), kuris mūsų žmonių paprastai buvo vadinamas Strazdeliu, pats betgi tesirašydavo tiktai Drazdauskiu. Gimęs Dusetų Kamajų apylinkėje, pagal Sartų ežerą, netoli kurio vėliau gimė Antanas Vienažindis (Vienažinskis), išėjęs mokslus pas jėzavitus ir Varnių seminarijoje, netrukus sugrįžo į Vilniaus vyskupiją ir keliasdešimt metų kamendoriavo, o paskui buvo altaristu savo gimtinei artimose parapijose, mirė Kamajuose. Gyvas, nesusivaldąs kunigėlis plačiai garsėjo savo griežta kalba, sąmojingais, žmonių mėgiamais pamokslais ir daugybe šposų

kurių jis iškirsdavo ypačiai dvarininkams, bajorams kunigams, net patiems vyskupams. Ponai jo nemėgo, nes jis jiems tiesą į akis pasakydavo, prikišdamas neteisingą jų elgimąsi su savo žmonėmis, ir vis lietuviškai su jais kalbėjo. Kunigai piktinosi jo savotišku kunigo laisvės supratimu; sudaręs šeimą, jis nė nesislėpė. Kiti net ėmė abejoti, ar jis beturįs teisės kunigauti, ir net raštu jį vertė pasiaiškinti. Tačiau šiaip žmonės, baudžiauninkai, tematė jį esant jiems artimą, iš jų kilusį žmogų, savišką, savo užtarytoją; jie jam atleido silpnybes ir ligi šiol jo nėra pamiršę, nors jau apie 100 metų yra išėję nuo jo mirties. Tą žmonių meilę jam palaiko ne vien senių pasakojimai apie jį, bet ir žmonėms pamėgusios jo dainos.

Dar XVIII a. jis parašė ir išleido kelias bažnytines giesmes (1790 m. Spasabas giedoimo nobažnai miszes szwętas), vėliau (1808, II leid. 1819) — Kryžiaus kelią arba Kalvariją, paskui išvertė iš lenkų kalbos katekizmą (Pamokslas krikszczioniszkas[1]), tačiau žmonėse labiausiai išgarsėjo savo *Giesmėmis svietiškomis ir šventomis*, kurių keliolika išleido 1814 m. Diduma jo nespausdintų dainų paplito iš pradžių Kamajų Dusetų apylinkėse, o vėliau ir šiaip rytiečiuose, plėsdamosios į pietus ir į vakarus, siekdamos Užnemunę ir Žemaičius. Dainuodami Strazdo dainas, žmonės ne visados moka jas išskirti iš savo dainų, ir dažnai jiems labai mėgiamas kitų poetų (Aleknos, Vienažindžio) parašytas dainas jie klaidingai vadina „Strazdelio dainomis".

Strazdo dainoms turėjo įtakos ne vien mūsų žmonių dainos, kuriomis jis užaugo ir kurių pobūdis, jo kūrybој prigijęs, taip yra priartinęs jo dainas kaimui. Jis pats sakėsi mėgstąs knygas, literatūrą, ir iš jo dainų matyti, jog jam ir kai kurie lenkų poetai bus padarę įtakos. Iš Kochanovskio (XVI a. lenkų poeto) perdirbęs, jis duoda savo linksmąjį Kiškį: „Sėdi kiškis pilkas paežių, paežių, priėdęs lig davaliai sau miežių, sau miežių". Ypatingai žymi yra Karpinskio (XVIII a. lenkų poeto) įtaka, kurio sentimentalinė lirika veikė jautrią Strazdo sielą ir visą jo gadynės lenkiškai išauklėtą kartą, siekdama Lenkuose net kaimiečius. Karpinskio ir kitų XVIII a. lenkų poetų įtakai tenka didžioji Strazdo idilijų (dainelių) dalis: „Jau atėjo rudenėlis, atais unt man Jonelis", „Jau saulelė šviečia", „Linksma diena, linksma ana", „Pasvydo, pasvydo" ir k. Jis gavo ir Ukrainos dainų įtakos, kurios ir lenkų poezija turėjo ne tik XVIII, bet jau ir XVI a. Strazdo poezijos sentimentalumas mūsų žmonėms patiko, neatrodė dirbtinis ir svetimas senosios jų poezijos lyčiai, kurią jie ligi tol vieną tepažino.

Savo dainų dainelėse Strazdas šnekasi su žmonėmis, verkia, dejuoja, juos guodžia, ramina, kartais juokiasi ar linksminasi. Kad jis sau būtų turėjęs platesnių tautiškų tikslų, jo dainos nerodo; jo lietuviškumas buvo tvirtas, bet toks pat paprastas, nesąmoningas, kaip ir kaimo žmonių. Tačiau, žiūrėdamas į sunkią jų būklę ponų

---

[1]) 1824 m. S išleido lenkų kalba eilėraštį „Kant na pochwałę miasta Rygi" (giesmė Rygos miestui pagerbti).

valdžioje, jis buvo tikras „Dievui lygumą padėjus, kai tik svietas prasidėjo“, bet velnias jiems ponus uždėjo, kurie „paskutinį kraują traukia“; vis delto „ateis tokia ir jiems diena“ („jau prikalta daugel plieno“), kada žmonės bus laisvi; Poška, bajoras, tokios dienos lyg nenumatė. Tokios dainos tvirtino žmonių valią, padėjo lengviau kelti sunkią baudžiavų naštą.

Žymi Strazdo dainų dalis yra skiriama gamtos gyvenimui, ypačiai pavasariui ir vasarai, metų laikų atmainoms ir atitinkantiems ūkio darbams: „Jau saulelė teka, gaili rasa krinta“, „Jau saulelė šviečia, žiemos sniegą varo“, „Morčiaus mėnuo stojas, pradžia pavasario“, „Jau sniegelis ir nubėgo, žalią, laisvą žemę rėdo“ ir k. Yra linksmų piemenų dainų („Linksma diena, linksma ana“, „Pasvydo, pasvydo“), yra ir šiaip žmogaus būdo ar gyvenimo savumus vaizduojančių dainų: „Nepaimti Dievo cūdai“, „Oi tu, Dieve visagalis“ ir t. t.

Labiausiai išgarsėjo Strazdas 2 dainom: *Siratos giesme* („Ei, dienos mano klapatų, kur pasidėsiu be turtų“) ir *Strazdeliu* („Ei tu, tu, tu, strazdeli, tujan mandrus paukšteli“), kuriose vaizdžiausiai apsireiškė jo liūdnas, graudus jautrumas ir kuriose jis arčiausiai yra priėjęs liaudies kūrinių lytį. Iš jo bažnytinių giesmių aukščiausiai iškilo *Pulkim ant kelių, visi krikščionys;* ta giesmė gal graudžiausiai mūsų bažnytinėje poezijoje išreiškia tikybinius kaimo katalikų jausmus.

Iš viso žinome apie 50 Strazdo dainų ir giesmių. „Lenkų pusės“ aukštaičiuose, Suvalkų, dabar dažnai Sudavų vadinamame krašte, toje pat gadynėje buvo žinomas poetas Slavikų klebonas damininkonas Rapolas Aleknavičius (miręs 1827), kurio dainos buvo dainuojamos iš užrašų, bet tarp žmonių nesiplatino Aleknavičių mini Poška, teikdamas Kepėnui žinių apie lietuvių rašytojus.

Jau Vilniaus universiteto gadynėje žmonėse (Žemaičiuose ir Aukštaičiuose) sutinkame, be jau minėtųjų poetų dainų, dar dainų, kurios aiškiai yra iš pradžių rašytos, o tik vėliau kaime dainuotos ir pamėgtos. Kai kurios jų bus minėtų rašytojų sukurtos, tik mes dar nežinome kurios ir kieno, o kitos—kitų, mums dar nežinomų poetų parašytos. Iš šitokių dainų, kurių autoriai nežinomi, bet kurios neabejojamai ne kaimiečių sukurtos, šiai gadynei pirmiausia tenka dar prieš 1820-uosius metus parašytoji, gal tik Vilniaus krašto nepasiekusi, *Linksmo pavasario daina* („Aušta pavasaris, tai linksmos dienos“), ne tik viena iš ilgiausiųjų dainų, mūsų kaime dainuojamų (apie 200 eilių), bet ir stebinanti mus tiksliu, smulkiu gamtos gyvijos pažinimu, vaizdžiu jos gyvenimo judrumo iškėlimu, gražių veiksmažodžių parinkimu.

§ **37. 1801 — 1832 m. lietuviškųjų raštų sąvada.** 1801 — 1832 m. lietuviškų raštų yra pasirodę apie 160.

1832—1855 metai.

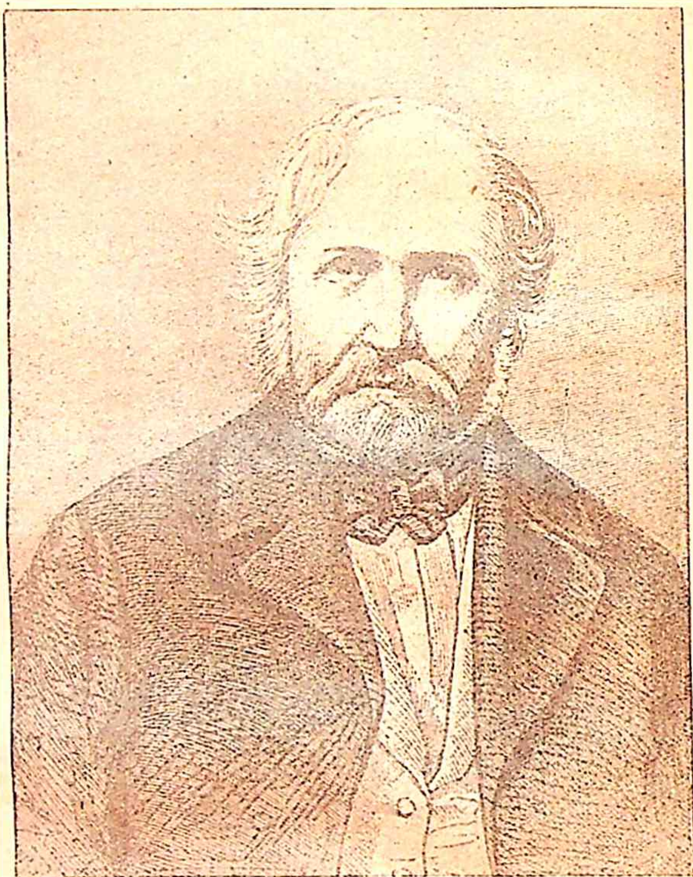
§ 38. **Uždarius universitetą.** Nelaimingas kraštui 1830—1831 m. sukilimas žymiai pakeitė kultūriško gyvenimo sąlygas. Lietuvos Statuto ir bajorų savivaldybės įstaigų panaikinimas buvo mirštamas smūgis krašto teisių ir jo valdymo savaimingumui, kuriuo Lietuva vis dar kiek naudojosi ir atsidūrus Rusų valdžioje. Rusų vyriausybės represijos, ypačiai smulkiesiems bajorams, kurie daugiausia, rodėsi, buvo palinkę tuomet švietimo dalykui, mokyklų, o labiausiai Vilniaus universiteto, uždarymas staiga pertraukė savaimingą krašto šviesos ir kultūros srovę. Vyriausybinės, administracinės kontrolės sustiprinimas ir mokyklų dalyko atidavimas į rankas kraštui svetimos biurokratijos, kuri darbe vadovavosi išskirtinai Petrapilio centralistų nurodymais, padarė negalimą platesnį savaimingą tos srities darbą.

Neatlyginamas nuostolis buvo ypačiai uždarymas universiteto, kuris buvo suspietęs visą tą darbą, jį kreipė ir, galima sakyti, darė galingą. Universiteto įtaka, kad ir susilpninta, tačiau buvo kiek laiko žymu: ją palūrinėjo likę Lietuvos buvusieji universiteto profesoriai ir mokiniai, iš dalies ir medikų chirurgų akademija (1842 m. perkelta į Petrapilį), kuri, laikydama krašte ir spiesdama draugėn studentiją, šiek tiek atstojo uždarytąjį universitetą.

Politikos sąlygų atmaina atsiliepė ir krašto raštijai tiek lenkiškai, tiek lietuviškai. Panaikinimas universiteto, kuris betarpiškai ir per kunigus, išėjusius Didžiąją Seminariją, daug įtakumo turėjo lietuvių literatūrai, suvaržymas vyskupo Giedraičio, kuris Žemaičiuose spietė aplink save šviesos ir tautos sąjūdį ir jam vadovavo, atėmimas iš jo vykdomosios valdžios, priverstinis išėjimas iš krašto daugelio gabių šviesuolių, ypačiai iš profesorių ir universiteto jaunuomenės tarpo, numirimas kelių įžymesnių literatų lietuvių (Poška, Valiūnas, Strazdas mirė tuoj po sukilimo) ir pasitraukimas į pašalį kelių kitų (Simano Stanevičios, Kaj. Nezabitauskio) — negalėjo nieko nereikšti lietuvių raštijoje ir Lietuvos praeities ir dabarties tyrinėjimuose.

Nei perdaug speciali medikų chirurgų akademija nei jau atskirta nuo pasaulinio mokslo įtakos kunigų akademija (Vilniuje 1834—1842, paskui Petrapily) nebeturėjo tos reikšmės lietuvių raštams, kokią turėjo universitetas. Darbas administratorių, valdžiusių po Giedraičio mirties Žemaičių vyskupiją, išskirtinai tenkino žmonių tikybinius reikalus. Nebebuvo to plačiojo, būrelinio, suspiesto Vilniuje darbo Lietuvos praeičiai tirti. Išsklaidyti po visą Lietuvą tos praeities tyrėjai dirbo kiekvienas ką ir kaip galėdamas, kitų nepadedamas.

§ 39. **Norbutas.** Darbas, kad ir išsklaidytas (§ 38), tačiau palengva plėtojasi. Panaikinus universitetą, pasirodo didieji Jaroševičiaus ir Danilavičiaus Lietuvos istorijos tyrinėjimai, įdirbti dar universiteto atmosferoje (palyg. § 23). Toje srityje darbuojasi ir jų



22. Teodoras Norbutas.

mokiniai, kurie tiria Lietuvos sostinės istoriją (Krašiauskis, Mykolas Balinskis 1794—1864), Lietuvos praeitį (tie patys), aprašo jos apskritis (Bušinskis, Gadonas, Griškevičius), senovės miestus ir miestelius (Balinskis 1846 m. Lipinskio Senoviniuose Lenkuose — „Starożytna Polska", Sim. Stanevičios padedamas, aprašė Lietuvą). Lietuvos šviesuomenei daugiausia įtakos padarė su universitetu nesurištas Lydos aps. (Nočios par.) dvarininkas, istorikas Teodoras *Norbutas* (1784—1864).

Vilniuje išėjęs aukštuosius mokslus (1799—1803), prieš pat aukštajai mokyklai virtus universitetu, jis kurį laiką tarnavo Petrapilyje, paskui kelerius metus (1804—1807) kaipo karo inžinierius dalyvavo Rusų vyriausybei tvarkant Nemuno tėkmę. Sužeistas rusams su prancūzais susirėmus (1807), jis (1808—1809) Suomijoje ir Estijoje tvirtino rusų uostus, paskui (1810—11) Guduose statė tvirtovę (Bobruiską, kur visai apkurto), dalyvavo (1812—1813) žygiuose prieš Napoleoną. Gavęs kapitono laipsnį, išstojo iš kariuomenės ir grįžo į tėviškę.

Dar tebetarnaudamas kariuomenėje, 1804—05 susidūręs su Panemunės piliakalniais ir šiaip senovės atminimų vietomis, aplinkinių bajorų ir kunigų ėmė teirautis apie tų vietų praeities padavimus, skaityti Lietuvos istorines knygas, rinkti istorijai medžiagą. Iš Lietuvos ir kitų kraštų metraščių, iš įvairių senų rankraščių, kurių jam pavyko pririnkti, iš senųjų Strikauskio ir Kojelavičiaus, naujųjų Baužo, Rėzos, vokiečių (Kocebės, Foichto) istorijos veikalų, pagaliau, iš savo pažintųjų mūsų žmonių papročių, prietarų, pasakų, dainų jis stengėsi išskaityti Lietuvos senovę. Dar Vilniaus universiteto metu (1817—18) vieną kitą savo tyrinėjimo raštą jis išspausdino lenkų laikraščiuose, bet tik universitetui žlugus tepasirodė su savo didžiausiu veikalu lenkų kalba *Lietuvių tautos įvykiais* (Dzieje narodu litewskiego, 1835—1841).

Šio veikalo istorijos medžiagai ruošti ir tirti Norbutas paskyrė 30 gražiausių savo amžiaus metų, nesigailėdamas nei trūso, nei sveikatos nei pinigų. Neišėjęs rimto istorijos mokslo, lengvai pasitikįs gaunamais šaltiniais ir, mylėdamas senovės Lietuvą, pasiryžęs jos garbę palikuonims iškelti, jis kad ir davė plačiausią ligi šiol Lietuvos istoriją (9 tomai po 400 - 500 puslapių), tačiau daug kur neištikimą, klaidingą. Ypačiai klaidingi, dažnai pasakingi yra pirmieji jo istorijos tomai (I - senovės lietuvių tikybos mitologija, II - lietuvių tautos protėviai, III - lietuvių istorija VI—XIII a.). Tačiau jie labiau už kitus, ištikimesnius tomus (IV—IX t. Lietuvos istorija baigiant Liublino unija) 40—50 - aisiais metais veikė ir darė įspūdžio mūsų šviesuomenei, įrodydami jos protėvius buvus kilimo nepaprastos tautos, kuri turėjusi kilnią, gilią ir vaizdžią pasaulėžiūrą, apsireiškusią kultūroje, ypačiai tikyboje. Norbuto veikalas vienus pakurstė užsiimti Lietuvos istorija, kitus paragino eilėmis vaizduoti mūsų pamirštą senovę ir šiaip tvirtino šviesuomenės pagarbą ir meilę Lietuvos praeičiai, savo senajai kalbai ir kraštui.

Pats Norbutas, kilęs iš senos lietuvių bajorų giminės, užaugęs lietuvių kalbos dar nepamiršusioje apylinkėje, jautėsi ir sakėsi esąs lietuvis („litwin z urodzenia"), nors lietuviškai ir nepergeriausiai mokėjo. Jis nesislėpė prieš lenkus nusistatęs: „Lietuva galėjo amžinai gyvuoti, ir mūsų akys ją laisvą būtų galėjusios matyti, kad ji nebutų susidėjusi su svetima gimine — tauta, kuri gyvendama amžinoje netvarkoje, tos naštos prislėgta griūvo ir savimi prislėgė su ja sujungtus kraštus" (Litwa mogła sobie rokować byt wiekuisty, i zapewneby to rokowanie niepłonnem widziały oczy nasze, gdyby

nie połączenie się z inoplemiennym narodem, wiecznym bezrządom oddanym, pod których upadając w końcu brzemieniem, ruiną swoją przywalił połączone z sobą krainy").

Išleidęs Lietuvos istoriją, Norbutas 20 metų ją taisė, perdirbinėjo: mat, nors visuomenė jo veikalui karštai pritarė, tačiau istorikai daug ko jai ėmė prikaišioti. Paruoštasis antrasis leidimas po Norbuto galvos atsidūrė Viešajame Vilniaus Knygyne. Iš kitų jo raštų minėtinas jo surastasis ir išspausdintas „Bichovco metraštis" (1844) ir istorijos straipsnių rinkinys (1856).

Jo pusbrolis Justinas Norbutas (1776—1845) Vilniuje išėjo aukštuosius mokslus, paskui tarnavo lenkų kariuomenėje ir, gavęs pulkininko laipsnį, kaip ir T. Norbutas, grįžo į tėviškę (Lydos apskr.), kur užsiėmė Lietuvos istorija. 1818 išleido savo trumpą Lietuvių tautos istoriją (Rys pierwiastkowy narodu litewskiego), o paskui (1842) plačią — *Lietuvių tautos vidaus įvykius Sobieskio ir Augusto II-jo metu* (Dzieje wewnętrzne narodu litewskiego z czasów Jana Sobieskiego i Augusta II.)

40. Krašiauskis. Kilęs iš mozūrų bajorų, atsikėlusių į Lietuvos gudus (Gardino kraštą), Juozapas Ignotas *Krašiauskis* (1812—1887) nuo pat kūdikystės gyveno Lietuvos bajorų gyvenimą. Išėjęs gimnazijos mokslus, (1829) stojo į Vilniaus universitetą, kurio betgi nebaigė, 1831 m. rusų vyriausybei jį uždarius. Kelerius metus gyveno Vilniuje, paskui (1835—1838) gudų krašte, dvidešimt metų (1839—1859) Valuinės rusėnų (ukrainiečių) tarpe, kai kada išvažiuodamas tai į Lenkus tai į užsienį. 1859 m. buvo apsigyvenęs Varšuvoje, o ir 1863 m. sukilimui prasidėjus, Rusų vyriausybės ištremtas į užsienį, ne tik Lietuvos, bet ir Lenkų krašto nebegavo pamatyti.

Lenkų literatūroje jis išgarsėjo daugiausia savo apysakomis, kritikomis, istorijos tyrinėjimais ir kitais veikalais, kurių per 60 metų prirašė 800 knygų. Pirmaisiais savo veikimo dešimtmečiais labiau surištas su Lietuvos gyvenimu negu su Lenkų, jis karštai Lietuvą mylėjo, giliai pažino jos žmones, praeitį, ir žymią savo raštų dalį jai paskyrė. Dar tebebūdamas Vilniuje iš senovės raštų sekė Lietuvos sostinės praeitį, kurią iš pradžių atvaizdavo keliose apysakose, o paskui (1838 - 1842), jau į sodžių persikėlęs, plačiai apsakė tam tikru istorijos tyrinėjimu. Tai — *Vilnius nuo jo pradžios ligi 1750 m.* (Wilno od początków jego do roku 1750), 4 tomai; I-sis, sulaukęs smarkios kritikos, paties Krašiauskio buvo sunaikintas ir iš naujo parašytas.

Dar svarbesnis buvo jo vėlesnis veikalas, (1847—1850) išėjęs dviem tomais, *Lietuva* (Litwa), kurio antrasis tomas apsako Lietuvos praeitį ligi Vytauto (Vytautui Krašiauskis paskyrė atskiras

knygas: Lietuva Vytauto metu — Litwa za Witolda, 1850). Pirmasis tomas paskirtas lietuvių kalbai, senovinei jų tikybai ir gyvenimui, papročiams, dainoms, priežodžiams ir padavimams; daugiausia rinkinys sulasytas iš Rūgio, Milkės, Rėzos, Norbuto ir kitų veikalų.



23. Juozas Ignotas Krašiauskis.

Tam darbui Krašiauskis net lietuviškai buvo kiek pramokęs. Pirmą kartą skaitančioji lietuvių visuomenė (bajorų ir kunigų šviesuomenė) gavo susipažinti su plačiu, karštai nupieštu Lietuvos senovės vaizdu ir daugybe jos žmonių kūrinių, kuriuos pateikdamas Krašiauskis toli prašoko Stanevičią ir kitus Vilniaus universiteto gadynės lietuvybių rinkėjus. Ypačiai straipsnis, lietuvių dainoms paskirtas, kad ir ne ką daugiau duodąs už Rėzos rinkinį, traukte traukė mūsų šviesuomenės akis į skaisčią kaimo poeziją.

Krašiauskio „Lietuva" teikė mūsų šviesuomenei žinių apie savo kraštą ir žmones, tuo duodama jai lyg lietuvybės žinyno (enciklo-

pedijos) reikšmės ir kėlė jos tradicinius, lietuviškus jausmus. Dar labiau jos jausmus veikė Krašiauskio poezija. Pirmaisiais 10—12 metais jis ne kartą savo jausmus ir mintis reiškė eilėmis, kurias leidėjai dėjo į literatūrinius rinkinėlius; tie rinkinėliai ėjo Vilniuje įvairiais vardais, daugiausia imtais iš Lietuvos praeities („Znicz" — Žinyčia, „Biruta", „Linksmine"). Savo poeziją surinkęs, Krašiauskis skyrium ją išleido (1838). Joje randame ir istorinių kūrinių (poemėlės „Gerhard Ruda", „Biruta", „Kiejstut", „Ryngala"), net iš padavimų sukurtų („Dziewięć pokoleń Litwy" —Devynios Lietuvos giminės).

Jau tuomet jis svajojo sukurti didelį Lietuvos praeities poezijos veikalą, kuris, kad ir lenkų kalba parašytas, virstų lietuviams tautišku epu. Šitokį veikalą jis per šešerius metus (1838—1844) parašė, pavadinęs jį iš Norbuto paimtu, nelietuviškai skambančiu vardu „*Anafielas*", kuris, pasak Norbuto ir Kriašiauskio, turėjęs reikšti paslaptingą vėlių kalną. „Anafielią", kai kurių lietuviškai Anapiliu verčiamą, sudarė trys atskiri dideli veikalai: „Witolorauda" (*Vytuolio rauda*, 1840), „Mindows" (*Mindaugas*, 1842) ir „Witoldowe boje" (*Vytauto kovos*, 1844). „Vytuolio rauda" buvo skiriama Lietuvos padavimų pusdievio Vytuolio nepaprastiems žygiams ir pasakingai lietuvių tautos pradžiai. Iškeldama senovės lietuvių tikybą, duodama padavimų, raudų, dainų, ji žavėte žavėjo Lietuvos šviesuomenę, bet istorikai Krašiauskiui prikišo abejotinos medžiagos naudojimą, o poezijos kritikai — perdidelį kūrinio ištęsimą ir vienodumą. Jie aukščiau už ją laikė „Mindaugą", bent atskirus istorijos vaizdus, bet ir tai išrasdavo jam trūkstant reikiamo gadynės apibūdinimo (istorijos perspektyvos), perdaug karo įvykių esant prigrūstą. Gal visų silpniausios bus „Vytauto kovos", tačiau poetas, kaip ir visa jo gadynės Lietuvos šviesuomenė, nusilenkdamas prieš lietuviškąjį Didžiojo Vytauto geniją, yra karščiausiai tą veikalą rašęs. Ne tik ten yra gražių, tikros poezijos vaizdų, bet ir gryno, tikrai lietuviško nusistatymo Lietuvos ir Lenkų istorijos santykių atžvilgiu, kuris mums „Vytauto kovas" daro brangias, o lenkus nuo jų atstumia; mūsų metu ne lenkai, bet lietuviai iš naujo jas atspausdino. Ypatingo įspūdžio daro Vytauto mirtis, jo pranašavimas, jog „Lenkų siurbėlė" įkibs į Lietuvos kūną ir siurbs jos kraują, iki visai išsiurbus pames jį, kaip nereikalingą lavoną.

Kuo buvo Anafielio poezija anos gadynės šviesuomenei, rodo ne tik tų laikų atsiminimai, bet ir garsingo Lietuvos muziko, Vilniaus vargoninko Stanislovo *Moniuškos,* Vytuolio raudos turiniu paremtoji kantata Milda (1848), kuri Vilniuje buvo atlikta su dideliu pasisekimu. Be Mildos, Moniuška (g. 1819 Guduose, mirė 1872) parašė dar kantatą *Šmėklas* (Widma) iš Mickevičiaus Vėlinių, muzikos dainas gudų ir lietuvių kaimo motyvais, įvairias operas (ne iš Lietuvos gyvenimo) ir kitus muzikos kūrinius. Vėlesniais laikais atgimstančios Lietuvos jaunuomenė Anafieliu gaivino savo jausmus. 1880 m. „Vytuolio rauda" pasirodė lietuvių kalba, Vištelio išversta; anksčiau (1841) ji buvo išversta į rusų kalbą, o „Mindaugas" į vokiečių.

Nuo 1850 - jų metų, tad VI dešimtmety nutrūksta artimesnieji Krašiauskio ryšiai su Lietuva. Iš pradžių įėjęs į Ukrainos bajorų gyvenimą ir vis labiau krypstąs į Varšuvos pusę, paskui (1859) net išsikėlęs į ją, jis įaugo į bendrus lenkų literatūros ir politikos reikalus. Lietuva jo „lenkiškosios gadynės" apysakose eina tik atsitiktinai, kaipo lenkų visuomenės kraštas; pirminis „lietuviškasis" jo nusistatymas jau yra išdilęs. Tačiau jam užsieny atsidūrus ir, kaip Mickevičiui, kartkartėmis gaunant prisiminti apleistąjį kraštą ir jo žmones, jaunystės įspūdžiai vėl ima jam sverti. Iš jo daugybės to meto apysakų ir dramos veikalų gyviausiai yra parašyti tie, kurie vaizduoja senovės Lietuvą, prieš keliadešimt metų jo taip ištirtą (1881 Kunigas), arba jos praeities bruožus pritaiko Lenkų senovei (1876 Senovės pasaka — Stara baśń); pagaliau, kiti jo veikalai yra pasemti iš Lietuvos bajorų pasakojimų apie XVIII a. gyvenimą ir nuotykius — apie garsingąjį kunigaikštį Karolį Radvilą (1876 Paskutinės valandos vaivados kunigaikščio — Ostatnie chwile księcia wojewody). Radvilai jis yra ir komedijų skyręs: Mano Gerutį — „Panie Kochanku" (1867), Radvila svečiuose — „Radziwiłł w gościnie" (1872).

Kilus naujos gadynės lietuvių judėjimui, Kraušiauskis jam reiškė savo pritarimo. Jam leidus, Vištelis išvertė (1880) jo „Vytuolio raudą"[1]; tą vertimą patsai Krašiauskis yra išleidęs. Tuo metu jis yra parašęs ir savo garsingąją Lietuvos istorijos apysaką *Kunigą* (1881), mūsų metu išverstą į lietuvių kalbą. Bene apie ją klaidingai pasakojama, jog Krašiauskis, parašęs apysaką ir davęs ją lietuviškai išversti, sunaikinęs lenkiškąjį originalą. Jis, pagaliau, sako, raginęs Vištelį, gal ir kitus „aušrininkus", leisti laikraštį lietuvių kalba, kuris netrukus pasirodė garsingosios „Aušros" vardu[2]).

Ukrainos didikas, iš jotvingių savo kilimą vedąs Enrikas *Ževuskis* (lenk. Rzewuski, 1791—1866) minėto Karolio Radvilos („Panie Kochanku") gadynės bajorų Lietuvai paskyrė savo garsingiausius apsakymėlius (25), parašytus 1830, bet išleistus 1839, *Soplicos atsiminimus* (Pamiątki Seweryna Soplicy). Kad ir iš Lietuvos bei Gudų bajorų praeities pasemti, jo apsakymėliai beveik neišskiria Lietuvos iš Lenkų istorijos, tad mūsų šviesuomenės lietuviškiems jausmams sutvirtinti jie ne ką tepadėjo.

Mums daug už jį svarbesnis Ašmenos apskr. dvarininkas, išėjęs Vilniaus universitetą, Ignotas *Bareika Chodzka* (1794—1861), kurio apysakose ir apsakymėliuose meilė Lietuvai apsireiškia gražiais ir graudžiais gamtos, praeities, žmonių gyvenimo vaizdais. Dar 1836 m. jis parašo savo pirmąjį Lietuvos paveikslą (Obraz litewski), kurį paskui įtraukia į

---

[1]) Antrąjį vertimą paruošė Faustas Kirša (išl. 1924).

[2]) Apie Kr. palyg. Książka jubileuszowa dla uczczenia pięćdziesięcioletniej działalności literackiej J. I. Kraszewskiego (1880). P. Chmielowski.—J. I. Kraszewski—zarys historyczno-literacki (1888).

kitų savo „paveikslų" tarpą. *Lietuvos paveikslų* rinkiniai ėjo serijomis. I-ji serija pasirodė 1840 m., duodama, be kito ko, Borūnus (Boruny), gyvus atsiminimus iš mokyklos. II-ji serija išėjo 1842: Neries krantai (Brzegi Wilii), puikūs Lietuvos



24. Ignotas Barcika-Chodzka.

vaizdai ir žmonės. III-ji serija išspausdinta 1844: Kvestoriaus atsiminimai (Pamiętniki kwestarza, lietuv. sutrumpinti „Kvestoriaus užrašai", 1924), pasemti iš Napoleono ir Radvilos gadynės. IV-ji serija atsirado 1845; pagaliau, V-ji serija išėjo 1850, davusi tos pat gadynės Antakalnio dvarelius (Dworki na Antokolu). Paskui jis leido savo *Lietuvos padavimus* (Podania litewskie, 1852—1860), kurių tarpe (1854) išleido

Žemaičių bajorų XVIII a. gyvenimo apysaką — Ignotą Milianauskį Żegota z Milanowa Milanowski). Kad ir dalyvaudamas lenkų literatūroje, jis betgi susilaukė lenkų priekaištų, jog perdaug apsiribojęs Lietuva ir jos senos kartos bajorų tradicijomis [1]).

§ 41. **Jucevičia.** Krašiauskį praneša lietuvių kalbos mokėjimu ir Lietuvos, ypačiai Žemaičių, pažinimu Liūdas Adomas *Jucevičia* (1813—1846). Bežemio žemaičio bajoro sūnus, gimęs Pakievio dvare (jo tėvas čia turėjo kažkokią vietą), Vaiguvos parapijoj, netoli Kražių, gimnazijos mokslus išėjo išgarsėjusiuose Kražiuose (1823—1829), kurių mokykla mums davė Pošką, Stanevičią ir kitus žemaičius patriotus; tuo atžvilgiu šios mokyklos reikšmė Lietuvai ligi 1840 m., kol ją perkėlė į Kauną, buvo panaši į tą, kokią antroje XIX-jo amž. pusėje ir vėliau turėjo Šiaulių gimnazija (Vileišiai, Višinskis ir kiti), o ypačiai Mariampolės gimnazija (Basanavičius, Kudirka, Jablonskis ir kiti). Aukštuosius mokslus Jucevičia ėjo Vilniaus universitete tuo pat metu, kaip ir Krašiauskis (1829—1831). Vyriausybei uždarius universitetą, jo nebaigęs Jucevičia, kiek laiko praėjus, stoja į Vilniaus kunigų seminariją (1834), kurią baigęs (1838) kelerius metus kunigauja mūsų rytuose (Švenčionyse, Svėdasuose). Pamylėjęs kaimyno dvarininko dukterį, jis ją vedė priėmęs pravoslaviją (1843). Apleidęs Lietuvą, jis dar kelerius metus mokė guduose (Liepelyje, Vitebsko gub.)

Dar jo tėvas (Daminykas), sulaukęs 112 metų, kurį laiką bene gyvenęs Varšuvoje ir ten pažinęs karalių Poniatauskį ir jo mėgiamus literatus (bent iš Lietuvos kilusį Bohomolcą, žemaitį Virvyčią), surašė Lietuvos žmonių papročius. Sūnus nuo pat kūdikystės mėgo klausytis pasakų. Tebebūdamas gimnazijoje, jis ėmė versti į lenkų kalbą rusų poetus (1834 iš Puškino, Žukovskio ir kitų). Bestudentaudamas susipažįsta su Poška. Beklierikaudamas, bene savo mokinėms parašė lenkų kalba trumpą Lietuvos istoriją (1836), kurią lenkai pavadino „niekų“ (banialuki) ir senai pamirštų plepalų (brednie) rinkiniu. Tuo pat metu jis vertė Mickevičių (Trys Budriai, Švytietė) ir kitus (1837), rinko ir vertė į lenkų kalbą mūsų kaimo dainas (surinko jų kelis šimtus), kurių dalį paskelbė laikraščiuose ir vėliau atskiru rinkiniu (1844), bet diduma jų jam žuvo besitrankant po Lietuvą

Skersai ir išilgai išvažinėjęs Žemaičius, pažinęs ir Aukštaičių šalį, savo įspūdžius reiškė (lenkų kalba) poezijos raštais ir straipsniais, kuriuos ir skyrium surinko, papildęs istorijos žiniomis (1842 Žemaičių atsiminimai — Wspomnienia Żmudzi). Tuo pat metu jis renka žinias Lietuvos rašytojų biografijoms, kurių betgi kelias tepaskelbė laikraščiuose (1841 apie Širvydą, Pošką, Valiūną, Strazdą), o diduma liko rankraštyje (Vilenovo archyve Varšuvoje, kur Jucevičia jas nusiuntė spausdinti). Apie 10 metų rinko medžiagą, dalimis ją

[1]) Apie Ch. palyg. W. Z. Kościałkowska.—Ignacy Chodźko — szkic literacki (1884): Wacł. Borowy.—Ignacy Chodźko —artyzm i umysłowość (1914).

spausdindamas laikraščiuose, savo svarbiausiam raštui, kurį 1846, prisidengęs Pakievio Liūdo slapyvardžiu (matyt, savo pavarde nenorėjo žeisti katalikų visuomenės jausmų), išspausdino antrašte *Lietuva* ir jos senovės liekanos, papročiai ir įpročiai (Litwa pod względem starożytnych zabytków, obyczajów ir zwyczajów). Čia jis duoda daug žinių apie mūsų senovės tikybą, kaimo pasakojimų apie gyvulius, paukščius, medžius, papročių, šokių ir drabužių aprašymą ir šiaip pastabų apie žmonių būklę, naudodamasis ir savo tėvo paliktais užrašais.

Savo pirmuose raštuose nusistatydamas lenku, jis greit susiprato esąs lietuvis ir pasididžiuodamas ėmė save lietuviu vadinti. Jis prikišo šviesuomenei, jog retas kuris lietuviškai suprantąs, o dar rečiau ta kalba kalbąs; net Lietuvos poetai ėmę rašyti nelietuvių kalba; metas būtų, esą, nusikratyti tuo kenksmingu prietaru ir imti kalbėti ta kalba, kuria mūsų protėviai kalbėję. Karšto savo krašto ir žmonių, ypačiai valstiečių kalbos mėgėjo ir gynėjo, Jucevičios raštai ne tik Lietuvos mokslui daug yra padarę, bet ir nemažai parėmė mūsų šviesuomenę tautiškai nusistatant[1]).

Žemaičių bajoras ir, kaip ir Jucevičia, išėjęs Kražių mokyklą, Pranas *Zatorskis* (m. 1849) iš pradžių mokė Lietuvoje, paskui (nuo 1832) Lenkuose. Lietuvoje tebebūdamas, lenkų kalba rašinėjo eiles, į tą kalbą vertė mūsų dainas, pasiėmęs jų iš Rėzos rinkinio. Suėjęs su Daukantu ir remdamasis jo Lietuvos istorijos rankraščiu, lenkiškai rašė „istorijos giesmes" apie Erdvilą, Ringaudą, Mindaugą, Mantvilą, Živibundą, Šventaragį, Vaišelką, Utenį, Gediminą ir Vytautą; tų giesmių betgi nepaskelbė. Varšuvoje bemokydamas, pasižino su Kaj. Nezabitauskiu ir naudojosi jo rankraščiais. Per 50 savo išverstų dainų įdėjo į rinkinį Vytautas Pavorkslyje (Witold nad Worksłą, 1844), kur, be dainų ir žemaičius keliančios prakalbos, dar yra nuobodi eiliuotoji apysakėlė apie nepasisekusį žygį prieš totorius. Svarbiausiu savo kūriniu Zatorskis laikė ilgą, iš Norbuto ir Krašiauskio raštų medžiagos nemaža pasiskolinusią, eiliuotąją apysaką — poemą apie žemaičių pakrikštijimą „Panevėžės žinyčia" (1845 Znicz nad Niewiażą). Nei poezijos atžvilgiu nei savo reikšme lietuvių šviesuomenei, kuri jos neskaitė, šis ilgas, apie 500 puslapių eilėraštis negali lygintis su Krašiauskio „Vytuolio rauda" arba su „Vytauto kovomis".

Karolis *Bžozovskis* (lenk. Brzozowski, 1821-1904) ėjo mokslus Seinuose ir Suvalkuose, kur, sueidamas su lietuviais, pramoko lietuviškai. Apie 40-uosius metus gyvendamas Varšuvoje, įėjo į lenkų jaunuomenės kuopelę („literatūros čigonus"), kuri, karštai pritardama liaudžiai ir stengdamasi geriau ją pažinti, ėjo į ją ir rinko dainas, pasakas, padavimus. Bžozovskis rinko jas lietuvių tarpe Aleksoto apylinkėje ir vėliau, jau atsidūręs už-

[1]) Apie J. palyg. A. Janulaičio „L. A. Jucevičius" (1910).

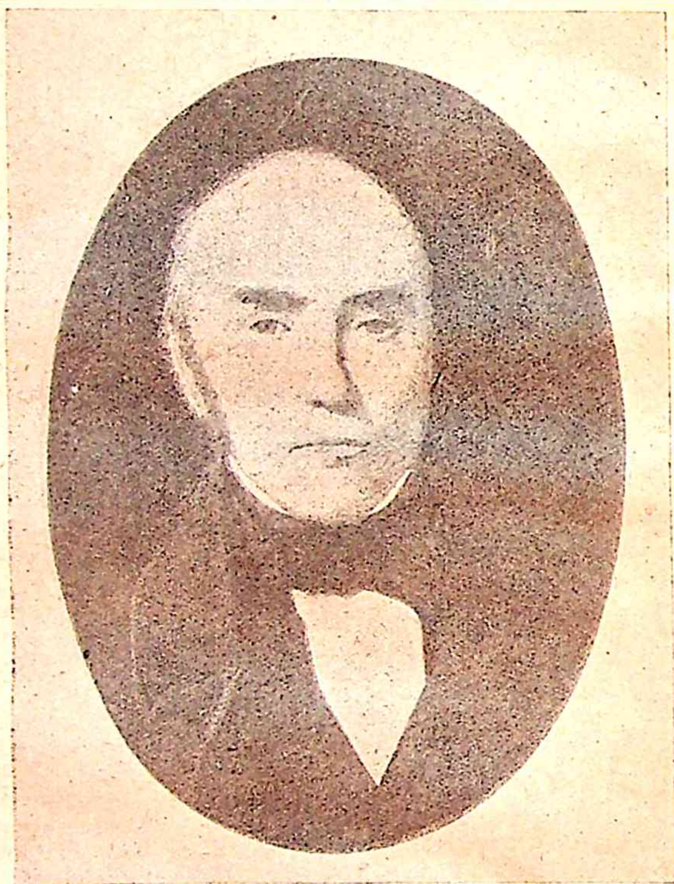
sieny, išleido surinktųjų dainų vertimus — Aleksoto apylinkės panemuniečių dainas (1844, Pieśni ludu nadniemeńskiego z okolic Aleksoty); ten yra įdėmių dainų ir padavimų. Užsieniuose jis daugiausia gyveno Turkų šalyje, paskui Lenkų Galicijoje, lenkų literatūroje pasižymėdamas savo „turkiškais" poezijos kūriniais. Senatvėje buvo atsiminęs ir jaunystės įspūdžių, kurdamas Dusios ežero (Jezioro Dusza) legendą[1]).

§ 42. **Daukantas.** Ne lenkiškai, kaip Norbutas ir Krašiauskis, bet lietuviškai rašė Lietuvos istoriją, ir ne bajoras, kaip jie, tik valstybinio (karališkojo) medininko (eigulio) sūnus, Simanas **Daukantas** (1793—1864). Gimęs Pakuršės Žemaičiuose, Linkimų par. (Kalvių sodoje), mokslus ėjo netolimoje Kretingos pradedamojoje mokykloje, Žem. Kalvarijos keturklasėje mokykloje ir Vilniaus gimnazijoje (vėliau virtusioje I Vilniaus, 1915 — Vilniaus lietuvių, 1921 m. — Didžiojo Vytauto gimnazija). Vilniaus universitete (1816—1821, vadinasi, Mickevičiaus filarėtų metu) išėjo teisių ir istorijos mokslus. Baigęs universitetą, užsieniuose rinko medžiagą Lietuvos istorijai; daug jam jos suteikė Karaliaučiaus archyvai. Apie 10 metų (1825-1834) tarnavo Rygos generalgubernatoriaus raštinėje, archyvuose tęsdamas savo istorijos tyrinėjimus. 15 metų dirbo Petrapilio senate, kur buvo Lietuvos valstybinis archyvas, garsingoji Lietuvos metrika; ji davė jam labai daug istorijos medžiagos. Jo prieteliui, kunigui Valančiui, virtus Žemaičių vyskupu, šio kalbinamas persikėlė kartu su juo į Varnius (1850), kur betgi po kelerių metų, del ne visai išaiškintų priežasčių su juo susibaręs, persiskyrė (1855) ir ėmė gyventi tai pas vieną, tai pas kitą savo pažįstamą dvarininką ar kunigą Žemaičiuose ir Latvijoje. Mirė pas kun. Vaišvilą Papilėje be kokio turto, visai suvargęs.

Mokytas, darbštus, entuziastas, siela ir kūnu pasiskyręs mylimajai savo Lietuvai, daug turėjo įtakumo savo amžininkams ir stūmė pirmyn lietuvių raštus, pats daug jiems nudirbdamas. Ypačiai Petrapily jo raštų veikimas buvo labai įvairus: rinko, susidaręs sau būrelį bendradarbių, žmonių patarles, pasakas (tų pasakų neišleistą rinkinėlį turi mūsų Mokslo Draugija Vilniuje), dainas, kurių pirmą rinkinėlį išleido 1846 m., tyrinėjo Lietuvos praeitį ir išleido istorijos veikalą vardu *Būdas senovės lietuvių ir žemaičių* (1845). Rankraščių paliko du tomu *Žemaitiškos istorijos,* parašytos prieš 1838 m. ir vėliau išleistos Amerikoje (kaipo Lietuvos istorija) 1893 m. (I tomą) ir 1897 m. (II tomą), ir *Pasakojimus apie veikalus lietuvių tautos senovėje,* parašytus 1850 m. mokyklos reikalui ir šiaip jaunuomenei, bet jų tiktai dalis teišspausdinta Prūsuose 1893 m. Parašė ir išleido lotynų kalbos gramatiką (1846), vertė Fedro pasakėčias (1846), parašė lietuvių (žemaičių) kalbos vadovėlį (1842), išvertė iš lotynų kalbos Korneliaus Nepo Didžiųjų karavedžių gyvenimus (1846), paliko kaimiečiams šviesti daug spaudai paruoštų rankraščių, kaip štai: aritmetikos pradžią, vokiečių rašytojo

[1]) Apie B. palyg. V. Sakavičiaus str. 1921 m. „Nowiny Wileński" laikr.

Kampės apysakų sekimą — Rubinačio Peluzės gyvenimą ir Palangos Petrį. Išleido, be to, dar knygeles apie ūkio dalykus, daržų dirbimą, rašė bičių knygeles ir t. t. Paliko nebaigtą didelį lenkų ir lietuvių kalbos žodyną, Lietuvos Statuto ir Kojelavičiaus garbyno



25. Simanas Daukantas.

(bajorų garbės ženklų — herbų rinkinio) nuorašus, daug išrašų iš Lietuvos Metrikos. Jo paruoštų knygų išspausdinta 15 ir antra tiek liko rankraščių.

Daukantas buvo nepaprasta mūsų tautos „darbo pelė"; taip jį vadino ir gerai jį pažinę jo amžiaus tautiečiai. Kad svetimieji manytų, jog lietuvių rašytojų yra tikrai daug, pats, leisdamas savo raštus, rašydavosi keliais slapyvardžiais (Laukys, Mylė, Šauklys,

Devynakis, Girdenis, Ragaunis, Žeimys, Vaineikis, Einaras), atsisakydamas tuo būdu nuo darbais įgytos šlovės. Daug rašinėjosi tiek su Valančiumi, Norbutu ir kitais Didžiosios Lietuvos dalykų mėgėjais, tiek su Prūsų žmonėmis (Kuršaičiu ir kitais), kuriems rūpėjo Lietuvos dalykai; svajojo (1848) su Valančium apie lietuvių akademijos įkūrimą, senovės lietuvių raštų perspausdinimą (bene Valančiaus raginamas, Sedos klebonas Leonas Mantvydas (m. 1850) 1845 išleido Širvydo „Punktay sakimu nu adwenta iki gawienes").

Nedidelę algą turėdamas, Daukantas ne ką galėjo, pinigų įsiskolindamas, išleisti. Jam padėjo pažįstamieji, lietuvių rašto mėgėjai ir šiaip geradariai, norį mūsų žmones pakelti.

Žymiausias, ligi šiol savo reikšmės mums nenustojęs, prie Daukanto gyvos galvos išleistasis jo raštas buvo Būdas, kuriame jo apibūdinta senovės Lietuva ir lietuviai („Krašto vieta, jos privalumai, oras, tautos manta, darbas ir įpročiai, namai ir kiti trobesiai apdarai, darbai ir knebiniai, puotos, svodbos ir viešės"), mūsų protėvių tikyba („Nuomonė apie Dievą ir įvairius jo privalumus, apie daugybę dievų, jų žinyčios, žiniai, arba kunigai, aukos ir aukurai, šventės ir vietos, gyvi ir negyvi daiktai, šventais vadinami, budinė, laidojimai, ilgės arba mirusiųjų atminimas"), senosios visuomenės tvarka („Ūkio rėda, vyresnybė, kuopos, suėjimai, svieto luomai iš jo veikalų, visų vyriausio kunigaikščio valdžia, duoklės ir mezliavos, sudės ir teisybė, įstatytojai ir išminčiai"), krašto apsauga („Karo būdas, vyresnybė, kariavimo būdai savo krašte ir svetimame, karo įrankiai, pabuklai ir ginklai, pilys ir jų gynimas, kare mirusiųjų didybė bei guodas ir jų minėjimas"), senovės prekyba, pinigai. Kitaip pasakius, Daukantas mums mėgino atvaizduoti senovės lietuvių kultūrą.

Tam raštui jis sunaudojo daug istorijos medžiagos, pasirėmė jame savo geru lietuvių, ypačiai Pakuršės žemaičių, kalbos mokėjimu, kuriuo pralenkė visus kitus Lietuvos istorikus (Norbutą, Jaroševičių, Krašiauskį). Tas veikalas parodo Daukantą karštai ir giliai mylintį savo kraštą, jo gamtą, praeitį ir žmones, iš meilės ne kartą perdaug keliantį visa, kas lietuviška, bet ir karštai, tikrai poetiškai vaizduojantį senovės Lietuvą ir jos gyvenimą. Lyg vaikas mylimą motiną, Daukantas čia vaizduoja savo tautą, „jau gilioj senovėj perkentėjusią didei didelius ūkio ermiderius", — turinčią „sau ypatingą kalbą, būtinai įvairią nuo kitų kalbų, o aiškesnę ir skaistesnę už visas šiandien kalbamas, kuriuose vis gal permanyti ir vis apreikšti", — turėjusią „savo ypatingą tikybą, rėdą, vyresnybę ir diduomenę, beje, savo viešpačius, rykius ir kunigaikščius, kuri vienoj kalboj su svietu yra kalbėjusi", — „plačiai gyvenusią ir dides pažines turėjusią su tolimais kraštais"... „Viso to šiandien nebėra, kaip gi pati aptvinusi svetimomis kalbomis, jos viešpačiai, karaliai, kunigaikščiai ir patys jos kunigai kalbantys jau svetimoj kalboj, svetimą rėdą, svetimą tiesą sekanti, trumpai sakant — savo pavasario žalių lapelių nieko nebturinti, tiktai vienus minavojamus savo veikalus senovės raštuose, it giria žiemos laike savo žagarus, rodanti, tarp

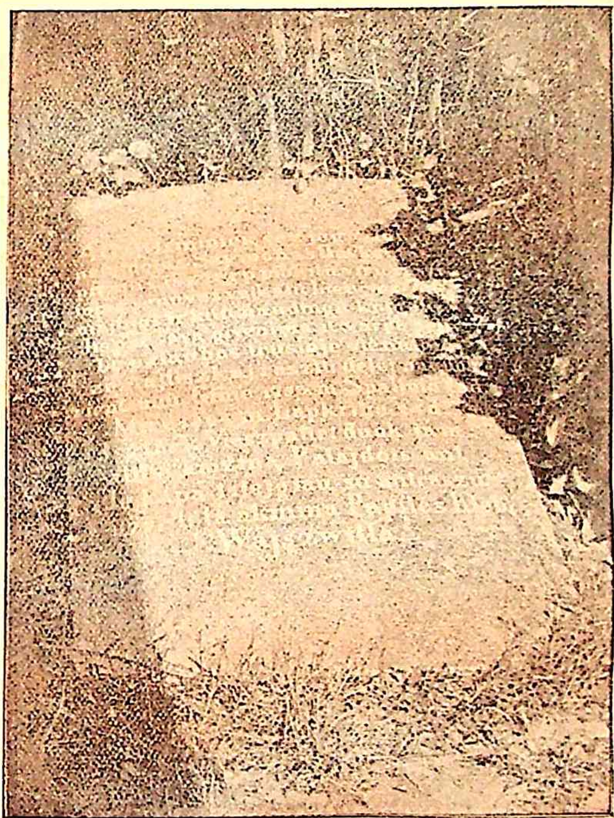
kurių tiktai viena pati jų kalba, it žalia bruknelė nuo speigų apšarmiusi, lig šiai dienai tebžaliuoja, kaipo ženklas viso to buvusio...“

Slėpiningos buvusios senovės Lietuvos girios, kurios „be kokių tarpkrūmių, vienu laiku, it jūra, niuksojo“ ir kurių vaizdas „Būde“ mus veikia ne mažiau už Mickevičiaus girią Pono Tado poemoje ar Barono Anykščių šilely. Tų girių teikiama visokeriopa nauda ir globa medžiais, paukščiais, žvėrimis, bitėmis, uogomis už auksą ir deimantus buvusi brangesnė. Stiprūs buvę tų girių gyventojai („ne taip dideli, kaip augaloti, stovylos stačios ir gašios, augumo skaistūs, kalbos drąsios ir sukrios,“ „kūno didžiai balto“, „povizos drąsios ir malonios: kiekvieno veide narsybė ir kantrybė žydėjo, o artimo malonė kiekvieno širdyje klestėjo“, „kare narsybė, ūkyje dorybė ir teisybė per amžius tarp jų klestėjo, nors jų namų durys ant medžio kaškų girgždėjo“). Jų būdas ir įpročiai ne tik gražiais vaizdais mūsų akims pasirodo, bet ir pagauna, veikia mūsų jausmus, versdami ilgėtis žilos, nebesugrąžinamos senovės ir liūdnai su ja lyginti sunykusią dabartį. Tad Būdas jau 40 — 50-siais metais, kaip ir Norbuto, Krašiauskio veikalai, Lietuvai lenkė mūsų šviesuomenės širdis, 70—80 metais kaitino „aušrininkų“ jausmus, o mūsų metu, Daukanto svajojamai nepriklausomai Lietuvai vėliai atgijus, davė kilnių senovės vaizdų mokyklų skaitymams, stiprindamas mūsų jaunuomenės meilę tėvynei ir jos senovei.

Karšta meilė savo šaliai neleido Daukantui šaltai, kritiškai tyrinėti jos praeitį. Nors jis buvo išėjęs universitetinius istorijos mokslus, pats pirmuosius istorijos šaltinius priėjęs ir jais naudojęsis, pažinęs akyliausiųjų Vilniaus universiteto profesorių, Danilavičiaus ir Jaroševičiaus, Lietuvos istorijos veikalus, bet jais nesekė, nepritardamas jų permažam, anot jo, Lietuvos praeities savumų įvertinimui. Jis buvo artimas Norbutui, ir, kaip ir šis, įsikarščiavęs ne kartą suklydo, perdaug pasakė. Taip pat ne visur jis ištikimas savo Žemaitiškoje istorijoje ir Pasakojimuose. Tad dar pačiam Daukantui ne kartą tekdavo išgirsti skaudžių, pergriežtų priekaištų. Būdą į lenkų kalbą išvertęs (1848) Podbereskis Daukanto rašymą vadina „seno lietuvio plepalais“ (gadulstwo starego litwina), o vyskupas Valančius, kritiškas, ramus, nesikarščiuojąs veikėjas, rašytojas ir istorijos tyrinėtojas, nepritardamas Daukanto karščiavimui praeitį aiškinant, sako, šiaip jam prikišęs: „Ar tu girtas buvai, kad tą istoriją rašei“! O delto tas pats Valančius buvo jam pasižadėjęs jo istoriją savo lėšomis išleisti ir net, Daukantui pasimirus, išreikalavo iš jo karšintojų paliktąjį istorijos rankraštį, suprasdamas didelę to veikalo reikšmę lietuvių tautai. Lietuvių spaudos draudimas neleido Valančiui savo sumanymo įvykdyti, o vėlesnieji Istorijos ir Pasakojimų leidimai, kalbos ir rašybos atžvilgiu, neatatinka Daukanto originalo ir nėra pilni.

Daukantas rašė žemaitiškai savo stiliumi, stropiai jį valydamas nuo visokių įsibrovusių į raštų kalbą svetimybių, kartais lyg be

reikalo arba perdaug sunkindamas jos supratimą. Ypačiai pirmieji raštai pasižymėjo sunkia, neprieinama kalba. Valančius, kurs puikiai mokėjo mūsų kalbą ir rašė lengvai, įmanomai, ragino Daukantą rašyti lengvesne kalba; vėlesniuose Daukanto raštuose jis išranda „nesulyginamai lengvesnę kalbą negu pirmesniuose raštuose". Pasa-



26. Daukanto kapas.

kojimų kalba, jų rankraštį tyrinėjusiųjų nuomone, esanti „lengvesnė, labiau apdirbta, ne labai žemaitiška". Del apysunkės kalbos Daukanto raštai net Žemaičiuose, kuriems jie buvo suprantamesni, ne labai tesiplatino, nebent juos skaitė bajorai ir kunigai, kuriems jie kėlė tautišką sąmonę. Tačiau svarbiausi Daukanto veikalai, Istorija ir vėlesnieji Pasakojimai, kuriuose Daukantas dar griežčiau negu Būde nusistato prieš Liublino unijos padarinius Lietuvoje, nesislėpdamas lenkų neapkenčiąs, — gulėjo rankraščiuose, plačiau

nebuvo žinomi mūsų šviesuomenei ir nepadėjo jai griežčiau ir aiškiau tuo atžvilgiu nusistatyti, greičiau nusikratyti svetimosios kultūros įtaka[1]).

§ 43. **Valančius.** Tikybiniai raštai nuo Giedraičio mirties ligi pat iškylant Valančiui beveik neaugo, visai netarpo, rašytojai tenkinosi daugiausia tiktai vertimais. Tiktai įsėdus į Žemaičių vyskupų sostą kunigui Valančiui, matome to darbo didesnį planingumą ir susirūpinimą raštų kalbos grynumu ir minties aiškumu, rašant daugiau noro prisitaikyti prie to supratimo laipsnio, su kuriuo žmogus, rašydamas liaudžiai, turi skaitytis. Čia daugiausia buvo nusvėręs artimas Daukantui veikėjas, Valančius, jo pavyzdys ir įtaka.

Garsingas „vyskupas mužikas", Motiejus Kazimieras **Valančius**, įsisenėjusiu mūsų žmonių įpročiu virtęs Volončevskiu (1801—1875), „laisvųjų žmonių" kilimo, gimė, kaip ir Daukantas, Pakuršės Žemaičiuose, Salantų apyg. Nastrėnų sodžiuje. Mokslus ėjo tenykštės Kalvarijos mokykloje, jau virtusioje šešiaklase (1816—1821; tuo metu Daukantas, taip pat kalvarietis, jau ėjo universiteto mokslus), kunigų seminarijoje Varniuose (1822—1824; Daukantas — užsieny) ir vyriausioje kunigų seminarijoje prie Vilniaus universiteto (1824-1828; Daukantas — Rygoje), kuri atatiko vėlesniąją akademiją arba teologijos fakultetą. Įšventintas kunigu, gavo tikybos mokytojo vietą Guduose (Mozıriuje, 1828—1834; Daukantas — Rygoje), paskui Žemaičiuose (Kražių gimnazijoje 1834—1840; Daukantas — Petrapily). Atostogų metu lankydavo įvairias Žemaičių apylinkes, norėdamas geriau pažinti kraštą ir žmones. Kražiuose radęs jėzavitų gadynės (XVII—XVIII a.) išlikusį mokyklos knygyną, iš jo šaltinių ir iš įvairių bažnyčių ir mokyklų senųjų raštų rinko medžiagą Žemaičių aprašymui, istorijos ir skaitmenų (statistikos) atžvilgiu. Pakviestas (1840) profesoriauti į Vilniaus kunigų akademiją, kuria virto uždarytojo universiteto vyresnioji seminarija, jis kartu su ja netrukus (1842) buvo perkeltas į Petrapilį. Ten jis suėjo su 8 metais už jį vyresniu Daukantu, kuris jau buvo išleidęs kelerias knygeles, turėjo parašęs istoriją ir spaudai ruošė Būdą. Daukanto pavyzdys dar daugiau paveikė Žemaičių istorija užsiėmusį Valančių, o Valančius, kuris puikiai kalbėjo žemaitiškai, buvo Daukantui naudingas, ragindamas jį rašyti lengvesne, žmonėms prieinama kalba. Tačiau jiedviem šiuo tarpu neilgai teko kartu darbuotis, nes Petrapilio oras kenkė Valančiaus sveikatai, ir jis buvo priverstas (1845) grįžti į Žemaičius, kur netrukus buvo paskirtas Varnių seminarijos rektorium. Berektoriaudamas (1845—1849) baigė (1847) Žemaičių istorijos dešimties metų darbą ir išleido ją Vilniuje (1848) antrašte „Žemaitių viskupystė". Netrukus savo gabumams Valančius gavo platesnę dirvą. 1850 jis buvo pašvęstas Žemaičių vyskupu ir, apsigyvenęs

---

[1]) Apie Daukantą palyg. A. Janulaičio Simanas Daukantas (1912, iš „Lietuvių Tautos"). M. Davainiaus-Silvestraičio Medžiaga S. Daukanto biografijai (1898). A. Janulaičio Daukanto laiškai (1922 m. „Mūsų senovės" 4/5). G. Rutenbergo Simanas Daukantas, lietuvių atgimimo pranašas (1922); tas pat rusų kalba.

Varniuose (1864 Rusų vyriausybė jį perkėlė į Kauną), per 25 metus energingai ir sumaniai valdė savo vyskupiją. Trijų Lietuvos vyskupijų istorijoje Valančius, kilimo pirmas valstietis mūsų vyskupas, pakeitęs keliasdešimt vyskupų didikų ir tuo pradėjęs naują Lietuvos Bažnvčios gyvenimo laikotarpį, ligi šiol tebėra žymiausias Bažnyčios vadovas.



27. Motiejus Kazimieras Valančius.

Būdamas darbštus, smarkus, bet teisingas, išmintingas, jis pažino ir mylėjo žmones ir buvo patsai žmonių mylimas, gerbiamas ir branginamas. Jo įtaka kunigams buvo be galo didelė. Žinojo jį budriai dirbant ir rūpinantis visais vyskupijos reikalais ne tiktai Žemaičių, bet ir Aukštaičių apskričių kunigai; mat, ligi 1849 m. Žemaičių vyskupijai tepriklausė Lietuvos vakarai, o nuo 1849 — ir Aukštaičių apskritys buvo atskirtos nuo Vilniaus vyskupijos ir priskirtos prie Žemaičių. Valančius pakėlė mokslus, dėstomus seminarijoje, įsteigė

dekanatų bibliotekas, pats egzaminavo jau vyresnius kunigus, ragino juos steigti parapines mokyklėles ir platinti žmonėse knygeles. Gyvendamas liaudyje (Žemaičių gilumoje, Varnių miestelyje) ir kas metai važinėdamas po vyskupiją, turėjo išganomos įtakos ir žmonėms, ne tik kunigams. Šviesesnioji dvarininkų ir šiaip bajorų dalis, ypačiai toji, kuri buvo palanki lietuvių kalbos ūgiui ir plėtojimuisi, turėjo daug užuojautos jam, ne kartą paremdavo jį, ypačiai mokyklų darbe, bet platesniajame jo veikime dažnai daug kas tematydavo „chlopomanijos" arba noro pirmiausiai iškišti baudžiauninkus ir šiaip valstiečius, nustumti bajorus į užpakalį. Tad bajorija į jį žiūrėjo nepasitikėdama, kartais kaip ir su baime. Vyskupas to nebojo, turėdamas prie savęs iš pat pradžių iš Petrapilio atkviestąjį draugą, sekretorių Daukantą, ir kiek pasiduodamas jo įtakai, apsisukęs įžymesniais savo vyskupijos kunigais (broliais Juzumais, rektorium Dovydaičiu, pralotais Račkauskiu, Kasakauskiu, kanauninku Praniauskiu, dekanu Skrodskiu ir kt.), vis daugiau ir daugiau spietė į darbą kunigus ir organizavo visų tikybinio darbo, ypačiai raštų, srovę... Plačiausiai ir vaizdžiausiai ji gavo apsireikšti viešpataujant Aleksandrui II, palengvėjus visuomenės gyvenimo ir darbo sąlygoms, 1855—1864 m. 1864—65 m. Rusų vyriausybei uždraudus lietuvių spaudą ir ėmus vyskupą persekioti, jis nenusileido ir toliau dirbo savo darbą, gindamas Bažnyčią, Prūsuose slaptai spausdindamas savo raštus, kuriais kurstė žmones priešintis priespaudai[1]).

§ 44. **Valančiaus raštai.** Plačiau kelti visuomeniškas Valančiaus veikimas—ne literatūros istorijos uždavinys. Tačiau jis ir raštų srityje ne mažiau pasižymėjo negu tiesioginėje kunigo ir vyskupo darbo dirvoje. Greta Daukanto ir Barono, XIX a. priešaušrio gadynėj jis buvo įžymiausias iš lietuviškai rašiusiųjų rašytojų.

Sako, savo „Žemaitių vyskupystę" iš pradžių jis lenkiškai parašęs, tačiau to jo lenkiškojo rašto niekas nėra matęs. Priešingai, lenkai ne kartą spaudoje jam prikišdavo, kam istorijos veikalą lietuviškai parašęs, nes tuo, girdi, mūsų žmonėms davęs „nereikalingų" raštų, o mokslininkams užkirtęs kelią juo naudotis; tai kliūčiai prašalinti dar prie Valančiaus gyvos galvos jo knygos buvo išverstos į lenkų kalbą (Griškevičiaus, apie 1860 m.) ir vėliau (1898 Krokuvoje) išleistos. Tad, greičiausiai, jis savo Vyskupystės lenkiškai nebuvo parašęs ir tikrai buvo nusistatęs lenkiškai nerašyti, nes sakė: „Lenkai ir be to turi daug rašytojų, kurie gali jiems lenkiškai rašyti". Lenkiškai terašė sau dienoraštį (Žinia apie Motiejaus Valančiaus vyskupo veikimą — Wiadomość o czynnościach pasterskich biskupa Macieja Wołonczewskiego), kur be pertrūkio diena iš dienos užrašinėjo, kame ir kiek dirmavojo, ką konsekravo ir tt., — atsiminimus iš savo gyvenimo (Naminiai atsiminimai — Pamiętnik domowy) ir šiaip įvairias žinias (Wiadomości rozmaite). Šitų užrašų dalis, Valančiui mirus, po 25-rių metų tebuvo išleista, bet jau į lietuvių

[1]) Apie Valančių palyg. kun. A. Aleknos Žemaičių vyskupas Motiejus Valančius (1924).

kalbą išversta. Šiaip visa, ką vyskupas pats savo raštų yra išleidęs, jo yra lietuvių ir šis tas latvių kalba parašyta. Lietuviškųjų (žemaitiškųjų, bet be didžiųjų žemaičių tarmių ypatumų) Valančiaus knygelių bus apie 30 išleistų.

Tik vienos jųjų, tiesa, pačios svarbiosios (Vyskupystė) tebuvo parašytos ir išleistos jam dar nesant vyskupu, o visos kitos tenka jo vyskupavimo metams. Tuo metu, kai kiti literatai ieško sau atilsio, jis, kaip ir Poška, darosi literatu. Gilus savo svarbaus pašaukimo ir priedermių supratimas pavertė senį rašytoju. Jo raštus skaitydami, jaučiame jų autorių esant gyvenimo prityrusį, žmones pažinusį senį, bet kartu gėrimės lengva, gyva, malonia tų raštų kalba, gyvu pasakojimu, gyvais vaizdais, nustebę klausiame: nejau visa tai 50—60 metų, net 70—75 metų senis būtų parašęs?

Jau pats pirmasis raštas, *Žemaitių vyskupystė* (1848), pasižymi gražia ir lengva kalba, paįvairinta vykusiais paties Valančiaus ar iš Daukanto imtais naujadarais. Tasai veikalas duoda ne tik išsemiamą, kiek tik galima iš raštų pasemti, Žemaičių vyskupijos istoriją ir vyskupijos būklę skaitmenų šviesoje (1841 m. žinios apie vyskupijos bažnyčias, jų įsteigimo metus, kunigus ir kit.), bet ir įdėmų istorijos vaizdą vyskupijos švietimosi (Kražių ir kitų mokyklų istorija), jos literatūros („Mokyti lietos vyrai"), vienuolynų, žmonių kultūros ypatumų („Įsidėjimai arba niektikėjimai žemaičių"). Valančius ir apie nekatalikus (protestantus ir reformatus) nesibardamas atsiliepė ir katalikams nemalonių įvykių neslėpė, paduodamas visa taip, kaip rado senuose raštuose; Vilniaus cenzūra net išbraukė jam straipsnelį, kuriuo jis priminė įtakingai tuo metu didikų šeimai (Pšecišovskiams) jos nemalonų praeities įvykį (XVIII a. jie sužeidė bažnyčioje kunigą ir už tai buvo vyskupo iškeikti). Tasai veikalas yra ne tik pats svarbusis Valančiaus raštas, bet ir šiaip vienas iš tų kelių vyriausių Lietuvos praeities tyrinėjimų, kuriuos davė mūsų mokslui Vilniaus universiteto gadynės žmonės (Norbutas, Jaroševičius, Valančius, Daukantas). Mums jis yra ir del to svarbus, jog daugelis Valančiaus sunaudotos raštų medžiagos, pavyzdžiui, įvairūs „bažnyčių raštai", jau yra žuvę.

Šis Valančiaus veikalas platinosi daugiausia tarp kunigų ir bajorų, kuriems, rodos, labiausiai buvo skiriamas. Kaimiečiai pamėgo jiems skiriamus tikybinius vyskupo raštus: Šventąją istoriją (1852 Istorija šventa senoje istatima, 1853 Živatas Jėzaus Kristaus Viešpaties mūsų arba istorije naujoje istatima), šventųjų gyvenimus (1858 Živatai šventųjų), katalikų bažnyčios istoriją (1862 Pradė ir išsiplėtimas katalikų tikėjimo), garsingą Davatkų kningą (1863) ir kitas, kurių kitos susilaukė net kelių leidimų. Kai kas joms prikiša, jog „vietomis jose pasitaiko išsireiškimų, netinkančių knygų rimtam turiniui" (Alekna; panašiai ir Račkauskis, Maironis ir kiti), kaip antai: „cipė kepdamies mučelninkai", „sūnui pasimirus, miauzgė visa giminė, it katės žuvį matydamos, o negaudamos", „ligonė,

priėmusi švenčiausį, it popietavusi, rasdavos linksma", „budelis paguldė į roges zokanikus ir vežė it paršus į turgą", „mučelninkas nuo kartuvių bimpt nukrito", „duktė tavo ar yra katalikė? — o ką dirbs nebuvusi!", „dailiai sudegino šventąjį, it senovės žemaičiai nekaltas bobeles raganomis pramintas"... Vis delto net šitokie pasakymai ir prilyginimai nuostabiai pritinka prie Valančiaus knygelių gražios, vaizdžios, tikros „žmonių kalbos", ir mūsų kalbos mėgėjas ne kartą jais tikrai pasigėri.

Tose knygelėse gražiai pasirodė Valančiaus sugebėjimas liaudžiai rašyti, bet šiaip jos yra ne taip originalios, kaip jo vėlesnieji (po 1863 m.) pasaulinio turinio veikalėliai: ne tik vaikams, bet ir suaugusiems patikusi *Vaikų knygelė* (1864), *Paaugusių žmonių knygelė* (raš. 1865, išsp. 1868), ypačiai Palangos Juzė (1869) ir Pasakojimas Antano Tretininko (par. 1872, bet išsp. tiktai 1891). Jau pirmudu veikalėliu turi daug apsakymėlių, dažniausiai pamokomų, gyvai papasakotų, kitų net tikrų atsitikimų ar šiaip žmonių pasakojimų. Kiti apsakymėliai, kaip antai Mikė melagėlis ar Guvus Vencė, del savo gražumo net į mūsų mokyklos skaitymus yra patekę.

Palangos Juzė — tai gyvas Lietuvos, bent Žemaičių, vyskupijos atvaizdavimas. Siuvėjas Juozapas Viskanta pasakoja tėvams Palangoje apie savo keliones po Lietuvą per ketverius metus. Aplankęs daugybę vietų, jis pasakoja apie jų ypatumus, žmonių papročius, rodo jų apdarus, žaislus ir šiaip gyvenimą, kartoja girdėtas dainas, nupasakoja aukštaičių (Kupiškio) ir žemaičių (Viduklės) svotbų rėdą (kiek anksčiau už garsingąją Juškos Veliuonos rėdą).

Palangos Juzė ne tik įdėmu žmonėms pasiskaityti, bet ir lietuvių senovės ir jos liekanų tyrinėtojams dabartyje duoda svarbios medžiagos. *Pasakojimas Antano Tretininko,* kaimo daraktoriaus, lyg papildo Palangos Juzės žinias apie Lietuvą, duodamas visokių nuotykių, anekdotų, legendų, žinių apie piliakalnius ir padavimų apie juos, Lietuvos istorijos pasakojimų (kai kur iš Norbuto). Mokslui Tretininkas daug mažiau duoda už Juzę, bet žmonėms pasiskaityti davė įvairesnės medžiagos. Tačiau spaudoje po 20 metų, ir tai tolimoje Amerikoje, tepasirodęs, Valančiaus tikslo jis nepasiekė. Mokslui svarbus yra jo „sulasytos" ir išleistos *Zemaičių patarlės* (1867), kurių jis pririnko ligi 1200; ligi šiol tatai yra mūsų didžiausias patarlių rinkinys. Žmonėms įdėmesnės buvo paties vyskupo sugalvotos patarlės („prižodėi") apie Lietuvos (Žemaičių vyskupijos) miestelius, kaip antai: „Aluntoj viską boba rėdo, argi vyrams ne gėda", „jei nori baloje pražūti, važiuok į Babtus", „Pašilis su Jonapoliu yra tai du tikru broliu: vienas plikas, antras netur nieko" ir kitos; tas patarles jis leido išspausdinti 1876 — tiesiems metams „Žemaitiškame kalendoriuje" (spausd. 1875).

Patarlės apie miestelius lyg būtų paskutinis vyskupo darbas... Jos dažnai yra eiliuotos, kaip eiliuotos yra ir jo „giesmės apie apaštalus“ jo paties ištaisytose Kantičkų knygose, Dovydo psalmių vertimai ir šiaip viena kita giesmelė. Tos eilės ir giesmės tiko mūsų žmonėms ir net kai kam (Račkauskiui) davė pamato pavadinti vyskupą poetu, tačiau tikros poezijos jų turinyje ar formoje nedaug tepajusime, nebent ir čia rasime įgimto Valančiaus sąmojo. Šiaip ar taip, ne eilėse, tik prozoje jis „paliko savo kalboje tokius turtus, kad dabar, tyrinėdami stilistiką, aukščiausioj vietoj turime pastatyti jo knygutes ir knygas“ (Čiurlionienė).

Rusų vyriausybei (1864 — 65) uždraudus lietuvių spaudą, Valančius slaptai spausdino savo raštus Tilžėje, tarp jų kelerias knygeles tikėjimui ginti (1868). Tos kurstomosios knygelės praskynė kelią į žmones mūsų slaptajai, Prūsuose parūpinamai spaudai, taigi „Aušrai“, „Varpui“, „Tėvynės Sargui“ ir visai Rusų vyriausybės persekiojamai lietuvių literatūrai. Taip pat nemažai del spaudos jam teko kovoti, vyriausybei spiriant jį pasirašyti, jog sutinkąs, kad jo ir kitų lietuvių raštai būtų spausdinami rusų raidėmis. Iš pat pradžių, Muravjovui tik numalšinus žiauriomis priemonėmis 63-jų metų sukilimą, vyskupas buvo nusileidęs, bet tuojau susiprato ir ne tik ėmė nebesutikti, bet ir pirmas nurodė kelią žiauriam spaudos uždraudimui nusikratyti — Prūsų spaustuves.

§ 45. **Ivinskio kalendoriai.** Daukanto ir Valančiaus nuopelnai mūsų raštų srityje negali nustelbti trečiojo, kad ir nebe taip mokyto kaip jie, žemaičio Ivinskio rašto darbavimosi reikšmės. Plikbajoris Laurynas *Ivinskis* (1811—1881) ėjo, bet nebaigė Kolainių gimnazijos mokslų (gimnaz. uždar. 1835). Įgijęs namų mokytojo, o paskui mokyklos mokytojo teisę, mokė dvarininkų vaikus Kuršėnų parapijoje ir kitur. 1845—1860 vedė išgarsėjusią Oginskių Rietavo mokyklą, paskui persikėlė į Joniškėlio mokyklą, ją dvejus metus (1864—1866) apleisdamas, nes, Rusų vyriausybės pašauktas, gavo Kaune rusų raidėmis lietuviškuosius raštus perrašinėti. Nuo 1868 grįžęs į Žemaičius, kurį laiką jis vėl mokė Oginskių dvaruose (Plungėje, Rietave) ir pas kitus dvarininkus, baigdamas savo dienas toje pat Kuršėnų par., kurioje prieš 40 metų pradėjo mokytojo darbą.

Jis ne tik vaikus mokė geru žodžiu, bet ir suaugusius — mūsų kaimo žmones švietė savo raštais, išreikšdamas jais savo didelę meilę gimtajam kraštui, jo žmonėms ir kalbai. Ypatingai išgarsėjo jis savo *„ūkiškais kalendoriais“* (iš pradžių — „Metų skajtlus ukiniszkas“, paskui, 1847, cenzūrai pareikalavus suprantamiau pavadinti, — „Kalendorius arba metu skajtlus ukiszkas“, galų gale — tiesiog „Kalendorius ukiszkasis“), kuriuos pradėjo leisti dar 1845 m. (1846 metams), iš pradžių Rietavo kunigaikščio Ireno Oginskio (1863 m.) lėšomis padedamas, ir ligi 1864 m. jų išleido 17. Neišėjo tik 1853-iems ir 1854-iems metams, tur būt, del pabiurusių cenzūros sąlygų, nes ir 1855-iems metams kalendorius yra žymiai nususęs, palyginti su anksčiau pasirodžiusiais. Tie kalendoriai ne

tik yra pirmieji visoje Lietuvoje (pirmosios Mažosios Lietuvos lietuvių mokytojo Tilžėje Erdmono Šesnako „Prūsiszkos kalendros“ pasirodė 1846 m. Klaipėdoje), bet ir, gražiai sumaniai Ivinskio vedami, mūsų žmonėms gavo atstoti dar neėjusius tuo laiku Didžiojoj Lietuvoj laikraščius. Mažojoj Lietuvoj nuo 1832 m. ėjo „Nusidavimai apie Evangelijos praplatinimą tarp žydų ir pagonų“, nuo



28. Laurynas Ivinskis.

1848—49 — ir kiti laikraščiai, bet jie, rodos, lietuvių tautiškos sąmonės nekėlė.

Ivinskio kalendoriai nesitenkino vien paprastomis kalendoriaus žiniomis, kaip antai: „šventės Rymo katalikų pagal senovės su dienomis naujosios gadynės“, „atmainos mėnesio ir oro“, „karališkosios dienos“, „nekurie atpuskai ir jomarkai Žemaičių šalies“, „rodyklas saulės tekėjimo ir užsileidimo“, „atsitikimai ant žemės garsesnieji“... Ivinskis stengėsi paįvairinti savo kalendorių turinį, duodamas patarimų ūkininkams, tikybinio turinio straipsnelių, dorina-

mųjų apsakymėlių ir pamokymų. Tuo jis ne tik buvo brangus mūsų žmonėms dideliai jo kalendorius pamėgusiems, bet ir ne kartą jis buvo giriamas lenkų laikraščiuose, kurie jį ėmė pavyzdžiu savo švietėjams. Jam rūpėjo, be to, pakelti Lietuvos žmonių, kaipo tautos, susipratimas. Tuo tikslu į kalendorius jis dėjo žinių apie Lietuvos ir kitų kraštų praeitį, apie lietuvių mitologiją („Dievaičiai lietuvių ir žemaičių pirm krikščionystės amžiaus" — apie pusantro šimto vardų), lietuvių tautos statistiką („Suskaitymas Lietuvos giminės", prie kurių Ivinskis priskaitė „lietuvius, latvius, ir žemaičius", kartu jų 2 milijonu suskaitydamas); dėjo į savo kalendorius lietuvių raštų bibliografiją („Surinkimas visokių raštų lietuviškų, žemaitiškų ir prūsiškai - lietuviškų", kurių duoda per 100 antraščių), mūsų žmonių priežodžius ir patarles, pasakas, dainas, pamirštuosius eilėraščius Poškos (Gromata pas Tadeušą Čackį, Mano darželis) ir Valiūno (Rašančiam lietuvišką žodyną Poškai), savo vertimais (iš Jungo Sūdnos dienos), Barono (Anykščių šilelis ir kit.), Praniauckaitės (iš Vytuolio raudos vert.) ir kitų poeziją.

Rietavo redakcija (Ivinskis) stengėsi sutraukti į darbą „visus Žemaičių šalies raštininkus", šiaip ragindama (1861 m. kalendoriuje): „Kalendorius ūkiškasis gesdams kiek galint naudos atnešti ano skaitytojams, apsiėmęs yra talpinti savyje, rinkdams visokius reikalingus dalykus del gyventojų ūkininkų, ir del to tai pakviečia visus raštininkus Žemaičių šalies, idant teiktųs prisidėti, atsiųsdami ant rašto naudingesniuosius pamokymus dedamus į pridėjimus, o labiausiai datirtus būdus naminių pritaisymų prie gydymo sugadnių, o taipogi pasakas ir dainas pas ūkininkus girdėtas. Prie to dar atmainas oro, o labiausiai per vasarą atsitikusias šelstas oro, bangas, perkūnus ir nuo jo gaisrus, krušas ir visokias pragaištis. Žinias senovės gadynės kokio miestelio, vietos, kaimos, padėjimo, kalnų, akmens, upės, ežerų ir kas tiktai minavotina rodos". Ir iš tikrųjų, ne tik žemaičiai, bet ir aukštaičiai (Baronas) buvo Ivinskio korespondentai ir bendradarbiai, Net kalbos atžvilgiu jo kalendoriai toli ne vieniems žemaičiams priklauso. Savo sklandžią, lengvą kalbą Ivinskis iš pradžių vadina „lietuviška", paskui „žemaitiška", bet ji, vengdama griežto Daukanto raštų žemaitiškumo ir būdama artimesnė Valančiaus kalbai, kad ir gausiai turėjo ryškių žemaičių tarmės savumų, aukštaičiams nebuvo svetima. Kai kuriais aukštaičių raštais (Barono Anykščių šileliu), kuriuos davė kalendoriai, kiti žemaičių tarmės gerbėjai (Ugianskis) net buvo pasipiktinę ir prikaišiojo Ivinskiui, kam jis juos dėjęs.

Tas naudingas Ivinskio darbavimasis, praplėtęs Daukanto ir Valančiaus darbo sritį, gavo nutrūkti, nors jis ir 1865-iems metams jau buvo paruošęs kalendorių (bent dalį). Rusų vyriausybė uždraudė lietuvių raštuose vartoti lotynų raides, o pats Ivinskis buvo priverstas (1864—66 Kaune) sudaryti kelis rusiškus lietuviškus kalendorius rusų raidėmis („Русишкай - летувишкасисъ календорюсъ" 1865, 1866 ir 1867-tiems metams, vėliau Ivinskį pavadavo Jonas Krečinskis), kuriuose jo senųjų „metskaitlių" *lytis, ne krypsnis, teliko.*

Tuo pat metu jis gavo vyriausybei versti į lietuvių kalbą ir perrašinėti rusų raidėmis kelerias knygeles. Neiškentė jis kiek vėliau (1869) savo kalendoriaus—„Календорюсъ арба метскайтлюсъ укишкасисъ нуогъ ужгимима Вешпатесъ 1870",—kad ir rusų raidėmis ir nususio, neišleidęs. Tiktai valdžios siautimui prieš lietuvių raides kiek laiko šiek tiek atslūgus, 1877 m. jis išleidžia Petrapilyje paskutinįjį „metskaitlių" lotynų raidėmis („Kalendorius ukiszkasis 1878 metams"), kaip ir 70-jų metų, nebeduodantį taip įvairaus turinio, kaip senieji Ivinskio kalendoriai kad duodavo. Ateinantiems metams sudarytasis kalendorius išleisti jam nebepavyko—vyriausybė neleido.

Sekdamas lenkišku vertimu, Ivinskis vertė iš anglo Jungo (1681 – 1765) sentimentalinės poemos „Sūdnos dienos" arba „Nakties mąstymų" ir vertimus kalendoriuose dėjo; Ivinskio vertimas, Iršų Jono ištaisytas, skyrium išspausdintas 1897. Jis išvertė, taip pat iš lenkiško vertimo, dalį garsingos Miltono poemos „Pragaišintas rojus". Mėgino ir pats dainelę kitą parašyti, bet eiliuodamas, kaip ir Valančius, nepasirodė gabus.

Be kalendorių, jis brangus mūsų kaimui savo vertimu iš lenkiško vertimo (1844) Šmido (1768—1854) vokiškai (1804) parašytos, „vienos tarp gražiausių ir verksmingiausių pasakų", *Genavaitės* (1858 ir k.), „apie jos vargus, rūpesnius ir stebuklingus Dievo parėdymus, kaip geriems užmoka geru, o piktiems atiduoda piktu."

Nenustojęs ligi mirties dirbęs, jis paliko dar neišspausdintą didelį lenkų ir lietuvių kalbos žodyną, medžiagą lietuvių kalbos gramatikai, surinko daugybę mūsų tautosakos pavyzdžių, iš dalies teišspausdintų kalendoriuose (mįslių, priežodžių, dainų, pasakų, šokių). Pamėgęs mūsų krašto gamtą, rašė augmenų, „gyvūnų" ir „kietinių" vardus (botanikos, zoologijos ir mineralogijos nomenklatūrą). Ypačiai gražiai pažino mūsų grybus ir kerpes, kurių atvaizdus piešė akvarėlėmis; Lietuvių Mokslo Draugijoje Vilniuje, be kitų Ivinskio rankraščių, yra dar gražių Lietuvos augmenų piešinių.

Gražaus darbo pavyzdį mūsų mokytojams paliko šis Rietavo darbuotojas[1]).

§ 46. **Pabrėža.** Viena karta vyresnis už Daukantą ir Valančių, o dar daugiau už Ivinskį, žemaitis Pabrėža gal nemažiau už kiekvieną iš jų rašė, bet nė vieno savo rašinio spaudoje negavo pamatyti. Jurgis **Pabrėža** (1771—1849), bajoras iš Skuodo par., ėjęs gamtos ir medicinos mokslus Vilniuje, Vyriausioje Lietuvos Mokykloje, kurią žmonės iš senovės akademija tebevadino, „taip ne vien akis atkasęs. bet ir dar daug ko gera išmokęs", Valančiaus žodžiais betariant, ją apleido ir išėjo Varnių seminariją (1794 — 1796). 20 metų ėjęs kunigo priedermes Žemaičių parapijose ir išgarsėjęs

---

[1]) Apie Ivinskį palyg J. Tumo Lietuvių literatūros paskaitos... Laurynas Ivinskis (1924). K. Griniaus Medžiaga Lauryno Ivinskio biografijai („Lietuvių Tautos" I knygoj. II dalyj, 1908).

savo pamokslais (1816) įstojo į bernardinų vienuolyną Kretingoje, priimdamas Ambrazo vardą. Toje pat bernadinų mokykloje, kurioje kadaise pats mokėsi, jis dabar kurį laiką (ligi 1839) moko vaikus ir bažnyčioje sako pamokslus, kurių „žmonės, kaipo kokio apaštalo, su didžiausia atida klauso ir nemaža gauna pelno išganingo; kad jis kozelnyčion įlipęs „Tėve mūsų" tesukalbėtų, ir ta jo malda nebūtų be dvasiškos naudos žmonių, nes taip yra už šventą turimas, jog tarsi pats jo pasirodymas jau draudžia žmones ir veda ant gera" (Valančius).

Šis išgarsėjęs pamokslininkas parašė apie 10 knygų tikybos reikalu, daugiausia pamokslų, kurių betgi tik viena (Parkratimas sąžinės) tebuvo vėliau (Valančiaus 1868) išspausdinta; nežinia, kur dabar yra likę jų rankraščiai. Kartais rašinėjo daineles, kaip antai Pypkelę (Nėr man didybės, didžių vyresnybės), kurios ėjo į žmones. Tačiau susipratusios lietuvių šviesuomenės (Daukanto, Valančiaus ir kitų) ypatingai buvo branginamas kaip mokytas žemaitis (botanikas), kuris savo žiniomis ne vien mokslui tarnavo, susižinodamas su Vilniaus universiteto mokytaisiais botanikais (prof. Stanislovu Jundyla, 1761—1847, ypačiai su prof. Jonu Volfgangu, 1775—1859), bet ir svajojo jų suteiksiąs saviesiems, žemaičių ūkininkams, jų gimtąja kalba. Nuo pat mažų dienų pamėgęs augmenis, sakosi ne kartą galvojęs: „Oi, kaip tai būtų labai gerai, kad žemaičių ūkininkai pažintų bent įvaiskesnes augimes, o dar ne abejotingai, ale tikrai. Tuo kart galėtų sugadlyviausias prie kokio vartojimo del savęs rinkti ir ant reikalo kavoti, o vodijančių sergėtis. Ta tatai destis, ta buvo priežastis, jog pradėjau geisti žemaitiškame liežuvyje parašyti augminyčią... Bet oi, kaip tai vargus daiktas išduoti kokį veikalą tokioje kalboje, kurioje niekas iš žemaičių ligi šiol anei mislyti nepamislijo tame daikte rašyti... Prie visų vargų reikėjo dar nekurių asabų šiderstvas išturėti, kaipo būčiau niekų darbą ėmęs, kurį kožnas norintįs gali aplam rasti liežuvyje lenkiškame, norint tas liežuvis po visam jau baigias mūsų žemėje"..

Pabrėža atsidėjęs sėjo ir sodino vienuolyno sode augalus ir žoles. Kas vasarą, pradėjęs gegužės mėnesiu, važinėjo po gimines ir pažįstamus ir rankiojo visokias žoleles. Tuo būdu ištyręs plačius Žemaičių vakarus ir žiemius (nuo Palangos ligi Žagarės, Žarėnų, Lauksodės, Kvėdarnos, Naumiesčio), jis, Valančiaus liudijimu, pažinęs „kožną žolelę mūsų pusėj augančią, kožnos žinojęs vardą ir pavardę, numanęs, kam kuri deranti". Tas savo žinias surašė turėdamas 60 m. savo amžiaus (1832—1847) keleriose knygose (Valančius: „be galo darbus tas zokaninkas, vos atkalbėjęs poterius ir kitus apėjęs žygius, dieną iš dienos rašo"), kurios, deja, nesusiradus „turtingam ponui, kurs parašytas knygas išspausdinęs žmonėms apskelbtų", kaip kad Valančius jam linkėjo, prie Pabrėžos gyvos galvos spaudos nesulaukė ir tik mūsų metu padeda mūsų botanikams nustatyti augmenų ir jų privalumų vardus. Jo žolynas (herbarius) ilgainiui pragaišo, bet rankraščiai, botanikai skiriami, liko vienuolyne. Kai kurie raštai apie ligų gydymą, sako, patekę į Kre-

tingos pelčerių rankas ir žuvo. Iš jo raštų Botanika, „arba taislius auguminis", pabaigta 1843, mūsų atminimu pasirodė Amerikoje (1900). *)

§ 47. **Juzumai ir kiti.** Po 31-jų metų suirutės ilgą laiką kunigai ne ką teduoda raštų tikybiniams žmonių reikalams patenkinti. Prislėgimo dvasia, Žemaičių vyskupo Giedraičio senatvė ir vyskupijos valdytojų siauras savo pareigų supratimas, nesirūpinimas lietuvių kalbos reikalu nepastūmė pirmyn Vilniaus universiteto metu gražiai pradėjusios skleistis Žemaičių vyskupijos tikybinės literatūros, ir leido jai sustingti: keliolika metų kartojami senieji leidiniai. Pabrėža tėra čia išimtis, bet savo pamokslų nespausdindamas, kitiems įtakos padaryti negalėjo.

Dalykai eina geryn tik antroje 40-ųjų metų (V-ojo dešimtmečio) pusėje, Daukantui jau apie 10 metų Žemaičių kunigams savo raštus rašant ir Valančiui persikėlus į Varnius rektoriauti. Kasmet ima rodytis naujų žemaitiškųjų raštų — maldaknygių, katekizmų, elementorių, šiaip tikybinių knygelių. Atsiranda naujų rašytojų klebonų ir kamendorių tarpe, ima rašinėti ir vienas kitas vienuolis, jog net 1848 m. Valančius ima svajoti apie žemaičių akademijos įsteigimą. Valančiui virtus vyskupu, jo įtaka kunigams ne tik padidėjo, bet ir pasiplėtė po Vilniaus vyskupijos dalį, kuri dabar buvo priskirta Žemaičių vyskupijai; kunigai žemaičiai ir aukštaičiai, vyskupo kilnojami į įvairias vyskupijos parapijas, įpranta į bendrą jos gyvenimą, vieni ir kiti labiau ar mažiau imasi Varnių krypsnio.

Nors šiaipjau tikybinių raštų autoriai ne kiek begauna originalumo pareikšti, dažnai pasitenkindami vertimu iš lenkų kalbos, vis delto kai kurie jųjų labiau už kitus sugebėjo pasižymėti, kaip antai broliai *Juzumai* (Sedos par. žemaičiai) ir kiti. Juzumų (Juzumavičių) buvo net trys broliai kunigai (Tadas, 1809—1851, Vincentas, 1818—1901, ir Antanas, 1822—1871) ir vienas gydytojas, Varšuvos universiteto profesorius (Juozas, 1827—1877), kuris mokslui eiti įsigijęs bajoro popierius, išsižadėjo savo vardo ir pavardės (Juozas Juzumas virto Polikarpu Girštautu). Vyriausiasis Tadas, Varnių seminarijos profesorius (nuo 1838) ir inspektorius (1845—1851), kreipė savo auklėjamos jaunuomenės akis į reikalą kurti parapijose mokyklas ir platinti žemaičių raštus, pats laisvomis valandomis juos rašydamas. Tačiau pats, sako, vien tiktai „Seną aukso altorių" (1848 maldaknygę) teišleidęs, kitų (kun. Jeronimo Račkauskio) padedamas. Jo raštų leidimu vėliau rūpinosi broliai, iš kurių Vincentas, spausdindamas Tado raštus, sako, savo vardą po jais padėjęs. Kun. Vincento pasirašytos šios knygeles: Paskutinė gyvenimo valanda (Paskutinė valanda gyvenimo žmogaus 1856), Klebono aplankymas savo parapijos (Aplankymas parakvijos per jos kleboną, 1860) ir Krikščionies gyvenimas (Gyvenimas žmogaus krikščionies, 1861). Jos kartu su elementorium ir katekizmu, ku-

---

*) Apie Pabrėžą palyg. kun. K. Šaulio Kun. Jurgis Ambraziejus Pabrėžas ir jo raštai („Draugijos" Nr. 53, 1911 m.).

riuodu yra išspausdintu Tado vardu (Didesis elementorius ir katekizmas, 1855), pasak Juzumų biografo kun. Tumo [1]), sudarą Tado rankraštyje paliktą pilną teologijos kursą. Tačiau kun. Vincentas leido ir savų raštų, kurių vienas, *Šventas Izidorius artojas* (1854), buvo žmonių didžiai mėgiamas. Vincentas, be to, už-



29. Vincentas Juzumas

siėmė Žemaičių vyskupijos istorija ir aprašinėjo jos parapijas ir jų ypatumus; to aprašymo rankraštis (ligi M) yra Lietuvių Mokslo Draugijoje. Trečias brolis (Antanas), sako, tepasirūpinęs išspausdinti Tado elementorių, o ketvirtasis (varšuviškis) nubraižęs Žemaičių vyskupijos žemėlapį.

Tuo būdu visa Juzumų giminė, šiaip ar taip, kėlė žemaičių vardą ir raštiją. Sako, pirmas sumanymas leisti žemaičių laikraštį kilęs Juzumuose, vasarą jiems į tėviškę (į Sedos par. Rubikus) suvažiavus.

[1]) J. Tumo Broliai Juzumai-Juzumavičiai ir Kazimieras Skrodskis, 1924.

Kūlių (apie Kretingą) klebonas, Kazimieras *Skrodskis* (žemaitis, 1797—1874), per 40 metų švietė žemaičius, geruoju ir varu nenuilstamai versdamas parapiečius mokytis rašto ir palikdamas žmonėms, kaip Strazdas, gražų atminimą. Mūsų raštijoje jis vėlokai pasirodė, bet pasirodė labai geru „Trumpu katekizmu" (1856)[1]).

Kun. Kazimieras Pralgauckas (žemaitis, m. 1856) davė „Naują altorių" (1847), kuriuo į mūsų maldaknygių raštiją įnešė kiek įvairumo. Tuoj kitais metais (1848) pasenterėjęs Aukso altorius pasirodo naujos (kun. Tado Juzumo ir kun. Jeron. Račkauskio) redakcijos, net gavęs naują vardą—Senojo aukso altoriaus.

Rygos vienuolis (damininkonas) Simporionas Mieleška (1846) parašė ir išleido pirmas žemaičių knygeles apie girtybę (Petrapilyje)—„Knygelė apie žinias draugystės nusiturėjimo arba pamokymas, kaip reikia girtybę pamesti ir nuo arielkos gėrimo atsipratinti".

Buvo ir daugiau žemaičių kunigų ir vienuolių (damininkonų, bernardinų, karmelitų ir kitų), kurie žmonėms leido knygeles, rašė jiems „dainuškas" arba, giliai pamėgę jų kalbą, rašė žodynus, gramatikas. Pastarieji liko rankraščiuose, kiti jųjų nežinia kur yra, dar kiti, be abejo, bus jau žuvę.

Kun. Petras Gomalevskis (žemaitis, 1819—1868) parašė žmonėms patikusį Seniuko aplankymą (Aplankymas seniuko, 1853).

Žemaičiams vis dažniau ėjo talkon ir tos pat vyskupijos aukštaičiai, kurie dar Vilniaus universiteto metu, tebebūdami dar Vilniaus vyskupijoje, buvo davę Strazdą, Smolskį ir dar vieną kitą lietuviškai rašiusį kunigą.

§ 48. **Tatarė.** Sudavija („suvalkiečiai") labiau negu žemaičiai ar net Vilniaus kraštas XIX-jo a. pirmoje pusėje buvo pasidavusi lenkų įtakai, bet ir ji ėmė judėti. Ir čia ima rastis rašytojų, kurie šviečia žmones jų gimtąja lietuvių kalba. Tiesa, pirmutinės knygos, kurios buvo skiriamos „Augustavo vaivadijos" (Sudavijos) lietuviams, ne jų kalbos reikalą turėjo galvoje, tik stengėsi jiems padėti pramokti lenkų kalbos. Tai mokytojo (Motiejaus Marcinsko), kuris kelerius metus lietuvių vaikus mokė lenkų kalbos, jiems paskirta tos kalbos gramatika (Gramatyka polska dla litwinów uczących się języka polskiego, 1833). Tą „Gramatiką arba spasabą išsimokinimo lenkiškos kalbos" apie 30 metų vėliau iš naujo ištaisęs, papildęs pasikalbėjimais lenkų ir lietuvių kalbomis, išleido (1861) autoriaus broliasūnis (Varšuvos kun. Antanas Marcinskas) šiaip aiškindamasis: „Jūsų tėveliai labai nori, kad jūs mokėtumėt lenkiškai skaityti ir kalbėti... Ir aš dideliai džiaugsiuos, kad jūs mokėsit lenkiškai kalbėti: ba kad ir jūsų kalba lietuviška yra labai graži ir giesminga, vienok lenkiška yra daug bagotesnė žodžiuose ir praminimuose, ir del jūs šiandien labai reikalinga. Prie viso gražu-

---

[1]) Apie Skrodskį palyg. aukščiau minėtas kun. Tumo knygeles.

mo kalbos lietuviškos, negali su ja apie viską taip šnekėti ir rašyti, kaip su kalba lenkiška... Deltogi sakau jums tiesiog, jog šiandien be kalbos lenkiškos esate ant svieto visai akli ir nebyliai... Neapleiskit savo kalbelės prigimtos ir nesigėdykit jos, kaip nevienas iš jūsų daro, nenorėdamas beveik prisipažinti, jogei lietuviškai šnekėti moka, ale iš čielos širdies pasidabokite kalboje lietuviškoje, kurioje rasite naudą dideliai brangią, tai yra mokslą gražų ir viso-



30. Antanas Tatarė.

kias žinias jums reikalingas"... Kitas kunigas (Pilviškių kamendorius Motiejus Brunza), kuris paragino aną gramatiką pakartoti, išleido elementorių (Lamentorius lietuviškas del mažų vaikų, 1862 ir vėliau 1878, kontrafakcija) ir „Rymo mokslą" (1862).

Tad vargingai atrodytų Suvalkų žemės raštija su keleriomis, kartais neaiškios vertės, lietuviškomis knygelėmis, išėjusiomis per trisdešimt metų, kad ne kun. Tatarė, kuris savo raštais ne tik padidino šį skaičių, bet ir paįvairino visą mūsų literatūrą, ligi tol jai, bent Didžiojoje Lietuvoje, nežinoma lytimi.

Kilęs iš Griškabūdžio par., iš to pat Rygiškių kaimo, kuris mums davė vėliau garsingą lietuvių kalbos mokytoją Joną Jablon-

ski („Rygiškių Joną“), zanavykas Antanas **Tatarė**[1]) (Totoraitis arba, kaip žmonės dažnai jį vadino, Totorius, 1805—1889), išėjęs Seinų kunigų seminariją (1834) ir trumpai kamendoriavęs vienoje kitoje parapijoje, keliolika metų (ligi 1855) ėjo kamendoriaus pareigas Lukšiuose ir kelerius metus (1855—1863) klebonavo netolimuose Sintautuose. Įmaišytas į 1863 m. sukilimą, buvo ištremtas į gilųją Rusiją (Penzos gubern.), iš kur tegavo grįžti 1871 — nebe į Lietuvą, tik, tiesa, į netolimą Lomžos miestą.

Nesitenkindamas tiesioginių bažnytinių priedermių pildymu, jis daug laiko skyrė dar vaikų mokymui ir raštų darbams. Ypačiai pirmaisiais, laisvais nuo klebono ūkio rūpesnių, 20 metais jis daug pasidarbavo mūsų raštijoje, išleidęs porą tikybinio turinio knygelių (vertimą iš lenkų kalbos „Žiburį rankoje dušios krikščioniškos“, 1848, ir savo parašytą „Tiesiausią kelią į dangaus karalystę“, paraš. 1849, išl. 1853), ir apie 130 pamokomų apsakymėlių, pamokymėlių, pasakėčių rinkinį — *Pamokslai išminties ir teisybės* (išsp. 1836 ir vėliau kartoti). Kito, 13-os apysakėlių rinkinio (1849), spaudai paruoštų *Gražių žmonių pamokslų* jis nebegavo pamatyti išspausdintų (išsp. tik 1900). Vėliau dar rašė eiles lenkų kalba arba iš tos kalbos eilėmis vertė į lietuvių kalbą (iš Krasickio ir kitų autorių), bet tų savo raštų nespausdino. Jo lietuviškieji eilėraščiai yra dingę, kaip ir daugelis kitų raštų.

Jo eilėraščiai lenkų kalba, kad ir neblogi, mums nėra svarbūs. Tačiau lietuviškomis knygomis, ypačiai „Pamokslais“, jis plačiai išgarsėjo: „Nebuvo namų, šeimynos, kur jų neturėtų; jas skaitė maži ir dideli, ne tik kaimiečiai, bet ir inteligentai“ (Gustaitis). Sekdamas Aisopu, Fedru, Lafontėnu, Krasickiu, Krylovu ir kitais pasakėčių rašytojais, jis rinkosi iš jų tokius veikalėlius, kurie labiau tiko lietuviams, ypačiai „Lietuvos vaikeliams“, ir jų tiktai mintį paėmęs, taikė ją lietuvių gyvenimui. Jis davė ir visai originalių pasakėčių, ne kartą virtusių ilgesnėmis moraliomis apysakėlėmis. Jo pasakėčios gana vykusios, parašytos gyvai, vaizdingai, bet kitos perdaug ištęstos, nuobodžios. Jis rašė, žinoma, ne žemaitiškai, bet suvalkietiškai (zanavykiškai). Jo kalba lengva, bet ne gryna, nes perdaug joje lenkiškų žodžių ir net posakių. Jis, mat, buvo didelėje lenkų įtakoje, lietuviškai rašė ne kaipo susipratėlis lietuvis, bet kaipo švietėjas, kurs supranta, jog žmones tikrai šviesti tegalima jų gimtąja kalba. Susilaukęs ne tik baudžiavų panaikinimo, bet ir lietuvių atgijimo — „Aušros“, jis naujo judėjimo nesuprato, prie jo prisitaikyti nesugebėjo. Net į Lietuvą iš Lomžos nebegrįžo. Lietuvai liko svetimas.

§ 49. **Eiliuotojai ir dainuotojai**. Vilniaus universiteto gadynei pasibaigus skaudžiu 1831 m. sukilimu, žemaičių poezijai lyg kas gerklę užėmė iš skausmo. Mirė Poška, Valiūnas ir kiti; nutilo Stanevičia. Daukantas eilių nerašo. Valančiaus kantičkos ir Ivins-

[1]) Apie Tatarę plačiai kun. M. Gustaitis. Kunigas Antanas Tatarė (jo gyvenimas, charakteristika ir raštai). 1915.

kio eiliuotieji vertimai nesusilygina su Birutėmis, Aitvarais ir Arkliais bei meškomis. Kiti Žemaičių eiliuotojai taip pat ne kuo tepasižymi.

Vienuolis (karmelitas) kun. Karolis (Bruno) Rimavičius (1808 — 1874) patiko žmonėms savo Ubagų baliumi: „Daugel buvo tokių dienų, kad ubagai baliavojo“. Rašė ir daugiau eilių bei dainų, originalių ir verstų iš lenkų kalbos.

Kun. Pranas Stanskis (1813 — 1904), iškunigavęs 65 metus (nuo 1839) ir Lygumuose išklebonavęs 50 metų (1853 — 1904), yra parašęs Karčiamos pašventimą, Pamokslą girtuoklio laidotuvėse ir kitus eilėraščius. Daug savo dainelių išmokė lygumiečius. Jis pritarė naujam lietuvių judėjimui. Aukštaičiai, turį jau Strazdą, poezijoje ima kilti, užkėsdami žemaičius. Vilniaus kraštas duoda Alekną ir kitus, Kauno krašto rytiečiai savo dainių pryšakyje stato Ažukalnį. Merkinės klebonas Kajetonas *Alekna* (Olechnovičius, g. 1803, m. po 1863) iš pradžių pasirodė geru „Elementariu“ („arba lengvu mokslu skaityt raštą šventą“, 1848, II leidimas 1858), kur jau pasireiškė poetu. Surinkęs savo eiliuotuosius pamokymėlius ir daineles, jis išleido pusantro šimto puslapių storoką poezijos rinkinį, keistokai jį pavadinęs: *Pasakos, pritikimai ir veselijos* su dainomis (1861, II leidimas 1907). Nors Alekna savo Pasakoms duoda tokį pat tikslą, kaip ir elementoriui — pamokyti žmones, ypačiai vaikus, ir todel ne kartą duoda skystos eiliuotosios prozos, tačiau jo rinkinyje yra nemaža ir linksmos, skambios, žmonių dainuojamos poezijos. Į mūsų gadynės mokyklų Skaitymus jau yra patekę ar dar pateks „Vaikas, senis ir pūpos“ (Sumindytos, sudraikytos pūpos, pūpos nuraškytos), nuobaigų daina („giesmė“: Piauti linksma, piauti gera, kai rugeliai gerai dera), „Bitinėlis“ (Tai gražiai siaudžia trake bitinėlis, tai gražiai joja raitųjų pulkelis), „Muzikontas“, (...... šokit gėrę ir negėrę, vienas kito nusitvėrę) „Buvom buvę miške“ (Prašom prašom paklausyti, ką mes turim pasakyti... Gražus miško, miške būdas — visi groja savo dūdas).

Kun. Alekna, kaip ir diduma mūsų tos gadynės kunigų ir rašytojų, buvo kilęs iš valstiečių. Ne kunigas ir ne valstietis, tik zarasietis bajoras buvo Valerijonas Zagurskis (lenk. Zagórski), kuris savo raštuose *Ažukalniu* save vadino. Savo 1835 — 1856 m. rinkinyje *Tikros rankos raštai* (Raštai tikros rankos, išguldymai ir sekiojimai) duoda poezijos vertimų iš lenkų kalbos — iš Mickevičiaus (Pono Tado pradžia, Švytietė, „Vilija, Lietuvos upių motina“ ir k.), iš Krasickio (pasakėčių), iš maldingojo Karpinskio (bažnytinės giesmės) ir kitų. Yra ten ir keliolika jo originalių eilėraščių, kurių geriausi — Vasaros rytas (Gražus rytas, nematytas) ir Draugėj su vėverseliu (Vir, Vir, Vir, vir vėverseli, tu su manim giedok kartu).

Ažukalnio rinkinys ligi šiol nėra išspausdintas. Ne tik nepaskelbta, bet ir visai dar nesurasta jo satira ponams, kurios težinomas vienas,

bet Poškos Mužiką prilygstąs posakis: „Ponas turi po savim tūkstantį dūšių (baudžiauninkų), o savyje nė vienos“.

Vilniaus krašto valstietis Antanas *Kikutis* (1804 — 1857), stodamas į mokyklą, kaip Daukantas ir kiti, virto Kitkevičium bajoru. Išėjęs Troškūnų gimnaziją, Vilniaus vyskupijos seminariją ir vyriausiąją seminariją prie Vilniaus universiteto, kelerius metus kamendoriavęs ir klebonavęs, taip pat kiek profesoriavęs Vilniaus kunigų akademijoje, kurį laiką jis buvo Vilniaus seminarijos rektorium; del nesveikatos pasitraukęs iš tos vietos, pabaigė savo amžių Nemenčino klebonu.

Rektorium būdamas, jis išvertė (išl. 1848) iš lotynų į lenkų kalbą (181), iš dalies ir į lietuvių kalbą (14) bažnyčios himnus („Jau saulės žiburį“, „Sveika, žvaigždė šviesi“ ir kt.). Prakalboje lietuviškajam vertimui jis giria lietuvių kalbą, pabrėždamas jos senoviškumą ir žodžių turtingumą, ir peikia tuos, kurie skolinasi žodžių iš lenkų kalbos; tatai, esą, del to darą, jog jie, kalbėdami ir rašydami lietuviškai, galvoją lenkiškai.

§ 50. **Lietuva ir lietuvių kalba Vokios, ypačiai Prūsų moksle ir poezijoje.** Vokiečių poetai Lesingas ir Herderis dar XVIII a. atkreipė vokiečių šviesuomenės akis į mūsų dainas. XIX a. antrajame ir trečiajame dešimtmety Rėza savo paskelbtuoju Duonelaičiu (1818) ir liaudies dainomis (1825) dar labiau pagarsino kitataučiams lietuvių poeziją ir kalbą. Ta pat kalba ypatingai ėmė domėtis vokiečių kalbininkai, kurie XIX a. pradžioje susipažinę su senovės indų rašto kalba, *sanskritu,* ir veikiai pastebėję didelį lietuvių kalbos panašumą į jį, ėmė ją tirti indų ir europiečių kalbų bendrosios, lyginamosios gramatikos reikalu.

Viliaus Humbolto (vok. Humboldt, 1765—1835), brolių profesorių Grimų (Jokūbo, 1785—1863, ir Viliaus Grimm, 1786—1859) entuziastingi palyginamieji kalbų tyrinėjimai neneigė ir lietuvių kalbos bendroje tautų kalbų šeimoje. Šlegelis (Pričkus, Schlegel, 1772—1829) savo veikalu „Ueber die Sprache und Weisheit der Indier“ (apie indų kalbą ir išmintį, 1808) kėlė sanskrito reikšmę lyginamajam kalbų mokslui. Sanskritu atsirėmęs, Berlyno prof. Bopas (Pranas Bopp, 1791 — 1867) griežtai ir negrįžtamai įvedė lietuvių kalbą į lyginamąją gramatiką savo išgarsėjusiu veikalu „Vergleichende Grammatik des Sanskrit, Send, Armenischen, Griechischen, Lateinischen, *Litauischen,* Altslavischen, Gotischen und Deutschen“ (1833). Bopo mokslą pagilino Alės prof. Potas (Aug. Prič. Pott, 1802—1887), lietuvių ir giminiškoms (prūsų, latvių) kalboms išaiškinti skirdamas ir tam tikrus tyrinėjimus — „De linguarum letticarum cum vicinis nexu commentatio“ (aiškinimas letiškųjų kalbų sąryšio su kaimynėmis kalbomis, 1842), dar anksčiau — „De Borussico — Lithuaniae tam in slavicis quam letticis linguis principatu“ (apie prūsų lietuvių pirmenybę slaviškųjų ir letiškųjų kalbų tarpe, 1837—1841).

Garsingų kalbininkų susidomėjimas senovės prūsų ir lietuvių kalbomis vertė Prūsų šviesuomenę atkreipti į jas ypatingą dėmesį. Toji vokiečių šviesuomenė didžiavosi savo „Preussenlandu", bręstančios Vokios pagrindu, sakėsi esanti „geborner Preusse" (prūsų kilimo), nesikratė, net didžiavosi mokslininkams giriant senovės prūsų ir lietuvių kalbas, domėjosi Prūsų praeitimi, lietuvių kalba ir tautosaka. Senoje Prūsų sostinėje, Karaliaučiuje prie universiteto spietėsi eilė mokslo vyrų ir šiaip entuziastų, kurie rinko ir tyrė kalbotyros ir tautosakos medžiagą, spausdino ją periodiniuose mokslo leidiniuose (1829—1845 „Preussische Provinzial - Blaetter", 1846 —1866 „Neue Preussische Provinzial - Blaetter"). Krašto istorijos, prūsų ir lietuvių kalbos tyrinėtojai ir tautosakos rinkėjai būrėsi į tam tikras *mokslo draugijas* („Prussia" ir kitas), kurios nemažai patarnavo mūsų mokslui. Tam sąjūdžiui vadovavo profesorius **Neselmanas** (Jurgis Endrikis Ferdinandas Nesselmann, 1811—1881), kurs yra parašęs ir išleidęs lietuvių vokiečių kalbos žodyną (1850 m.), surinkęs dainų rinkinį (1853 m.), išleidęs naują Duonelaičio veikalų leidimą (1869 m.). Ypačiai svarbus yra jo dainynas, kuris, suėmęs ir senesnius Rėzos, Stanevičios, Daukanto rinkinius, ligi pat Juškos dainynui pasirodžius (1880—1883), vadinasi, per 30 metų buvo vyriausias ir plačiausias rašto šaltinis mūsų dainoms pažinti; del jo svarbumo jis net „dainų enciklopedija" ne kartą buvo vadinamas.

Karštas lietuvių kalbos ir dainų mėgėjas buvo sanskrito kalbos tyrinėtojas Petras *Bolėnas* (vok. Bohlen, 1796—1840), kuris savo gyvenimą pradėjęs tarnu, išėjo gimnazijos ir universiteto mokslus ir 15 metų (1825—1840) profesoriavo Karaliaučiaus universitete. Kaip kiti lenkai, atsidūrę Lietuvoje, ne kartą virsdavo karščiausiais Lietuvos reikalų gynėjais ir nesikratė net lietuvių vardu, taip neprūsas Bolėnas, patekęs į Prūsų sostinę ir jos šviesuomenės prūsišką atmosferą, kad ir vokišką kalbos ir politikos atžvilgiu, bet palankią šalies senovei ir jos gyventojų senos kultūros savumams išlaikyti, virsta mūsų kalbos ir tautosakos gerbėju. Foichto raštuose „Geschichte Preussens" yra jo straipsnis, skiriamas senovės prūsų kalbai (1827 m. Ueber die Sprache der alten Preussen), bet dar karštesnį raštą jis išleido apie lietuvių kalbą, jos grožį, senovę ir sąryšį su sanskritu (parašytą 1823 m., bet išspausdintą 1830 Ueber die Verwandschaft zwischen der Litauischen und Sanskritsprache). Ypatingai pamėgęs mūsų dainas, jis jų surinko apie pusantro šimto, pažymėjęs ir jų gaidą. Jo rinkinio dalį paskelbė „Neue Preuss. Provinz Blaetter" (1857, 1861, 1865: Sammlung litauischer Volkslieder); tuo rinkiniu naudojosi vėliau Kristijonas Barčas, išleisdamas (1886—1889) savo „Dainų balsus". Bolėnas yra palikęs savo autobiografiją (išl. 1841—1843).

Lietuvių kalba parūpo vokiečių mokslininkams, o tautosaka — poetams. Dar Lesingo, Herderio ir Gėtės metu išgarsėjusios

mūsų dainos traukė į save romantikus savo skaistumu ir senoviškumu. Karaliaučiaus (Jordanas), Berlyno (Šamiso, Gaudy), net dar tolesnių, su Prūsų Lietuva ne ką bendra turinčių, kraštų (Daumeris) universitetinė ir šiaip jaunuomenė, ne iš pačių žmonių, tik iš Rėzos dainyno (iš vokiškojo vertimo) pažinusi lietuvių dainas, jų turinį ir įvaizdžius, ketvirtame XIX a. dešimtmety mėgino savaip jomis sekti. Daugelis jų tenkinosi keliomis mūsų dainomis, kurias jų poezija davė greta kitų tautų poezijos sekimų (Šamiso ir kiti); kai kurie betgi mūsų dainomis buvo ypatingai susidomėję ir daugiau jomis pasinaudojo (Jordano poezijoje yra daugiau kaip $^{1}/_{3}$ Rėzos dainų sekimų). Tuo pat metu 4—5 dešimtmety ir Didžiosios Lietuvos ir Lenkų poetai buvo lietuvių dainomis susidomėję, ypačiai Rėzos dainynu (Krašiauskis, Jucevičia, Zatorskis).

Suprūsėjęs prancūzas Šamiso (Adalbertas Chamisso, 1781 — 1838) išgarsėjo poetiškąja fantazija apie žmogų, kurs nustojo savo šešėlio (1814 Peter Schlemihls wunderbare Geschichte); čia jis vaizdavo savo padėjimą — prancūzų kilmės žmogaus vokiečių visuomenėje, įtemptų prancūzų ir vokiečių santykių metu. Jo „Gedichte" (išl. 1838) duoda 4 lietuviškųjų dainų sekimus: Familienfest (Šeimos šventė), Die Waise (Našlaitė), Treue Liebe (Ištikimoji meilė) ir Der Sohn der Witwe (Našlės sūnus).

Škotų kilmės Gaudys (Pranas Gaudy, 1800 — 1840), ilgą laiką buvęs prūsų kariuomenės karininku Rusų pasienyje, o vėliau (1833) apsigyvenęs Berlyne, yra lengvų poemų ir lirikų autorius. Artimas Šamisui, kartu su juo į vokiečių kalbą vertė prancūzo Beranžės (Beranger) daineles. Pažinęs lenkų kalbą, vertė Mickevičių. Gavęs ir su lietuvių dainomis (vertimais) sueiti, mėgino jomis sekti.

Bavarietis Daumeris (Jurgis Daumer, 1800—1875)—filosofas ir poetas, ypatingai pamėgęs rytų pasaulį, vertė perso Hafio (Hafis) poeziją, bet ir iš lietuvių poezijos ėmėsi sau temų.

Lietuviškiausias, bent prūsiškiausias iš visų tų poetų, kurie domėjosi ir mūsų dainomis, buvo Vilius *Jordanas* (vok. Jordan, 1819 — 1904). Jis kilęs iš Lietuvos kunigų giminės, kuriai rūpėjo ir lietuvių kalba: Viliaus senolis — Valtarkiemio klebonas, paskui vyskupas (superintendentas) Jonas Gotpridas (1753 — 1822), Duonelaičiui jo globai pavedus savo raštus, davė juos išspausdinti Rėzai, rinko dainas, kuriomis irgi Rėzai teko pasinaudoti; Viliaus tėvas, kun. Karolis Augustas, bendradarbiavo „Neue Preuss. Provinz.-Blätter", vertė Šilerio eilėraščius į lietuvių kalbą. Užaugęs Mažojoje Lietuvoje, Vilius Jordanas universiteto mokslus ėjęs (Karaliaučiuje ir kitur) tuo metu, kai jaunuomenė karštai domėjosi liaudies kūryba. Jis, vėliau plačiai išgarsėjęs vokiečių poetas, 1844 m. išleidžia „Litauische Volkslieder und Sagen". Be 32 dainų, paimtų iš Rėzos vertimų, čia dar yra lietuvių protikybės dalykų ir šiaip senovės atsitikimų, kiek jų davė

dainos ir pasakos, ir poetiškai išplėtotas ilgas padavimas Ragaina; nuo 1832 m. kartu su tėvu gyvendamas Ragainėje, jis, mat, mėgino pagarsinti jos kilimą.

Lietuvių kalba įėjo į kalbų mokslą, mokslininkų ir poetų buvo branginama. Tačiau daugelis, net tų pačių mokslininkų, ima į ją žiūrėti kaip į mirštančios tautos kalbą, kurios palaikai bent mokslui turį patarnauti. Prūsų mokykla šviesdama ir nutautina, nors nevengia ir lietuvių kalbos. Taip pat nutautina daugelį lietuvių ir kareiviavimas. Net bažnyčia gauna žymėti kasmet mažėjant lietuviškųjų parapijų ir parapiečių skaičių. Nuo pietų ir vakarų pusės lietuvių kalbos plotas eina vis siauryn. 1814 m. Gumbinės mokyklų viršininkas spaudoje rodinėjo, jog metas, esą, pašalinti iš mokyklų lietuvių kalba; tuo sumanymu Rėza ir kiti labai pasipiktino. Keliolikai metų praslinkus, kitas mokytojas (Lazdėnų precentorius Šulcas 1832 m. rankraštyje) džiaugiasi kaip „apsišvietęs Lietuvos gyventojas", matydamas lietuvių kalbą vis labiau nykstant ir turint visiškai išgaišti, nes ji, neturėdama literatūros, nepriaugusi naujybinei kultūrai priimti ir kliudanti žmonėms valstybines pareigas eiti. Tas pats betgi mokytojas čia pat prisipažįsta, jog jam esą graudu, lietuvių tautos savumams ne tik gyvenime, bet ir žmonių atmintyje dylant.

Ir vis delto Prūsų šviesuomenės tarpe buvo svajotojų, kurie kad ir matė lietuvių vis daugiau nutautėjant, tačiau tikėjo šviesesne lietuvių ateitimi. Pavyzdžiui, ne kuo tepasižymėjęs kunigas rašytojas Augustas Gotpridas Krauzė, vėlai tesuėjęs su lietuviais (g. 1787 toli nuo Lietuvos, tik 1828 gavo lietuvius pažinti, atkeltas į Nebūčių parapiją), iš naujo perdirbęs Rūgio raštą apie lietuvių kalbą, rašo šiuos nepaprastus žodžius (1834 m. Litauen und dessen Bewohner in Hinsicht der Abstammung der volksthümlichen Verwandtschaft und Sprache).

„Atrodo, lyg mūsų lietuvių kalba anaiptol nėra kultūrai netinkanti, nes Duonelaičio Metai, daugybė dainų ir ypačiai Jesajos pranašo vertimas lietuvių Šventajame Rašte rodo, jog ir lietuvių kalba tinka vis labiau kilti, ir *jei lietuvių tauta* (Volk) *kada nors virstų nepriklausoma* (selbständig), toji kalba, be abejo, pasiektų tokį pat išsilavinimo laipsnį, kaip graikų kalba kad yra pasiekusi. Dabar nelemta jai šitokio gražaus likimo pasiekti. Ne? Ne? delko gi ne? Graikams teko daugiau kaip pusę tūkstančio metų būti prislėgtiems, ir štai kyla nauja graikų karalystė. Kodel gi negali būti, jog štai *kartunta pakyla iš dulkių nauja lietuvių karalystė*, visos tos pačios kalbos giminės jungiasi į vieną, naują tautą ir, pryšakyje turėdamos išmintingą kunigaikštį, gyvena naują tautos gyvenimą, įgyja naują garsą (Ruhm)".

§ 51. **Gizevius.** Tikras lietuvių kalbos ir lietuvių tautos entuziastas, kilimo bene tik mozūras, bet vokiečių kultūros, buvo Eduardas **Gizevius** (1798—1880) *). Prūsų teisėjo sūnus, pirmuo-

*) Apie Gizevių palyg. Eduard Gisevius, 1881. — O. Glogau, Littauen und die Littauer (1869).

sius devynerius metus savo amžiaus jis gyveno Seinuose, kurie tuo metu, kartu su visa Sudavų žeme, priklausė Prūsų valstybei. Gimnazijos mokslus ėjo Gumbinėje, universitetą — Karaliaučiuje (1817—1821). Kelerius metus ten pat privačiu mokymu užsiėmęs (1821—1825), vėliau 50 metų (1825—1876) mokė Tilžės gimnazijoje. Užaugęs ir prisirišęs prie Lietuvos krašto, jaunas gavo susipažinti su Rėzos raštais, jo išleistomis dainomis ir Duonelaičiu. Tilžėje bemokydamas, jis laisvomis valandomis karštai tyrė lietuvių praeitį ir jos liekanas, kalbą, gyvenimo savumus. Tirdamas kraštą ir jo žmones, rinkdamas medžiagą jiems pažinti, kelerius metus (1836—1842) jis kas vasara ėjo per Mažąją Lietuvą iš kaimo į kaimą ir vėliau ne kartą atostogų metu šią ar kitą apylinkę aplankydavo; tatai buvo tikslios, planingos kelionės kraštui pažinti („antiquarisch-historische Wanderungen"). Tos kelionės ne tik jam davė daug medžiagos ir žinių, bet ir progos susipažinti su daugeliu mūsų žmonių, kurių tarpe jis veikiai išgarsėjo kaipo karštas lietuvybės mėgėjas; del tų kelionių jis ne kartą spaudoje Keliauninku pasirašydavo. Tų kelionių įspūdžių jis daug išreiškė įvairiuose apylinkių paveiksluose, kurių daugybe buvo gražiai išpuoštas jo butas. Jo kambarys virto Lietuvos paveikslų, knygų, įvairių senovės retenybių ir medžiaginių liaudies kūrinių rinkiniu - muzieju, įvairesniu už Poškos Baublį. Lietuvos vaizdai ir padavimai, žmonių papročiai ir dainos — štai kuo gyveno visų gerbiamas senelis.

Meilė lietuvybei ne kartą jį vertė susiremti su Prūsų šviesuomene, ypačiai su valdininkais, kurių tarpe buvo smarkių lietuvybės priešų, vokietintojų; jam tekdavo būti ir pajuoktam. Keturiasdešimtųjų metų pusėje vokiečiams ėmus lietuvių kalbą iš mokyklų varyti, girdėdamas dažnus lietuvių nusiskundimus, žinodamas Prūsų karalių (jo įsakytas, jam buvo 1835 m. aprašęs Rambyno sugriuvimą) viešai gyrus lietuvių dainas ir išreiškius reikalo jas rinkti, Gizevius surašė dainoms gaidas ir paruošė apie jas raštą, aprašė Lietuvos piliakalnius su jų padavimais, pridūrė dar savo surinktų senovės liekanų vaizdelius ir, visa tai surinkęs, nusiuntė karaliui, nuolankiausiai prašydamas neleisti išnykti lietuvių kalbai, šiai „mirštančios tautos gulbės giesmei". Gavęs jo raštą, karalius liepė grąžinti lietuvių kalbą pradžios mokykloms, įvedė ją į Tilžės gimnaziją ir jos mokyti pastatė patį Gizevių, leidęs jam per metus prisiruošti.

Paragintas Rėzos pavyzdžiu ir karaliaus palankumu mūsų dainoms, karštas muzikos ir ypačiai mūsų dainų mėgėjas, Gizevius rinko dainas ir keliasdešimt jų laikraščiuose paskelbė. Jis taip pat uoliai dirbo Lietuvos istorijai ir senoviniams krašto dalykams, ypačiai padavimams, kurių daug išspausdino vokiečių laikraščiuose. Įdėmūs yra jo Prūsų lietuvių gyvenimo vaizdai (Szenen aus dem Volksleben der preussischen Littauer, 1838). Sekdamas dainomis ir padavimais, jis yra sukūręs vokiečių kalba eilėraščių, iš kurių įsidėmėtina 1838 m. poemelė „Neringa, die Strandriesin" (Neringa, pajūrio milžinė); jos turinys yra paimtas iš mūsų padavimų.

Gizevius nemaža yra nuveikęs, kreipdamas vokiečių šviesuomenės dėmesį mūsų tautosakai ir praeičiai.

§ 52. **Kuršaitis**. Švietimo, mokslo ir raštų dirvoje įžymiausiu Prūsų lietuviu ne tiktai tuo laikotarpiu, bet ir apskritai XIX šimtamety buvo Rėzos mokinys kunigas Pričkus **Kuršaitis** (1806—1884). Būdamas Prūsų konservatistas ir legalistas, ne tiktai ne-



31. Pričkus Kuršaitis.

bandė sukelti tautybės atžvilgiu savo tautiečius, bet ir nesuprato jų, net buvo priešingas tai tautybės srovelei, kurią, baigdamas savo amžių, matė kiek judant Prūsų Lietuvoje. Būdamas lietuvių kareivių pamokslininku, rašė jiems tikybinių valdžios giesmių rinkinius (I d. 1857, II d. 1862, III d. 1866). Paragintas ir palaikomas vyriausio valdžios atstovo rytų Prūsams, generolo Plėvės, kurs troško išlaikyti lietuvių žmones ištikimus ir klusnius Prūsų vyriausybei, leido įmanomą, žmonių mėgiamą savaitraštį „*Keleivį*“ (1849—1880), kuriuo steigėsi tiksliai vykdyti valdžios paliepimus.

Jis paruošė Rėzos dainų rinkinio antrąjį leidimą (1843). Būdamas lietuvių kalbos profesorium vadinamoje Lietuvių Seminarijoje (prie teologinio skyriaus Karaliaučiaus universitete), kurios, po prof. Rėzos, buvo direktorium (1841—1883), Kuršaitis gerokai išmokė tos kalbos visą eilę pamokslininkų ir kunigų, kurie paskui galėjo, šiaip ar taip, sakyti žmonėms pamokslus ir reikiant kalbėti su jais gimtąja kalba. Tuo būdu jis šiek tiek pritūrėjo vis daugiau žmonėse įsigalinti vokietėjimą, ko taip troško vokiečių vyriausybė. Tačiau pats vengė su vyriausybe susidurti ir nesistengė lietuviams padėti del savo teisių kovoti.

Kuršaitis parašė ir išleido visą eilę pagrindinių lietuvių kalbotyros darbų, ypačiai moksle branginamus Potyrius lietuvių kalbos mokslui (Beyträge zur Kunde der littauischen Sprache, 1843—1849), lietuvių kalbos gramatiką (Grammatik der littauischen Sprache, 1876) ir, pagaliau, 35 metų darbo vaisių „Woerterbuch der littauischen Sprache" (*vokiečių lietuvių kalbos žodyną*, 1870 m., ir *liet. vok. kalbos žodyną*, 1883 m.).

Tie darbai yra paremti geroku autoriaus įvairių kalbos tarmių mokėjimu (Kuršaitis kelis kartus važinėjo kalbos reikalais į Didžiąją Lietuvą) ir turi ne tiktai didelės vertės mokslui, bet dar, išrodydami kalbos turtingumą, buvo ir ligi šiol tebėra, ypačiai gramatika ir žodynas, patriotiško įkarščio šaltinis lietuvių kalbos mėgėjams Mažojoje Lietuvoje. Ir jo „Keleivis", kad ir neturėjo tikslo platinti tautybės sąmonės žmonėse, bet šviesdamas žmones per 30 metų lietuvių kalba, yra taip pat padėjęs tarpiškai palaikyti lietuvių tautybę Prūsuose.

Kuršaitis turėjo pažinties su Didžiosios Lietuvos veikėjais: Daukantu, su kuriuo jis 50-aisiais metais rašinėjosi knygų ir dokumentų reikalais, Valančium ir Ivinskiu, kuriuodu jis 70-siais m. aplankydavo, ieškodamas medžiagos tarmėms tirti. Jis turėjo taip pat pažinties su rusų slavistu, surusėjusiu vokiečiu Preisu (Petras Preiss, 1810 — 1846), kuris, Petrapilio universiteto siunčiamas į užsienį slavių kalbų ruoštis mokyti, 1839 — 1843 Vokioje ir Vakarų slavių šalyse tyrė tas kalbas ir vėliau jas dėstė Petrapilyje. Žinodamas lietuvių kalbos reikšmę slavių kalbų senovei išaiškinti, 1839 m. jis vyko į Karaliaučių tos kalbos pramokti ir pasinaudoti išgarsėjusio prof. Rėzos žiniomis. Pasenęs Rėza tepadėjo jam savo gražiu knygynu ir nurodė lietuvių kalbos mokytoją— studentą Pr. Kuršaitį, kuris Preisą greitai jos pramokė, ir šis pasidarė pirmutinis tos kalbos mokėtojas slavių mokslininkų tarpe. Į Rusiją pargrįžus, jam vis teberūpėjo gražiausios (prekrasnyj), pasak jo, lietuvių kalbos likimas.

Jo santykiai su Kuršaičiu nesutrūko — šis klausdavo jo patarimų. 1844 m. Preisas laišku paragino Kuršaitį kelti nykstančią lietuvių kalbą ir džiaugėsi gavęs iš jo žinią, jog karalius atmainąs 30-ųjų metų uždraudimą (mokykloms mokyti lietuvių kalbos). Kuršaičio klausiamas, Preisas jam patarė

leisti savaitinį lietuvių *laikraštį*, kuriame būtų vyriausybės įsakymų, tikybinių ir šiaip pamokomųjų straipsnelių, istorijos, ūkio ir kitokių žinių (1849 m. Kuršaitis ėmė leisti tokį „Keleivį"), ir patarė įkurti *lietuvių draugiją*, kuri tirtų lietuvių tautos praeitį ir dabartį, kalbą, literatūrą. Tokia draugija tik daug vėliau, 70-siems metams baigiantis, tebuvo Prūsuose įsteigta. Pasenusio Kuršaičio jos steigėjų tarpe nesutinkame, nors savo žiniomis jis plačiai buvo išgarsėjęs, o ir vyresnis už jį Gizevius buvo steigiamajame draugijos atsišaukime pasirašęs.

Preisas vienas pirmųjų ragino Prūsų lietuvius (Kuršaitį) spausdinti savo raštus ne vokiečių gotiku, bet lotynų raidėmis.

Be visų minėtųjų darbų, Kuršaitis ištaisė kelis lietuviškus leidinius, taip pat ir kelis tikybinius raštelius pats išvertė iš vokiečių kalbos.

Visų tų ir kitų Kuršaičio darbų švietimo ir raštų dirvoje negaivino gilesnė politikos ir tautos mintis, jų tikslas buvo tiktai mokslo arba vyriausybės ir tikybos reikalai, todel jie nesudarė platesnės srovės Maž. Lietuvoje — nei visuomenės gyvenime, nei raštuose.

§ 53. **Kelkis ir kiti.** Žmonių švietimo dirvoje ir raštijoje, Mažojoje Lietuvoje, be Kuršaičio, darbuojasi ir kiti kunigai, kaip ir XVI-XVIII a. XIX a., ypačiai pradedant 30-aisiais metais, kai Prūsų vyriausybė ėmė vis labiau plėsti mokyklų tinklą, kunigams eina talkon mokytojai; kai kurie iš jų mato vyriausybę ar atskirus valdininkus skaudžiant lietuvius, mėgina juos skriaudžiamus ginti, kartais net išsitaria prieš įsivyravusią reakcinę valstybės tvarką. Pasiskaitę Šventojo Rašto, vieni kiti ūkininkai ne tik savaip jį ima aiškinti ir tuo patraukia savo kaimynus, bet ir bažnytines giesmes ima kurti, tikybines knygeles rašinėti; tai įvairūs „*susirinkimininkai*",*) kurie ėmė kovoti su senaisiais lietuvių papročiais ir dainomis. Dar prieš „Keleiviui" pasirodžius ima rodytis laikraščių, kalendorių.

Švietimo rašymo darbe žymiai išsiskyrė susirinkimininkas Pričkus **Kelkis** (vok. Kelch, 1801-1877), pradžios mokyklų mokytojas (precentorius), nelyginant Didžiosios Lietuvos Ivinskis. Nuo 1832 m. jis leido pirmąjį lietuvišką laikraštėlį „*Nusidavimai apie Evangelijos prasiplatinimą tarp žydų ir pagonų*". Laikraštėlis išsilaikė beveik ligi mūsų laikų, duodamas kartais žinelių apie užsienio politiką ir Prūsų lietuvių gyvenimą. Kelkis išvertė taip pat kelerias tikybines knygeles, išleido giesmių rinkinius, kuriems ir pats vertė giesmių. Rašė ir eilėraščių („Vienas Kretingos žmogus": „Aš iš Kretingos esmi, ponai netur dyvyti") — ir dvejus metus prieš mirtį jis gynė lietuvių kalbą, kurią vyriausybė tada jau pradėjo iš mokyklų varyti, ir leidinėjo meldžiamus laiškus (peticijas) į krašto atstovus, ministerius ir Prūsų karalių, prašydamas sugrąžinti lietuviams iš mokyklų

---

*) Apie susirinkimininkus palyg. V. Gaigalaičio Die evangelische Gemeinschaftsbewegung unter den preussischen Litauern (1904) arba liet. Ewangeliški susirinkimai Lietuwoje (1905).

atimtas lietuviškas tikybos pamokas. Jis neatsisakė žmonių užtarti; tai ne Kuršaitis, kurs aiškinosi neturįs teisės kištis į vyriausybės darbus. Mūsų žmonės Kelkį labai mylėjo.



32. Pričkus Kelkis.

Dar Rėzos metu pasižymėjo lybiškių klebonas Zigpridas Ostermejeris (1759-1821), XVIII a. išgarsėjusio lietuvių kalbos tyrėjo Gotprido sūnus, kuris į lietuvių kalbą vertė tikybinius raštus ir rašė giesmes, bet labiausiai mums įtiko savo 1817 m. rašteliu „Ist es anzurathen, die littauische Sprache zu verdraengen und die Littauer mit den Deutschen zu verschmelzen?" (ar patartina išstumti lietuvių kalba ir lietuviai sulieti su vokiečiais?). Tuo raštu jis atsakė į 1814 m. vokietintojo mokytojo spaudoje paskelbtą sumanymą prašalinti lietuvių kalbą iš mokyklų, iškeldamas žilą lietuvių tautos ir jos kalbos senovę ir patardamas ją niekinantiems vokietintojams iš Lietuvos išsinešdinti.

Piktupėnų klebonas Krikštupas Hasenšteinas (vok. Hassenstein, 1756-182) taip pat buvo „lietuvninkų viernas prietelis". Kaip ir Ostermejeris, jis teikė Rėzai liaudies dainų, rašė lietuviškas knygeles, kurių paminėtinos yra apie Prūsų karą su Napoleonu: „Nusidavimai švento karavimo", 1841 m.

Pilupėnų precentorius Endrikis Budrius (1783-1852) dar Rėzos metu rinko dainas, o vėliau parašė jų gaidas.

Rudolpas Cipelis (vok. Zippel, 1813-1894), būdamas Klaipėdoj kunigu, 1849 m. leido savaitraštį „Lietuvninkų Prietelį".

Tilžės mokytojas Erdmanas Šesnakas Klaipėdoj 1847 m. išleido pirmąjį lietuvių kalendorių „Prūsiškas kalendras", kurias rašė ligi pat 1861 m. Išvertė kelerias knygeles.

§ 54. **1832-1855 m. lietuviškųjų raštų sąvada.** Nors turiniu ir kalba 1832-1855 Prūsų lietuvių raštai negali lygintis su Didžiosios Lietuvos lietuvių raštais, tačiau to meto Prūsų lietuvių raštų skaičius buvo nemažas: iš 300 su viršum raštų, išleistų per 1832-1855 m., Mažoji Lietuva yra išleidusi apie 100 raštų, vadinasi, trečdalį visų lietuviškųjų raštų.

1855 — 1864 metai.

§ 55. **Baudžiavų naikinimo dešimtmetis.** 1855 — 1864 m. dešimtmetis Rusijos gyvenimo įvykiuose pasižymėjo reformomis, kurių buvo priversta griebtis caro vyriausybė, Vakarų Eiropos prislėgta Krymo kare (1853 — 1855). Žiauriajam carui Mikalojui I-jam nusižudžius del Rusų valstybės garbę žeidžiančių karo nesėkmių ir visuomenei ėmus prieš vyriausybę bruzdėti, naujasis caras Aleksandras II suprato, jog, nesuteikus visuomenei šiokios ar tokios laisvės, valstybė negali būti tvirta, ir mėgino įnešti į valstybės gyvenimą daugiau teisėtumo, asmens savarankiškumo. Jis labiausiai buvo susirūpinęs tuo, kaip baudžiavas panaikinus, tardamas rusų bajorams, jog geriau esą jas panaikinti iš anksto negu susilaukti baudžiauninkus pačius jas naikinant. Nesitikėdamas Rusų bajorus priversiąs geruoju nusileisti baudžiauninkams ir žinodamas Lietuvos bajorus Vilniaus universiteto metu reiškus noro baudžiauninkams laisvę duoti, caras leido (1857) mūsų ponams vėl tą klausimą iškelti; tuomet ir rusų ponai buvo priversti tą pat paskelbti. Baudžiava panaikinta 1861—64 m., baudžiauninkai gavo ne tik laisvę, bet ir dalį jų dirbamųjų ponų žemių; tatai neatatiko daugelio bajorų noro — paleisti žmonės be žemės.

Ypačiai baudžiavų panaikinimu atmintinas dešimtmetis Rusijoje ir Rusų Lietuvoje apsireiškė visuomenės bruzdėjimu ir raštų gyvumu, bet visa tai pasibaigė nepasisekusiu 1863 m. sukilimu. Vyriausybės suragintas valstiečių žemės nuosavybės dalykas atkreipė bajorų visuomenės dėmesį į kaimo žmones, į jų gyvenimą, papročius, kalbą... Ypačiai vienintelis Lietuvoje dienraštis „Kurjer

Wileński" (Vilniaus Kurjeris), kitados vadinęsis „Kurjer Litewski" (Lietuvos Kurjeris, įsteigtas dar 1759 m.), šiuo metu (1860—63) pavirtęs rimtu bajorų visuomenės organu, gyvai svarsto baudžiavų dalyką ir galinčias susidaryti dėl valstiečių susavinimo (žmonių išvadavimo su žeme) atmainas visuomenės santykiuose, įvertindamas jas, žinoma, bajorų dvarininkų atžvilgiu.

Žmonių laisvės dalykas buvo remiamas, bet kartu buvo bijomasi, kad nesutrūktų tos ekonominės ir kultūrinės sąvaržos, kurios pirmiau rišo žmogų, arba „dūšią", su dvaru, kad „geras, bet tamsus mužikėlis" visai neišsprūktų iš bajorų įtakos. Dvarininkai rėmė kunigų (žemaičių) švietimo darbą, Valančiaus raginami steigė mokyklėles, kai kas (Oginskis) parėmė kaimui skiriamus raštus (Ivinskio kalendorius). Tuo būdu jie vis dar tebeturėjo įtakos dvaro aplinkoje, bet ir su baime žvalgėsi į karštesniuosius baudžiauninkų užtarytojus, kuriuos jie vadino „chlopomanais" (mužikininkais, liaudininkais). „Chlopomanų" būta tarp studentų (pav. Maksvoje, Tartuje, Kijeve, Petrapilyje), kunigų ir net dvarininkų. „Chlopomaniją" ir demagogiją prikišdavo dvarininkai ir vysk. Valančiui, taip pat ir daugeliui jo bendradarbių. „Chlopomanai" atsikirsdavo šiems „pelėsininkams" (pleśniowcy) demokratiškais šviesuomenės įrodymais ir stengėsi susiartinti su baudžiauninkais, juos šviesti, kartais ir prieš ponus kurstyti.

Šiaip ar taip, bajorai gavo susidomėti kaimo žmonėmis. Ne tik rietavietis Oginskis parėmė Ivinskio, Daukanto leidimus, bet ir kai kurie Gudų, net Ukrainos dvarininkai sumeta Akelaičiui lėšų jo knygelėms išleisti.

§ 56. **Blaivybė. Dovydaitis. Akelaitis. Laikraščio klausimas.** Ypačiai žemaičių žmonių švietėjai pajuto švietimo darbo sąlygas pagerėjus ir susiprato jas reikiamai sunaudoti. Ivinskio kalendoriai kasmet darėsi įvairesni ir turiningesni, vis labiau buvo žmonių skaitomi. Vyskupo Valančiaus rašto ir šiaip švietimo darbas padidėjo. Jis vis labiau vertė kunigus darbuotis, steigti mokyklas, rašyti.

Sekdamas Lenkų kunigų pavyzdžiu, 1858 m. jis ėmė smarkiai ir plačiai kovoti su girtybe, pristeigė vyskupijoje *blaivybės brolijų* ir išleido tam reikalui knygelių; rašinių „Apie brostvą blaivystės" ir kitų to turinio buvo išspausdinta bene 40.000 egzempliorių, nors valdžia juos gynė pardavinėti. Valdžia vyskupą už tokius darbus bemaž kuo į Sibirą neištrėmė (1860). Valdžia ir daugelis dvarininkų, kurie turėjo pelno iš karčemų, jam visaip tą darbą kliudė, bet vyskupas vis delto savo tikslą priėjo: kiek laiko bent Žemaičiuose ir net visoje vyskupijoje (su Aukštaičiais) buvo nustota gerti degtinė, ir tuo būdu visas tas Lietuvos kraštas buvo paruoštas platesniam švietimo darbui. Vyskupas blaivybės dalykais rūpinosi atsidėjęs ir labai plačiai; rūpinosi, kad visose parapijose būtų įsteigtos žmonėms mokyklėlės. Mokytojai, dirbdami švietimo darbą, ir su vaikais kalbėdavo apie blaivybės reikalingumą.

Mūsų žmonių tuomet buvo labiausiai skaitomi vyskupo Valančiaus, kun. Račkauskio (Jeronimo Račkauskio, 1824—1889, — Munka Viešpaties Jėzaus, 1858, ir kitos) ir kitų Valančiaus talkininkų tikybinės knygelės. Ypatingai išgarsėjo kun. Juozo **Dovydaičio** (1825 — 1882) *Šiaulėniškis senelis*, kurio tuo metu išėjo



33. Juozapas Dovydaitis.

3 dalys (1860—1864) ir jau buvo paruošta, del spaudos uždraudimo vėliau (1895) teišėjusi, 4-ji dalis — Stepo Raudnosio gyvenimas. Šitos knygelės ne vien bendrai pamoko, kaip kad ir kitos tikybinės knygelės paprastai daro, apie dorą, teisingą žmogaus gyvenimą, bet pamokymą taiko savo gadynės įvykiams. Žemaičių Panemunėj ėmus blaivybei plėstis, Šiaulėnų parapijos senelis platina ją toliau, ypačiai Žemaičių Pakuršėje, eidamas nuo bažnyčios prie bažnyčios ir mokydamas žmones. Giria Šiaulėnų parapiją, kurioje „nei vieno nėra akyse geriančio“, ir peikia kitas parapijas,

jog ten „atsiranda tokie bedieviai, kurie da geria, norint pasikavoję kaip vagys"; „už Nemuno ko ir bekalbėt, tegul Dievas saugoja, *paleidę* visi". Baido girtuoklius, pasakodamas baisius degtinę geriančių nuotykius; rodo merginą gėrus degtinę ir gavus už tai nuo vaito „dvidešimt plegų" (rykščių) prie visų, o įkaušusį berną žmonių — esant pažadėtą „į rekrūtus atiduoti". Ragina žmones susidėjus prisipirkti knygelių, laikyti jas pas vieną kurį ir šventomis dienomis jas visiems suėjus skaityti. Pamoko šeimyną, kad „savo gaspadorių šenavotų", „klausytų", „tamsta" jam sakytų. 63-čių metų sukilimui prasidėjus, 3-je dalyje jis mato šį esant nelaimę, „koronę už mūsų griekus" — girtybę, pasileidimą ir... giminiečių vedimą. Nusistatęs prieš sukilimą, pasigauna Valančiaus laiškų („gromatas"), kuriais vyskupas ramino žmones. — „Svisluočės Jono" pavyzdys yra aiškiai atsiliepęs šiam veikalui.

Panašiai sugalvotas Mikalojaus **Akelaičio** (1829—1887) *Kvestorius* (Kvestorius po Lietuvą važinėdamas žmones bemokinąsis, 1860): bernardinų (vienuolių) kvestorius, kur patekęs, gražiai ir suprantamai, su dainelėmis ir giesmelėmis, pamoko žmones, kalbėdamas apie tai, kas dora ir nedora, duodamas gydytojo patarimų, pamokymų apie gamtos dalykus (kaip saugotis perkūno ir t. t.), apie Lietuvos praeitį (Algimantą, Ringaudą, Mindaugą ir kitus) ir geografiją (Lietuvos gubernijų, apskričių, miestų, upių vardus, bažnyčių skaičių, kame ir kurios yra pačios gražiosios bažnyčios)... Nelyginant Ivinskio kalendorius. „Šiaulėniškis senelis" ir „Kvestorius" praskynė kelią vėliau pasirodžiusiems, už juodu garsesniems, Valančiaus „Palangos Juzei" ir „Antano Tretininko pasakojimui".

„Kvestoriaus" autorius ne kunigas ir net ne žemaitis, kaip Dovydaitis ir kiti mūsų tų laikų rašytojai kad buvo. Jis gimė užnemunėje, Mariampolės apsk., del to vėliau savo raštus pasirašydavo „Mariampolės mužiku" (Chłop z marjampolskiego). Tėvas ūkininkas buvo prisidėjęs prie 1831 m. sukilimo ir, ištremtas į Sibirą, anksti pasimirė; po kelerių metų mirė ir motina. Mikalojui iš pradžių teko dirbti visi ūkio darbai, gimnazijos mokslą ėjo vėlokai (Mariampolės apskrities mokykloje), tačiau jam nepasisekė jo baigti. Kelerius metus mokė dvaruose ponų vaikus, pats iš savęs toliau mokydamasis, skaitydamas knygas; kurį laiką gyveno Varšuvoje ir rašinėjo lenkų laikraščiams. Daukanto ir Valančiaus darbo raginamas, atsidėjo lietuvių kalbai ir raštijai. Apsigyveno Žemaičiuose, susipažino su Daukantu, Valančiumi, mūsų raštų rėmėju Oginskiu, tyrė lietuvių kalbą ir ruošė spausdinti kaimui knygeles (Kvestorių ir kitas), kurių 5, dvarininkų paremtas, vėliau ir išleido. Jis gyvendavo ir Vilniuje.

Dvarininkams daug ko laukiant iš Rusų vyriausybės Aleksandrui įsiviešpatavus, jis net eiles carui pagarbinti lietuviškai buvo parašęs, bet vėliau, bajorams ėmus ruošti sukilimą prieš valdžią, ir jis pasidavė smarkėjančiai visuomenės nuotaikai, rašydamas kaimiečiams lietuviškus atsišaukimus, versdamas iš lenkų kalbos kurstomąsias giesmes ir slaptomis jas spausdindamas Vilniuje ir Prūsuose (Klai-

pėdoje). Prūsų vokiečiams jį užrodžius Rusų vyriausybei, gavo bėgti į užsienį (1861). 1863 m. sukilimui prasidėjus, buvo į Lietuvą slaptomis pargrižęs, bet vėl buvo priverstas bėgti ir apsigyveno Paryžiuje. Ten būdamas, vis dar tebetyrė lietuvių kalbą, parašė jos gramatiką. Kad ir buvo gerokai į lenkų politiką įsitraukęs, bet susi-



34. Mikalojus Akelaitis.

laukęs „Aušros" laikraščio (1883), kuris lietuvių šviesuomenę nustatė savarankišką, lenkų nepriklausomą, Akelaitis „aušrininkų" ne tik nepasmerkė, bet dar juos net parėmė vienu kitu rašteliu. Dar Lietuvoje tebegyvendamas, išvertė Duonelaičio metus į lenkų kalbą.*)

Vyskupo, Dovydaičio ir Akelaičio knygų taip daug ėjo į mūsų žmones, jog įgarsėjęs ir pralobęs iš lietuviškųjų raštų leidėjas Zavadskis (Vilniuje) turėjo įsisteigti savo knygyno skyrių žemaičių gilumoje, vyskupo

*) Apie Akelaitį skaitytina A. Janulaičio Mikalojus Akelaitis (1920 m. „Švietimo darbo" Nr. 11 ir 12).

sostinėje, Varniuose. Bet tos knygelės jau nebegalėjo atstoti jiems to viso dvasios peno, kurio dabar taip troško įblaivėję kaimo žmonės. Net vis turiningesni Ivinskio kalendoriai, metuose kartą tepasirodydami, jų jau nebepatenkino. Tad mūsų švietėjai jau ima galvoti apie lietuvių laikraštį kaimo žmonėms. Ivinskis manė leisti savaitinį savo laikraštį „Aitvarą" (1856); vyskupas (1859) padavė prašymą laikraščiui, turėdamas galvoje nužiūrėtą Akelaitį, bet leidimo negavo, ir sumanymas niekais išėjo.

§ 57. **Kašarauskas ir kiti.** Lietuvos praeitis, lietuvių senovės tikyba, kalba, tautosaka nuo Vilniaus universiteto laikų turėjo Lietuvoje daug įsikarščiavusių tyrinėtojų. Dabar, kada baudžiavų naikinimas suragino domėtis visais dalykais, kurie kiek lietė kaimo žmones (baudžiauninkus), jau nebe atskiri mėgėjai, bet, gali sakyti, beveik visa bajorų šviesuomenė buvo tais dalykais susirūpinusi, dėl jų galvojo. Vilniaus ir Varšuvos laikraščiai buvo pilni korespondencijų ir straipsnių, kuriuose įvairūs, dabar daugiausia jau pamiršti, lietuvių kalbos mėgėjai (Akelaitis ir kiti) karštai protavo apie ją, ne kartą smarkiai tarp savęs susiginčydami. Vilniuje įsikūrė mokslo draugija Lietuvos senovei tirti (Archeologų komisija), kuri stengėsi suspiesti išsklaidytus Lietuvos mokslo darbuotojus, rinko Lietuvos senovės dalykus (muziejuje), domėjosi lietuvių kalba ir šiaip mėgino tęsti uždarytojo universiteto darbą.

Be Akelaičio, daugiausia už kitus tuo metu buvo išgarsėjęs savo raštais apie lietuvių kalbą kun. Ambrazas *Kašarauskas* (lenk. Kossarzewski, 1820-1880). Net tremiamam į Sibirą (1865), iš kurio nebegrįžo, jam labiau rūpėjo lietuvių kalbos dalykai negu jo paties likimas. Jis rinko mūsų žodžius, padavimus, pasakas, patarles, mįsles, dainas, vietų ir asmens vardus; jam rūpėjo mūsų gamta (rašė apie Dubysą, augalus, kaip antai paparčius) ir žmones. Trumpai pasakius, visi Lietuvos ir lietuvių dalykai jam buvo brangūs. Nebūdamas mokslininkas, nesugebėdamas savo dėmesio nukreipti vienam kuriam klausimui iš panagių išaiškinti, bet išsiblaškęs, kaip pats prisipažįsta, tarp daugelio dalykų, nesvajojo ko svarbaus atliksiąs, tik rinko medžiagą, kurią mielu noru kitiems teikė; jos dalis yra išlikusi („Litvanica"). Apie lietuvių kalbą lenkiškai teparašė du straipsniu, kuriuodu padarė šviesuomenei didelio įspūdžio, — vieną trumpą: *Lietuvių kalbos reikšmė mokslo atžvilgiu* (Znaczenie języka litewskiego we względzie naukowym, 1858) ir kitą platų (80 pusl.): *Lietuviškųjų žodynų dalykas ir bendra pažvalga į Lietuvos kraštus* (Rzecz o słownikach litewskich i ogólny pogląd na kraje litewskie, 1862).

Tie jo raštai atatiko bajorų šviesuomenės nuotaiką, jos meilę savo kraštui. Sekdamas Baužo taku, jis vaizduojasi sau Lietuvą ir jos žmones, jų būdą ir kalbą, esant nepaprastus, ne tik skirtingus nuo savo kaimynų, bet ir kur kas juos pralenkusius, išlaikiusius kilnią skaisčios senovės grožį. Lietuvių ir lenkų šviesuomenė nesirūpinanti lietuvių kalba, net ją niekinanti, lyg ji tai šviesuomenei būtų totorių ar kalmukų kalba; tuo tarpu vokiečiai ir šiaip Vakarų Eiro-

pos mokslo vyrai (Šleikeris ir kiti) tyčiomis vykstą į Lietuvą pažinti doros, pagarbios lietuvių tautos ir jos senovinės kalbos. Toji kalba senesnė esanti už graikų ir lotynų kalbas, artimiausia pirminei, tad visoms esančioms kalboms esanti šventoji senovės kalba. Kitų tautų kalbose, net pavardėse tebesą girdimi lietuvių kalbos garsai; italų Petrulli — mūsiškis Petrulis, Visconti — Viskanta, vokiečių Müller — Mylius, rusų Katkov — Katkus, Butkov — Butkus, turkų Skinder — Skinderis, graikų Zaimis, Kairis, prancūzų Daumont — Daumantas, anglų Vilimas, švedų Byström — Bistramas, danų Klimius — Klimas, lenkų ir vokiečių Kopernik—liet. Kepurininkas, net kinų Lao Tse — Laucius, Ven Tse — Vencius, Koung Tseu — Koncius (Končius), arabų Jakutt — Jakutis, Gironis, medėnų Arbaces — Varbakis, aigiptėnų Ramesses (liet. Ramusis?). Tas pat, girdi, esą ir geografijos varduose. Vilniaus Archeologų Komisijos esanti priedermė pasirūpinti šnekamosios lietuvių kalbos žodynu, taip pat paruošti asmens vardų bei pavardžių ir žemės vardų (upių, kalnų, miestų, kaimų) žodynų.

Norint kalbą pažinti, reikią būt artimam kaimiečiams, pamylėti kaimo žmonės, kurie, kitataučių pripažinimu, kalbą nuostabiausia Eiropos kalba („ce sont les paysans de la Lithuanie qui parlent la langue la plus admirable de l'Europe"), senovėje gyvenę kuone visą Vakarų ir Rytų Eiropą: nuo Suomių įlankos ligi Bretanijos, kai kur susimaišę su kitomis giminėmis, naujokynėmis išsimėtę net Anglijoje, Prancūzijoje, Italijoje, Vokioje, Balkanų šalyse ir pagal Uralo kalnus. Bepigu pamylėjus: „jei buvo pasaulyje kuri tauta labai dora, teisinga, dievobaiminga, vaišinga, švelni ir artimą mylinti, nė viena jųjų, be abejo, neprilygo lietuvių tautos". Kas besakyti apie žmones, kai pati mūsų šalis, istorijos ir grožio atžvilgiu, nenusileidžianti garsingoms graikų ir romėnų šalims... Palyginus visa, ką moką ir ką turį lietuviai, su tuo, kuo didžiuojančiosios kitos tautos, drąsiai reikią pripažinti, jog Lietuva esanti „pienu ir medum pertekusi šalis" (Mlekiem i miodem płynąca); tai Kalifornija ir Australija, tikras Eldorado kraštas.

Šitokio gražaus ir turtingo krašto senovinė, garsingos kilmės kalba reikią ne tik mokslo tyrimui pavesti, bet ir paversti literatūros kalba. Nebūsią reikalo ji tobulinti, nes ji esanti nepaprastai graži, puiki ir tobula.

Vilniaus mokslininkai, tikriau, mokslo mėgėjai, kad ir nieko nėra padarę lietuvių kalbai ištirti, kaip kad Kašarauskas juos yra prašęs, vis delto daugelis šviesesniųjų Lietuvos ir net Lenkų žemės bajorų žinojo, iš jo ir iš laikraščių patyrę, lietuvių kalbos reikšmę kalbų mokslui ir nesistebėjo, girdėdami karštus Kašarausko Lietuvos, lietuvių ir jų kalbos pagyrimus. Kiti jųjų, kai kurie dvarininkai, kunigai, vienuoliai, rinko lietuvių žodžius, dainas ir šiaip senovės liekanas; kai ką tuo reikalu ir parašė Vilniaus ir Varšuvos lenkų laikraščiuose. Kiti jųjų, ypačiai jaunuomenė, pritarė ir Kašarausko raginimui sukurti savą literatūrą. Lietuvos ir net Gudų dvarininkų sūnūs, bestudentaudami Maskvos ir Tartų universitetuose, svajojo

Mickevičių ir kitas lenkų literatūros garsenybes išversti į lietuvių kalbą.

Vienas jųjų (Maksvos studentas Enrikas Bukauskis) pranašavo, jog XX-ame amžiuje Kaune būsianti lietuvių opera, kuo nenorėjo tikėti jo draugai nebajorai (Jonas Koncevičia, Pranas Lipštas), kurie sekė Valančiaus, Ivinskio, Akelaičio pavyzdžiu ir, užuot svajonėmis maitinęsi, rūpinosi paruošti kaimui tinkančių raštų. Kai kurie lietuvių kalbos gerbėjai (Maksvos ir Tartų stud. Jokūbas Daukša) net buvo pajuokiami iešką Lietuvos, prieš pasauliui įsikūrus atsiradusios; kiti, sako, net Vilniaus miestui viešai demonstravę lietuvių kalbą (Kondratavičiaus laidotuvėse). Kai kas mėgino net lenkų raidėmis kratytis, sekdamas čekų raidynu

Lenkai ne kartą reiškė baimės, kad nekiltų lietuvių separatizmo (noro atskilti nuo lenkų), ir nepritarė Kašarausko ir kitų raginimui sukurti lietuvių literatūrą. „Suprantu, rašo Varšuvos literatas (Kaševskis), moksliškąjį lietuvių kalbos tyrimą, pripažįstu tą kalbą esant naudingą liaudžiai net raštu šviesti, bet nesąmonė (utopija) būtų ji paversti šviesuomenės ir literatūros kalba (językiem towarzyskim i literackim), nes Lietuva jau visą savo dvasios ir jausmo kilnumą (całą wielkość ducha i uczucia swego) yra išreiškusi Mickevičiaus kalba", kuri (lenkų kalba) ir lietuvių šviesuomenei privalu esą kelti; pagirtina esanti malda už numirusius (lietuvių kalba), bet daug naudingesnis darbas gyvųjų (lenkų kalbos) naudai (jakkolwiek chwalebną jest modlitwa za umarłych, nierównie pożyteczniejszą jest praca dla żywych). Iš tikrųjų betgi lietuviškojo „separatizmo" tuo metu nedaug tebūta, bent lenkų politikai Lietuvoje jo nedrąsūs apsireiškimai dar nebuvo pavojingi. Tikras separatizmas, tautiškas ir politiškas, lietuvių tautoje plačiau ir giliau apsireiškė tiktai baudžiavoms išnykus, sustiprėjus Lietuvos valstiečiams ir nusmukus dvarininkams, atsiradus gausingai šviesuomenei iš liaudies.

Mikalojus Akelaitis rašė apie lietuvių dievus (Słówko o bogach litewskich, 1853), apie lietuvių tautos senovę (Rzut oka na starożytność narodu litewskiego, spausd. 1885.), apie lietuvių kalbos gramatiką (Gramatyka litewska, sp. 1890); rankraštyje paliko lietuvių lenkų kalbos žodyną.

Stanislovas Mikuckis (1835—1890), nežinia, lenkas ar lietuvis, neišėjęs aukštojo, gal net ir aukštesniojo, mokslo, bet, mokėdamas kalbotyrai parūpusią lietuvių kalbą, būdamas landus, sugebėjo įsisprausti į Varšuvos universiteto docentus; 1864 — 65 m. padėjo Rusų vyriausybei įvesti rusų rašmenis į lietuvių raštą, remdamas vyriausybės žygį „mokslininko" pritarimu. Surinko gerokai medžiagos lietuvių kalbai ir sunaudojo ją straipsniuose ir straipsneliuose.

Kazanės universiteto prof. žemaitis Andrius Ugenskis (1816 — 1860) paliko rankraštyje lietuvių lotynų rusų kalbos žodyną.

Dar 1848 m. vienuolis damininkonas Daminykas Sutkevičius „su dideliu vargu ištaisė" „Žodiniką lietuviškai — lotyniškai —

lenkišką", kuris liko nespausdintas. Kiek vėlėliau Kėdainių reformatų kunigas Karolis Nerlichas (miręs 1860) parašė lietuvių kalbos gramatiką. Biržų mokytojas Kristupas Daukša rašė žodyną. Be minėtųjų, dar vienas kitas dvarininkas, kunigas ar šiaip šviesuolis ruošė lietuvių kalbos žodynus ir gramatikas, kurių kiti rankraščiai tėra žinomi mūsų kalbos tyrėjams, o kiti nė jų nėra prieiti, gal net žuvę. Tuo metu ir Juškų (Juškevičių) Jonas (1815 - 1886) jau buvo žinomas iš kelių savo rusiškųjų raštelių lietuvių kalbos reikalu. Jis parėmė savo nurodymais brolį Antaną Jušką (1819 — 1880), kuris tuo metu jau ėmė rinkti lietuvių žodžius ir dainas, bet savo darbais tik vėliau, 80-siais metais, teišgarsėjo, kada pasirodė jo dainų rinkinys, o 90—900-aisiais metais ir pirmieji jo žodyno tomai.

Kaipo lietuvių kalbos ar Lietuvos istorijos mokėtojai, pasižymėjo savo kaimynų tarpe, kiti — ir vienu kitu straipsneliu lenkų laikraščiuose, šie dvarininkai: Peliksas Kantrimas, Leonas Uvainius, Ignotas Bušinskis (miręs 1873; išleido kelis savo raštus apie Reseinių aps. Dubysą, Nevėžį, Kražius), Jonas Prekeris (rašė istorijos straipsnius valdžios leidžiamoje „Pamiatnaja knižka Kovienskoi gubernii") ir kiti.

Daugiausia tai buvo žemaičių šalies gyventojai; bet ir Aukštaičių, net Gudų dvarininkai ir šiaip rašytojai ne tik tęsė universiteto darbus Lietuvos istorijos srityje, bet ir tyrė gyvąją Lietuvą, savo raštuose karštai pritardami lietuvių liaudžiai, jos būdui ir kalbai. Vilniaus muziejaus steigėjas, grapas Eistakius Tiškevičius (1814 — 1873) parašė kelerias knygas apie Lietuvos archeologiją, Biržų istoriją ir k. Jo brolis Kastantas Tiškevičius (1806 — 1868) tyrinėjo piliakalnius, 1857 m. ištyrė Nerį ligi pat Kauno ir gražiai ją aprašė, taip pat paupio kaimus ir miestus, gyventojus, jų papročius, kalbą (Wilija i jej brzegi, 1871). Poetas Liūdas Kondratavičius ne kartą keliavo po Lietuvą, ieškodamas įspūdžių ir istorijos atminimų, savo kelionių knygose aprašydamas savo gimtinę Guduose (Wędrówki po moich niegdyś okolicach, 1854), išgarsėjusias Vilniaus praeities krašto vietas (Wycieczki po Litwie w promieniach od Wilna, 1857 — 1860), Nemuną ir jo krantus (Niemen od źródeł do ujścia, 1861).

Girininkas Aleksandras Polujanskis (1814 — 1868) aprašė Lietuvos girias kartu su Lenkų miškais (Opisanie lasów Królestwa Polskiego i gubernji zachodnich, 1854) ir Suvalkiją (Wędrówki po gubernji augustowskiej, 1859). Vilniaus rašytojas Adomas Kirkoras (1812 — 1886) sakėsi nuolat dirbąs Lietuvai jau nuo 1839, parašė visą eilę didesnių ir mažesnių nagrinėjimų (lenkiškai ir rusiškai), daugiausia surinktų iš kitų autorių, iš Lietuvos istorijos, mitologijos, archeologijos, etnografijos, statistikos.

Į Lietuvą atkreipia savo akį garsingas rusų istorikas, ukrainietis Mikalojus Kostomarovas (1817 — 1885). Jis rašo

apie lietuvių tautą ir jos santykius su mūsų istorija (Litovskoje plemia i otnošienije jevo k russkoj istorii, 1864), apie lietuvių dainas (Litovskaja narodnaja poezija, 1860 m.).

§ 58. **Kondratavičiaus gyvenimas ir raštai** *). Kaip Mickevičius ir Krašiauskis, Liūdas **Kondratavičius** (1823—1862) buvo Lietuvos gudų krašto bajoras, kuris savo kūriniuose galingai reiškė lenkų kalba karštą meilę Lietuvai. Gimė tolimuose Guduose, anapus garsingo Lietuvos praeityje Slucko miesto (Smalave, gud. Smolhou), neturtingo matininko, dvarelių nuomotojo šeimoje ir kelis kartus su tėvais kilojosi į naujas vietas. Del neišteklia us neįstengė baigti gimnazijos mokslo, kurį ėjo „Radvilų sostinėje" Nesvyžiuje, ypačiai išgarsėjusiame XVIII a. Karolio Radvilos „Panie Kochanku" (taip jį vadino del jo nuolat kartojamo pertaro) metu. Ligi 21-rių metų amžiaus (1840—1844) Kondratavičius tarnavo Radvilų įpėdinių dvarų valdyboje. Naudodamasis senu knygynu, kuriame buvo daug Lietuvos ir Lenkų istorijos raštų ir senosios lenkų literatūros, jis stengėsi papildyti savo mokslo trūkumus. Gyvi praeities atsiminimai, paremti knygų žiniomis, veikė šį gabų vaikiną, ir jis, surinkęs žinių, parašė Nesvyžiaus istorijos vaizdą (1844). Dar anksčiau (1842), sekdamas kai kurių savo bendradarbių pavyzdžiu, ėmė lenkiškai eiles rašinėti. Tai buvo linksmi eilėraštėliai draugams ir pažįstamiems, vardinių pasveikinimai, pajuokimai. Dar tėvo namuose gavęs pažinti, kad ir ne visą, Mickevičiaus poeziją (balades, Vėlines, Valenrodą, sonetus), jis gauna jos įtakos jau pirmiesiems savo kūrinėliams, pavyz., 1843 m.: „Z pałaców sterczących dumnie" — Iš savo puikių rūmų, 1844; „Wspomnienie Nieświeża" — sonetai Nesvyžiui paminėti, rašyti jau Nesvyžių apleidus. Toji įtaka ir vėliau jam yra žymi.

Eidamas 21-sius metus (1844), jis vedė ir, metęs tarnybą, tarp Nesvyžiaus ir Naugardėlio išnuomojo, kaip ir tėvas, Radvilų dvarelį (Zalučią), kuriame išgyveno 8 metus, kai kada išvažiuodamas į Vilnių ar šiaip kur į apylinkes. Čia gyvendamas, jis jau rimtai kūrė, savo kūrinius laikraščiuose spausdino ir po metų kitų ne vien savo pažįstamiems buvo žinomas iš savo eilėraščių, bet ir Lietuvos bei Gudų bajorų visuomenėje ėmė garsėti *Sirokomlės* vardu, pasiėmęs jį iš savo giminės garbės ženklo (herbo). Pasirodo keletas rinkinių, jo išverstų į lenkų kalbą iš lotynų kalbos (iš lenkų poetų, XVI—XVII a. ta kalba rašiusių) ir keletas Lenkų istorijos veikalų, jo iš lotynų kalbos išverstų. Geriausiai jam vyko versti kūriniai, kuriuose buvo daug jausmo, graudingumo, nes tatai atatiko jo talento vyriausią ypatybę — gailingą liringumą. Todel jo lirika stipriai veikė plačią skaitytojų visuomenę, kuriai buvo artimi gryni, graudūs, bet ne aistringi jausmai — meilė Lietuvai ir jos žmonėms, užuojauta varguomenei, pagarba garsingai šalies praei-

*) Palyg. A. Drogoszewski. Władysław Syrokomla (1905). Poezye Ludwika Kondratowicza (1872). Wybór poezyj — opracował Ludwik Bielak (1922. Prakalba). Wybór poezyj — przygotował Stanisław Cywiński (1923. Syrokomla człowiek i twórczość). M. Zdziechowski. Władysław Syrokomla (1924)

čiai, — ir lengva, paprasta kūrinių kalba. Tarnauti kaimo visuomenei, tikriau sakant, smulkiesiems bajorams, — nes nei gudų nei lietuvių kaimiečiai lenkiškų eilėraščių ir dainelių nepaskaitė, — graudžiomis dainelėmis veikti toji visuomenė, lengvinti jos gyvenimas — štai Kondratavičiaus poezijos uždavinys. Tą uždavinį jis išreiškė Sodžiaus kanklininku (Lirnik wioskowy, 1852): „Liro ty moja śpiewna, z czarodziejskiego drewna" — Mano kankliai skambieji, medžio stebuklingo), eilėraščiu „Ne aš dainuoju" (1845, „Nie ja śpiewam", bet Dievo dvasia, Lietuvos gamta ir žmonės, kartu meilė Dievui, gamtai ir žmonėms) ir kitais. Ne kartą jis lygindavo save su vėverséliu, kuris linksmina artoją (1849, Peranksti, — „Zawcześnie"; 1851, Artojas vėverséliui — „Oracz do skowronka"). Nuvykęs į Vilnių, aukštino muziką Stanislovą Moniušką (W imienniku Stanisława Moniuszki, 1849), jog jis, visas Lietuvai atsidavęs, savo dainelėmis, artimomis bajorams ir valstiečiams, pasieksiąs jų savitarpio susiartimo („litwini ulegną pieśniowej potędze, zbliżą się z rodzinną szczerotą, i litwin we złocie i litwin w siermiędze w braterskich uściskach się splotą"). Kaip Mickevičius Vėlinėse kilniai išreiškė savo pasipiktinimą ponų žiaurumu, taip Kondratavičius *Lėlėje* (Lalka, 1851), skaudžioje satiroje, juos pasmerkė; kilus baudžiavų naikinimo reikalui, bajorų jaunuomenė baudžiavų šalininkams ne kartą kartojo Lėlę.

1848 m. Vakarų Eiropoje kilus revoliucijai, Kondratavičius gudų kalba net ją sveikino eilėraščiu „Geros žinios" („Dobryja wieści": „Zachodzić sonce pahodnaho leta" — Ramios vasarėlės leidžiasi saulutė), jog „robiać wolnych ludziej z mużykou", ir reiškė vilties sulaukti, kad ir Lietuvoje „mużyk i szlachcic na konia uśsiadie kasić kasoju, rubić taparom" ir „zhiniec maskal", būsianti laisvė, valstiečiai būsią lygūs bajorams.

Audringi, aistringi Mickevičiaus ir kitų romantikų vaizdai Kondratavičiaus poezijoje virto paprastesni, suprantamesni. Romantikų baladės, kurių turinį sudarė žmonių pasakojimai ir senų knygų minėjimai, istorijos raštų žinios apie nepaprastus, nuostabius nuotykius, čia virto graudžiomis Kondratavičiaus *šnekomis* (gawędy) ir poemėlėmis to, kas buvo žuvo, daugiausia iš XVI—XVIII a. Lietuvos istorijos. Mickevičiaus mirusiojo jaunuolio mergaitė visur tą jaunuolį matanti ir žmonės tuo nesistebį; Kondratavičiaus senis, grįžęs į savo kaimą, sėdasi kapuose ir geria, ramiai šnekučiuodamas su tylinčiais draugais — vėlionimis. Kondratavičiaus šnekos bajorų buvo mėgiamos, bet veikiai pamirštos, nes paprastai buvo ištįsusios, neturėjo ryškių vaizdų ir asmenų, jų pasakojamasis epinis turinys perdaug praskiestas lirika, dažnai tiktai liriškais protavimais.

Tik pažinęs „Poną Tadą", jo įtakoje Kondratavičius kuria savo svarbiausiąjį veikalą — Lietuvos bajorų netolimos praeities poemą *Garbingasis Jonas Denbaragis* (Urodzony Jan Dęboróg, 1847—1851). Denbarage, kaip ir Pone Tade, dvi šeimi nuo senovės neapkenčia viena kitos, ginčijasi del žemės, bet jaunieji su-

sitaikina ir susiveda. Čia yra daug paties Kondratavičiaus prityrimo, ypačiai atsiminimų iš mokyklos gyvenimo, kuriuos vėliau išplėtojo tam tikru eiliuotu apsakymėliu Mokslo metai (Szkolne czasy, 1858). Denbarage nėra karžygiškumo, kaip Tade, nėra nei



35. Liūdas Kondratavičius.

smarkių mūšių, nei plačių bajorų gyvenimo paveikslų, nei žavinčių gamtos vaizdų, tačiau natūralumas, lengvas ir įvairus eiliavimas, doroviškas skaistumas, išnykę įdomūs bajorų tipai (senasis Denbaragis ir kunigas), brangios praeities atsiminimai ypatingai pamėgo skaitytojams. Primenanti Pono Tado įvadą, Denbaragio pradžia („Ziemio moja rodzona, Litwo moja święta“ — Gimtoji mano žeme, Lietuva šventoji) vaizdžiai išreiškė didelę poeto meilę Lietuvai, ku-

rios gamta ir žmonės nesą nei taip gražūs nei smarkūs, kaip Pietų ar Vakarų kraštų, bet savo rimtumu, gilumu juos pralenkią.

Sodžiuje gyvendamas, Kondratavičius ne kartą apsilankydavo Vilniuje ir šiaip palaikė, kad ir tolimus, ryšius su plunksnos darbuotojais vilniečiais.

Nustojęs 3 vaikų, kurie po vienas kito greitai pasimirė, Kondratavičius širdį sopamas keliasi į Vilnių liūdnais atsiminimais nusikratyti (1852), bet, pripratęs prie ramaus sodžiaus gyvenimo, pabūgęs miesto ūžesio ir nesutikimų rašytojų tarpe, vėl grįžo į sodžių. Tačiau šį kartą nebegrįžo į tolimesniuosius Gudus, tik apsigyveno netoli Vilniaus (2 myli atstu, Bareikinėje — lenk. Borejkowszczyzna, pakeliui į Ašmeną). Iš čia lengviau buvo palaikyti ryšiai su Vilniaus šviesuomene, kuri jį ypatingai pamylėjo; tad jis čia dažnai jos aplankomas gyveno lyg Vilniaus priemiestyje. Arčiau suėjus su miesto visuomene, apsipratus su ja, nepersunku jau buvo, po kelerių metų sodžiaus gyvenimo (1853—1856), vėl persikelti į Vilnių. Jo gyvenimas Vilniuje, turint didelę šeimą ir vien raštu tesiverčiant, buvo skurdus, o pamylėjus teatro artistę ir del to susilaukus nemalonių kalbų, prie skurdumo dar prisidėjo liūdnumas, susierzinimas, slėgesys; paskutiniais dvejais trejais savo gyvenimo metais Kondratavičius virto net alkoholiku. Iš Vilniaus kelis kartus buvo nuvažiavęs į Varšuvą ir net toliau į Lenkus, šviesuomenės visur karštai sveikinamas. Paskutinį kartą apsilankęs Varšuvoje ir kaip tik tuo metu, kai ji jau ėmė prieš rusus kilti, grįždamas buvo suimtas (1861), bet netrukus buvo paleistas kaipo ligonis; kitais metais (1862) jis pasimirė Vilniuje.

Poeto talentas toje jo „Vilniaus gadynėje" (1852—1862) jau pilnai yra išsiplėtojęs, subrendęs. Pasirodo gražiausių kūrinių, bet, greta jų, ir visai menkų, nes poetas lengvai eiliuodamas, ne įkvėpimo, tik vargo verčiamas, rašė daug, dažnai apie menkus dalykus ir, savo raštų neišlyginęs, skubiai spausdino.

§ 59. **Kondratavičiaus Lietuva.** Lietuva, kurios ligi tol, Guduose gyvendamas, jis lyg ir nebuvo pažinęs, bet mylėjo ir jos vardą kėlė, Gudų šalies ir praeities nuo jos neatskirdamas, — dabar, jam persikėlus į Vilnių ir jo apylinkę, jau virto jam tikresnė, artimesnė. Anksčiau tepažinęs Lietuvos gudus ir jų istorijos vietas, jas ne tik eilėmis, bet ir proza rašė (Wędrówki po moich niegdyś okolicach, par. 1850—1852, išsp. 1853). Dabar jis gauna pažinti lietuvių gyvenamuosius plotus, ne tik artimesnes, bet ir tolimesnes Vilniaus apylinkes (Wędrówki po Litwie w promieniach od Wilna, I dalis raš. 1855—56, išl. 1857, II d. raš. 1859, išl. 1860), Nemuno sritį (Niemen od źródeł do ujścia, raš. 1859—60, išl. 1861, Podróż swojaka po swojszczyźnie, raš. 1858, išl. 1914). Čia jam vis tekdavo susidurti su lietuviais, kuriuos jis, jausdamasis esąs lietuvis, vadino tautiečiais (rodacy) ir kurie į jo lenkiškus paklausimus atsakydavo „nesupranttū", nors, sako, kiti ir lenkiškai mokėję. Nusiminęs jis sušunka: „Aš, lietuvis, Lietuvoje su lietuviu, tautiečiu, nesusikalbu." Jo kūrybai ima

veikti ne vien plačiosios Lietuvos, tikriau, Gudų gamta ir žmonės, kaip seniau, ir ne vien lenkų gadynės, XVI—XVIII a. Lietuvos praeitis, bet ir senosios Lietuvos istorija ir mūsų kaimo kūryba. Tiesa, iš vokiečių kalbos versdamas (1854) Gėtės „Die Fischerin" (Žvejė), jis nesusiprato išvertęs ir įėjusią į ją lietuvių dainelę „Aš atsisakiau savo močiutei" (Jam swojej matce codzień bezmała). Kitą savo kūrinį sakėsi iš „lietuvių dainos" pasiėmęs, bet iš tikrųjų buvo perdirbęs gudų dainą (1854, Dola: „W oczach ciemno, serce boli"); tą dainą jis dar anksčiau (1850) buvo mėginęs parašyti, del atsargumo ją liaudies daina (pieśń gminna) pavadinęs, kaip jis ir kitą dainą, iš gudų kalbos paimtą, yra pažymėjęs (1860, Piosnka ludowa: „Pojechał Jasio wyszukać żony" — iš „Pajechał synok aż na Ukrainu"). Bene iš gudų bus skolinta jo „Temsta dienelė, skamba dainelė" („Po nocnej rosie płyń dźwięczny głosie") ir kitos giesmės iš „Giesmės metų" (Rok w pieśni, 1852). Tačiau yra jo kūrinių, kurie tikrai ir sąmoningai yra paimti iš mūsų tautosakos, kaip 4 dainelės „Mergvakaryje" (Dziewiczy wieczór, 1860), Sodietės daina („Kiedy smutno roję", 1859), bajorų jaunuomenėje išgarsėjęs *Varnas* (Kruk, 1854: „Z ponad lasu, z ponad chmury") arba karo daina poemoje „Piastų duktė" (1855, Niech wesoło szumi las). Toji daina, kaip ir kitos, Kondratavičiaus pažinta iš Krašiauskio lenkiško vertimo (Kr. vertė iš vokiško vertimo); vėliau, „Aušros" gadynėje, išversta į lietuvių kalbą (atgal), ilgainiui virto viena mūsų mėgiamiausiųjų, lenkų neapkenčiamųjų kariuomenės dainų: „*Tegul giria šlamščia, ūžia*"...

Valenrodo yra aiškiai įkvėptas Kondratavičiaus mylimiausias Lietuvos istorijos kūrinys *Margis* (Margier), kurį iš pradžių jis rašė operos libretai (1853), o paskui išplėtojo poema (1854). Remdamasis žinomu XIV a. padavimu apie pilies vadą Margį, kurio įsakymu lietuviai, nestengdami kryžiuočiams atsispirti, lauže nusižudę, poetas įpynė dar Eglės ir kryžiuočio meilės motyvą, įvedė burtininką, karžygį Liūtą, o ypačiai iškėlė patį Margį, vyrą, kurs amžiais šviečia. Kondratavičius tikėjosi davęs lietuviams tautišką poemą, iššaukęs iš kapų protėvių vėles, sakėsi sukūręs čia savo geriausią kūrinį (uważamy go za najlepsze z dzieci naszego ducha). Ir tikrai, prisirišusi prie Lietuvos bajorų visuomenė graudinosi, skaitydama liūdną Margio ir jo dukters istoriją. Tačiau poezijos kritikai laiko šį kūrinį nevykusiu, nes lirikui poetui trūkstą epiško vaizdavimo ir dramatiško veiksmo įtampos gabumų, — veikalui trūkstą gyvybės, judėjimo; nei Eglės meilė, nei jos mirtis, nei Margio žygis, nei mūšiai nedarą reikiamo įspūdžio, veikėjų asmens ir būdai nesą ryškūs. Nežiūrint šių, kartais teisingų, priekaištų, vis delto brangi lietuviams tema ir poeto pasiryžimo kilnumas neleidžia mums „Margio" paniekinti, kaip kad lenkai daro, kurie į naujuosius Kondratavičiaus poezijos rinkinius šio jam brangiausio kūrinio nededa — perdaug jis jiems yra svetimas. Dar „Aušros" metu kun. Norkus mėgino jį versti į lietuvių kalbą; bet ir dabar jis išverstas, kaip ir „Denbaragis", mums dar turėtų reikšmės.

Ne Valenrodo, bet, greičiau, Gražinos bus įtakos kitoje Kondratavičiaus istorijos poemoje *Piastų duktė* (Córa Piastów, 1855), kurioje lietuvių puolimas (XIII a.) mozūrų pilies laimingai baigiasi lietuvių vado Traidenio ir mozūrų kunigaikštytės Onos susimylėjimu ir sutuoktuvėmis; tą kūrinį P. Arminas yra išvertęs į lietuvių kalbą. Mickevičiaus (Trzech Budrysów) ir Odinio (Branka litwina) baladomis seka „Trys lietuvio dukterys" (Trzy córki litwina, 1855): trys lietuvio dukterys išbėgo—viena su kryžiuočiu, antra su rusu ir trečia su lenku; pagaliau, ir tėvas iš skausmo apleidžia savo šalį, ieško savo dukterų ir apsikrikštijęs grįžta į tėvynę mirti.

Panorėjus patirti, kuris žodis Kondratavičiui buvo mėgiamiausias, nesunku būtų susekti; tai „Litwa", „litwini", „litewski" vis ir visaip kartojamas... Čia sveikina jis Norbutą, „Lietuvos krivių krivaitį", kuris „Lietuvos sūnums" (dzieci Litwy) jungiąs senąją ir naująją Lietuvą (Toast, 1855); ten džiaugiasi saviškiams lietuviams, įkūrus istorijos muziejų (Na otwarcie muzeum, 1856); ten vėl didžiuojasi lietuviams atsitikusia garbe turėti saviškį vyriausiu Rusų valstybės katalikų vyskupu (metropolitu: Do ks. Żylińskiego, 1857); arba džiaugiasi, sveikindamas Chodzką, auklėjantį lietuvius savo Lietuvos paveikslais (W dzień imienin, 1857); čia vėl Karpatų kalnuose, kaip Mickevičius Kryme, ilgisi Lietuvos (Ze wspomnień gór, 1858) kitur, pagaliau, atvirai pasisako viena tedainuojąs: valio Lietuvai ir lietuviams — „Niech żyje nasza Litwa! niech żyją litwini!" (Odpowiedź na toast w Druskienikach, 1859). Šie pavyzdžiai rodo jį laikius save ne tik Lietuvos sūnum, bet ir lietuviu (poemoje „Córa Piastów"), nesikračius savo protėviais — lietuviais, nors kitataučiai vadino juos žiauriais plėšikais: „Ne gėda man, sūnui, kitiems mano protėvius plėšikais pavadinus (wstyd nie płomieni synowskiego czoła, że mych praojców łupieżcami zwano), bet tuo pat metu jį laikiusis Lietuvos bajorų valstybinių tradicijų, buvus uolų Lietuvos ir Lenkų ūnijos šalininką, tikrą lenkų patriotą, kas jo aiškiai pabrėžta, Lenkuose sveikinamo (Toast w Piotrkowie, 1858), jog jo tėvynė ne vien Lietuva esanti (nasza ziemia nie w Litwie się kończy); taip pat pabrėžta ir „Kaune" (W Kownie, 1861): valio Lietuvai ir Karūnai (Lenkams: „niech żyje Litwa, niech żyje Korona"). Neaiškumu nuo rusų cenzūros prisidengęs, bet savo skaitytojams suprantamas, jis pasisakė neva istoriją prisiminęs (Pamięci Acerna, 1860): „mazur na szkucie, litwin na wicinie, do swego portu niech szczęsno zawinie; na naszych masztach wżdy niechaj jasnieje gwiazda nadziei" (tegu plaukdamu mozūras ir lietuvis laimingai pasiekia savo uostą, tegu mūsų burėms šviečia vilties žvaigždė). Dar aiškiau jis kitur pasisakė: „niema Litwy bez Polski, ni Polski bez Litwy" (Poznanėje, 1858).

§ 60. **Kondratavičius Lietuvos bajorų visuomenėje.** Taip nusistatęs, jis kartu su visa Varšuvos kurstoma Lietuvos bajorija plaukė vis prieš Rusų valdžią kylančia banga. Sujudintas karštu jo priėmimu (Kaune, Lenkų Piotrkove, Poznanėje), jis kartais aiškiau pareikšdavo bajorų svajonę vėl sujungti Lietuvą su Lenkais. Dar tik carui Aleksan-

drui II įsiviešpatavus ir vyriausybei valdymo vadžias ėmus bent kiek atleisti, jis, kaip ir kiti Lietuvos bajorai, buvo jam palankus ir net aukštino jį kaipo „Mindaugo ir Vytauto įpėdinį“ (1856, Na otwarcie muzeum). Tačiau taikioji bajorų politika nepatenkino jų jaunuomenės, kuri ėmė reikalauti griežtesnių žygių; visuomenėje augo bruzdėjimas prieš valdžią. Kondratavičius taip pat nustojo tikėjęs gerais caro ir rusų vyriausybės norais, įspėdamas bajorų politikos vadovus nuo įsivėlimo į vylingą valdžios politiką. Odiniui ir kitiems 1859 m. sutikus carą Vilniuje su tam tikru albumu, kuriame jam reiškė ištikimumo jausmus (ten buvo ir lietuviška Akelaičio dainelė), Kondratavičius nebeėjo su jais ir, del nesenų dar persekiojimų, malonius caro žodžius pavadino politiniu „sachar-marozu“ („maroženikų“ ledais) mūsų visuomenei sumigdyti (Sachar-moroz, paraš. 1859, išsp. 1904; į lietuvių kalbą vertė L. Gira). Kitame eilėraštyje dar griežčiau išsitarė, panašiai kaip tada, kada dar toli nuo Vilniaus politikos gyveno, 1848, Vakaruose revoliucijos judėjimui einant, kai mužikiškai (gudiškai) ragino nusikratyti rusų jungu: metas esąs arklai paversti kardais, ginklu iškovoti sau laisvę (Mazurek na rozwiązanie Towarzystwa Rolniczego w Warszawie, 1861). Tais kūriniais Kondratavičius pataikė į karštosios jaunuomenės nuotaiką ir nusistatymą, ir ji tą jo Mozūrą susirinkusi ne kartą, kaip Lėlę, karštai kartojo.

Iš dviejų politikos būdų pasirinkęs kovą, jis dar aiškiau nusistatė del bajorams opaus baudžiavų naikinimo dalyko. Ne kartą pareiškęs karštą užuojautą skurdžiai gyvenantiems kaimiečiams ir susirūpinęs, kad baudžiavos griežtai būtų panaikintos, jis gavo išgirsti, jog Vilniaus bajorai išsitarė prieš priverstinį visiems dvarininkams baudžiavų panaikinimą. Pasipiktinęs jis rašo plačiai išgarsėjusį, nors nespausdintą (išsp. 1872), *Valstiečių išvadavimą* (Wyzwolenie włościan, 1859), kuriame pasisako raustąs del Vilniaus bajorų pasielgimo, išsižadąs net Lietuvos bajoro vardo (O wstyd mi Wilna, nie chcę być litwinem i hańba mojej herbowej pieczęci).

Nepakeldamas svetimų skriaudų ir neteisybės ir pritirdamas del to ne kartą sau nesmagumų, jis pats save vaizdavosi nepataisomu svajotoju, utopistu ir pro ašaras save pajuokdavo. Jo *Kanapinskas* (Fragment o Filipie z Konopi, 1854) — ne savo gadynės (XVII a.) bajoras, kuris, kaip Donkišotas, pastebėjęs kur kokią neteisybę, tuoj puola į pagalbą: gelbsti žydelius, su kuriais mušasi jėzavitų mokiniai, padeda savo sužadėtinei ištekėti už jos mylimojo, bajorų seimelyje reikalauja sulyginti baudžiauninkus su bajorais; žinoma, patsai del to vis nukenčia. Kondratavičius čia aiškiai savo vaizduoja, savo vadovavimąsi gyvenime vien jausmu, poeto svajingumą, kurį mėgina net pateisinti „Miško trobelėje“ (Chatka w lesie, 1855), vienoje iš kelių Vilniaus teatrui parašytų eiliuotųjų dramų. Joje jis vaizduoja poetą, toli nuo žmonių apsigyvenusį, kad ir svajotoją, bet sugebėjusį gerai ūkį vesti; matyt, čia paties Kondratavičiaus svajonė, nes jis ūkiu nekaip versdavosi

Juo vėliau, juo Kondratavičiaus autoironija darosi kartesnė, liūdnesnė. „Lakštingalos mirtyje“ (Śmierć słowika, 1859) rodo mums paukštį giesmininką, kurs mieste žuvo narveliuose uždarytas. „Bepročių namų dainelėse“ (Melodje z domu obłąkanych, 1861), jau yra uždaręs bepročių namuose save, kenčiantį svetimas kančias ir pasimirusį šiaip įvertintą: supęsis padebesiuos, skaitęs ir rašęs niekelius, visi jį prigaudavę, skriausdavę, miręs badu (po obłokach się kołysał, wiersze pisał, czytał w książkach w noc i we dnie jakieś brednie, dał każdemu wieść się w pole jak pacholę,... i tak szło mu nieciekawie w każdej sprawie,... głodną śmiercią literata zszedł ze świata). Tad vargą vargstąs, kančių kančias kenčiąs, gailingas, nepraktingas poetas svajotojas, dar nesenas, kaip išganymo, laukė mirties: „Kam man kalba, kuri neįstengia minties nė šešėlio išreikšti?“ Kam kančios, kurių nesi nusipelnęs? Gana kentėti... (Cupio dissolvi, 1861: „Na co mi, Panie, ta suknia z ciała, co mi swobodną duszę skowała? Dałeś mi mowę, cóż ona znaczy? Czyż choć cień myśli mej wytłumaczy?“).

Liūdnai mirė poetas, visų mylimas, gerbiamas, skaitomas..

Kaip Moniuška kai kuriems Kondratavičiaus ir Krašiauskio kūriniams pritaikė muziką, tuo sustiprindamas jų įtakumą visuomenėje, taip Mykolas Andriolli (1837—1893), mums Andriuliu skambąs, Vilniuje apsigyvenusio italo sūnus, nemažiau už Moniušką padėjo Lietuvos poetų vaizdus visuomenėje sustiprinti, savo piešiniais papuošdamas Konradą Valenrodą ir Poną Tadą, Kunigą, Kvestoriaus atsiminimus Denbaragį ir Margį. Dalį savo Lietuvos istorijos piešinių jis piešė Vilniuje (1857—60 ir 1862—64) tebegyvendamas, bet ir vėliau, atsidūręs užsieny ir apsigyvenęs Lenkuose, nepamiršo Lietuvos ir, greta kitų veikalų, vaizdavo minėtuosius Lietuvos literatūrinius kūrinius

§ 61. **Baronas.** Po 25-rių metų (1830-1855) pertraukos, visuotinio suskatimo įtakoje pabunda lietuvių poezija, lietuvių ne vien iš savo krypsnio (kaip Kondratavičiaus), bet ir iš kalbos. Rašė eilėraščius, dainas žemaičiai (Ivinskis, Valančius, Želvavičia) ir aukštaičiai, bet aukštaičių poezija aukščiau iškyla. Jos pryšakyje stoja didžiausias ligi šiol po Duonelaičio lietuvių poetas, kuriuo neturime dalintis su kitais, kaip Mickevičium, Krašiauskiu ar Kondratavičium, *Antanas Baranauskas* (1835-1902), plačiau žinomas mums dar malonesniu (lietuviškesniu) **Barono** vardu[1]).

Gimęs Anykščiuose (dabartiniame Utenos, seniau Ukmergės apsk.) iš „karališkųjų žmonių“, Antanas iš pradžių ganė galvijus, kaip ir kiti jo amžiaus vaikai, paskui pusberniu dirbo lauko darbus. Baigęs valsčiaus raštininkų mokyklą Rumšiškėse (Kauno apsk.), trejus metus raštininkavo Žemaičiuose ir buvo dažnai kilojamas

---

[1]) Apie Baroną palyg. J. Daubaro Vyskupas Antanas Baranauskas (1911). J. Tumo Antanas Baranauskas (1924). M. Biržiškos Barono gyvenimas ir raštai (1924).

(Vainute, Reseiniuose, Sedoje, Skuode). Paragintas Praniauckų, kurių Karolina (1830-1859) pasižymėjo lenkiškomis dainelėmis ir į lietuvių kalbą buvo išvertusi Krašiauskio Vytuolio Raudos pasaką „Eglė, žalčių karalienė“, 1856 m. jis stojo į Varnių kunigų seminariją. Per dvejus metus ją išėjęs, kunigo mokslus jis papildė Petrapilio, kunigų akademijoje (1858-1862) ir užsieny (Miunchene, Romoje)



36. Mykolas Andriolli.

iš kur grįžęs (1866) neilgai profesoriavo Petrapilio akademijoje, nes vysk. Valančius tuojau jį pašaukė mokyti Kauno seminarijoje. Mokydamas joje klierikus gražiai sakyti lietuviškus pamokslus, kreipė jų dėmesį į gimtąją kalbą, vertė savo tarmėmis rašinius jam rašyti, pats kalbą gražiai pramoko ir plačiai, net užsieny, išgarsėjo giliu jos mokėjimu. Pakeltas pavyskupiu (1884), nebemokė ir nebeužsiėmė lietuvių kalba, atsidėjęs matematikai. Daugiau kaip 30 metų Kaune padirbėjęs, vysk. Antanas (1897) persikėlė į Seinus, kur jis buvo pakeltas tikruoju vyskupu; ten jis ir pasimirė.

14 metų vaikinas, Baronas jau ėmė lenkiškai eiles rašinėti, o kartais ir savo sukurtas lietuviškas daineles dainuodavo. Eidamas valsčiaus raštininkų mokyklą, buvo sueiliavęs Nemuno potvynį. Tas eiles jis įrašydavo tėvams į laiškus arba savo dienoraštyje. Beraštininkaudamas vis rimčiau ėmė į savo eiliavimą žiūrėti; 18 metų amžiaus ėmė dažniau ir lietuviškai kurti. Vienas jo pirmųjų kūrinių —„Mažų dienų atminimai"; juose jis apsakė vaikiškus savo ir savo brolių išdykavimus, del kurių tėvas ne kartą ir diržo susigriebdavo. Daugiau rašė lenkiškai negu lietuviškai, tai vaizduodamas gamtą ir



37. Antanas Baronas.

jos atmainas (liet. Saulėtekis: Jau šviesi saulė apšvietė žemę), tai savo, dažniausiai liūdnus, jausmus. Kai kurias jo eiles paskaitė Karolina Praniauckaitė, net išspausdino jas (lenkiškas) Vilniaus laikraščiuose ir karštai kėlė jo poetiškus gabumus, ragindama jį paskirti savo poeziją Dievo garbei, dvasia pakilti ir kitus Dievop kelti.

Seminarijoje Baronas labiausiai suėjo su anykštėnu kun. Kairiu (Klemensu Kairiu, 1835-1864), kuris taip pat rašė poezijos veikalėlius lenkų ir lietuvių kalbomis ir savo draugui padarė nemaža įtakos. Susidaro klierikų kuopelė, kuri svajoja prikelti Lietuvą, jos gimtąją kalbą. Kairys anksčiau už Baroną išvažiuoja į Petrapilį.

Juodu ne kartą apsimaino eilėraščiais lietuvių, lenkų ir net lotynų kalbomis, reikšdamu savo karščiausius broliškus jausmus. Kairiui iš Varnių išvažiavus ir iš tolo tik laiškais ir eilėraščiais Baroną teparemiant, o paskui ir pačiam Baronui į Petrapilį išvažiavus, labiausiai 1858-59 m. (tad einant 23-24 metus), Baronui buvo karščiausias poezijos kūrimo laikas.

Tuo metu pasirodė, mūsų jaunuomenės vėliau taip mėgiama ir dainuojama, jo *Dainų dainelė* apie Lietuvos praeitį: „Giedu dainelę, savo giesmelę, apie rūpesnius, vargelius Lietuvos krašto"... Tuo metu jis ėmė rašyti giesmeles bažnyčioj giedoti; kai kurias Valančius pridūrė savo kantiškoms (1860), pavadinęs Artojų giesmėmis šventomis. Tikybines giesmes Baronas rašė ir vėliau, paleisdamas jas į žmones per savo brolius ir gimines, kuriems jas išrašydavo laiškuose. Ypatingai daug jų parašė senatvėje. Visų jų turime daugiau kaip 50, kurių gražiausios yra skiriamos Kristaus motinai („Sveika Marija, dangaus lelija", „Skaisčiausioji, gražiausioji", „Oi man širdį spaudžia, sopa, dūšioj rona tūleriopa").

Jo kilniausias kūrinys — poema *Anykščių šilelis*, kurį jis parašė 1858 ir 1859 m. Anykščiuose per atostogas. Sykį pamokslų kalbos profesorius seminarijoje, sako, ėmęs pamokoje girti klausytojams lenkų kalbos gražumą, turtingumą ir niekint lietuvių kalbą; esą, gražesnio daikto, kaip Mickevičius mišką, grybus kad esąs atvaizdavęs, lietuviškai tinkamai neparašysi. Šitoki neišmintingi žodžiai užgavę lietuvius, ir Baronas ryžęsis įrodyti, jog lietuvių kalba esanti lygiai graži ir turtinga, kaip ir lenkų... Draugų kurstomas ir raginamas, profesoriaus paerzintas Baronas atsidūrė tėviškėje, kurios gamta ir kūdikystės atsiminimai taip jį paveikė, jog dar tą pat vasarą parašė pirmąją Anykščių Šilelio dalį; kitą vasarą, jau iš Petrapilio grįžęs, — ir antrąją dalį. Tą kūrinį Ivinskis tuojau įdėjo į savo kalendorius, o vokiečiai (Geitleris 1875, Veberis 1882) kalbos mokslui ją iš naujo išleido; mūsų metu pasirodė ir jos vertimas į lenkų kalbą (Jablonskienės).

Tai lirinė poema, graudi, maloni, teikianti vaizdų iš trijų šilelio gyvenimo gadynių: jam tebesant dar senovės girių giriai, jai virtus šileliu ir, pagaliau, šilelio vietoj atsiradus nuplikusių kalnų kalnams. Šilelio gamtos gyvybė vyrauja žmonėms: žmonės joje neveikia, tik graudžia jausdami jos grožį ir galią. Žmogus nustebęs sušunka: „ar miške aš čia stoviu, ar danguj, ar rojuj?" Garsai, spalvos, kvapai jį veikia, pagauna. Tad Šilelio nustojęs jis neberimsta, skursta. Šilelio gyvybės vaizdai ir poeto jausmai reiškėsi daugybe gyvų, nuoširdžių, neišgalvotų figūrų ir šiaip švelniais poetiškais vaizdais ir žavi skaitytojus. Puikus lietuvių kalbos, ypačiai anykštėnų tarmės, mokėtojas, gražiai ją savo kūrinyje sunaudojęs Baronas atkreipė į save kalbininkų (vokiečių) dėmesį, kurie suragino jį giliau tirti lietuvių kalbą, bet neįtiko kai kuriems žemaičiams (prof. Ugenskiui), kurie buvo pripratę prie žemaičių tarmės vyravimo rašto kalboje ir piktinosi naujai, jų nuomone, negražiai, sudarkytai tarmei į raštus įeinant. Toje poemoje randame aiškios Mickevičiaus,

gal net Daukanto įtakos, kas betgi Anykščių Šileliui nekliudė pakilti į pačias pirmąsias vietas mūsų poezijoje ir sustiprinti kitataučiams įspūdį, iš jos gaunamą, nes pirma jie tegavo ją pažinti tik iš Duonelaičio ir dainų.

Anykščių Šilelis labiausiai įtiko šviesuomenei, nors buvo išspausdintas kaimui prieinamuose kalendoriuose. Kaimo žmonėms artimesnės buvo jo kitos 1858—59 m. poemos. 1858 m. rudenį išvažiavęs į Petrapilio akademiją, savo kelionės įspūdžius jis graudžiai vaizdavo keliolikos dainų ir eilėraščių poemėlėje *Kelionėje Petaburkan*. Tai poetiška Antano gromata tėveliams, broleliams ir sesiulėms, kurioje jis, „Guduos atvykęs“ ir atsiradęs „ramioje pievoje“ (akademijoje), apsako Anykščių Petrapilio kelionės įspūdžius. Žmonės, jų vargai, paklydimai poetui čia labiausiai rūpi iškelti, bet ne gamtos grožybės, kaip kad Šilelyje; Šilelis — poezijos mėgėjams kartoti, Kelionė — žmonėms graudinti, dainuoti. Tad Kelionei spaudoje dar nepasirodžius (ji tebuvo išspausdinta „Apžvalgos“ laikraštyje po 30 m.), anykštėnai ir kiti, jais sekdami, dainavo Kelionės „atsisveikinimo dainas“ — *Sudiev Lietuva, Nu Lietuva, nu Dauguva,* graudinosi Lietuvos žmonių vargo vaizdais („ne taip staugia platus plentas gniaužtas diližonais, kaip vaitoja mūsų žmonės po svetimais ponais“), raminosi didžios praeities priminimu (Lietuva kadaise „paveikus gudus po kojom pamynė ir maskolius vainoj kaip gvazdikus skynė“), graudžia malda (*Oi su malda dūšiai saldu*), stiprinosi tvirtu nujautimu, jog „šiaurės sūnaus“ (Rusų vyriausybės) persekiojami lietuviai vis delto nežus: „Kad tu, gude, nesulauktum, ne taip, kaip tu nori, bus kaip Dievas duos, ne tavo priesakiai nedori“... Graudi Kelionė padarė įtakos ir vėlesnės „Aušros“ gadynės poetams: Mickevičius davė Baroną, Baronas — Maironį.

1859 m. tėviškėje vasarą būdamas, be Anykščių Šilelio antrosios pusės, Baronas dar parašė, netrukus kalendoriuje išspausdintą, poemėlę *Dievo rykštė ir malonė*. Paremdamas vysk. Valančiaus kovą prieš girtybę, jis tvirtino žmonių nusistatymą prieš degtinę, duodamas jiems atatinkančių pavyzdžių iš lietuvių ir kitų tautų istorijos įtikindamas, graudindamas. Kad ir silpnesnė už kitas Barono poemas, bet ji yra gražiausia iš visų tų kūrinių, kurie anos gadynės mūsų poetų buvo parašyti blaivybei.

Petrapilyje tais pat metais, tur būt, rudenį, Baronas parašė poemą *Pasikalbėjimas giesmininko su Lietuva,* kaip ir Kelionė, tik po 30 metų teišspausdintą („Apžvalgoje“). Joje jis stengėsi atsakyti į klausimą, kas daryti, kad Lietuva būtų laiminga. Nei turtai, nei senovės galybė, nei laisvė nepadarysią jos laimingos, jei nebūsią sąmoningo, teisingo, gero, dievobaimingo žmonių sugyvenimo su kits kitu. Vienai viena, sako, reikią iš Dievo prašyti: „meilės, tiktai meilės“.

Ar bus ką Baronas sukūręs 1860—62 m., nežinia; gal vieną kitą bažnytinę giesmelę. 1863 m. užsieny būdamas, vieną, bet graudžią teparašė dainelę — Neramumą („Ko gi skauda man

širdelę"). Po to jis beveik neberašė eilių, retkarčiais vyskupą eilėmis tepasveikindamas (paskutinį kartą — 1883 — „Aušros" pasirodymo metais). Paskui terašė bažnyčiai giesmes. Atsidavęs kunigo ir vyskupo pareigoms, lietuvių kalbotyrai ir matematikos mokslui, Baronas vis mažiau turėjo sąryšio su literatūra, ir, pagaliau, visai nuo jos atsitraukė.

Barono poezijai daug prikišama, daug joje yra paprasto, negudraus pamokslo žmonėms, pasitaiko negražių išsireiškimų ir šiaip silpnybių, bet vis delto lietuvių tautos sąmonėjimo ir literatūros istorijoje ji nemažai yra nusvėrusi. Nors Baronas užaugęs ir subrendęs bajorų gadynėje, su ja stipriai buvo suaugęs ir tatai aiškiai žymu jo poezijoje, bet ji ne tiek darė įspūdžio anos gadynės žmonėms, kiek vėlesniajai kartai, kurios priešingam bajorams nusistatymui jis nepritarė. O toji „Aušros" karta, kad ir nebesilaikė Lietuvos ir Lenkų ūnijos tradicijų, kurios Baroną yra veikusios, brangino jį ir mylėjo del jo karštos meilės tėvynei ir žmonėms, kuri skambiai reiškėsi jo graudžiomis giesmėmis. Barono apibarta „Aušra" jau pirmajame savo numery davė jo Dainų dainelę...

Kaimo dainų dainelės, Duonelaičio Metai ir Barono Šilelis — štai mūsų priešaušrinės poezijos deimantai, vyriausias tos poezijos palikimas poaušrio gadynei.

Be Barono ir kitų jau paminėtų poetų, tenka dar paminėti kun. Juozapas Želvavičia, kuris Rusuose gyvendamas vertė Krylovo pasakėčias eiliuotine lietuvių kalba, ta kalba apsakinėjo ir Senojo Įstatymo dalykus (išl. 1858). Stilius posunkis, eilės silpnokos, bet, ypačiai pasakėčių, pilnos gražių išsireiškimų.

Be Akelaičio, kuris išvertė į mūsų kalbą patriotišką lenkų himną „Boże coś Polskę", buvo ir daugiau mums žinomų ir nežinomų poetų, kurie lietuvių kalba rašė vertė lenkams palankias dainas eilėraščius (Garibaldžio dainą „Kelkit vyrai, kelkit narsūs, jau ateina lenkai garsūs," ir k.) Kai kurie dainiai del lenkmečio į Rusiją ištremti, bent buvusiųjų parapiečių tarpe netrukus pagarsėjo jiems siunčiamomis savo liūdnomis dainelėmis (Kun. Zlotožinskis: „Ten už miesto ant kalnelio" ir kit.).

§ 62. **Prūsų švietėjai. Šleikeris.** Viskas, rodos, sakė, kad žmonių švietimo ir žadinimo darbas, Lietuvos istorijos, lietuvių kalbos ir kitų dalykų tyrimai, suspiesti Vilniuje, remiami Varniuose, sukels ten tautos sąjūdį, sutrauks į jį rinktinę Lietuvos šviesuomenę ir padarys jį lietuvių mokslo bokštu ir žvaigžde. Tačiau rusų vyriausybė tuojau po 64-ųjų metų atėmė Vilniui kultūros žvaigždės reikšmę, sužvaigždėti jam dabar jau nebeleido. Tokia Lietuvos žvaigžde virto tuomet Prūsų Tilžė, kuri prieš tai Didžiajai Lietuvai ne ką tedavė. Prūsuose tik ligi 63-ųjų metų ėjo Prūsų lietuvių ir vokiečių raštai, daugiausia mokytojų ir kunigų, kurie leido įvairius raštus tikybiniams lietuvių reikalams aprūpinti — „mišknyges", „pa-

mokinimus", „kalendras", „nusidavimus" ir šiaip knygeles. Nė vienas iš jų nėra turėjęs svaresnės vietos mūsų literatūros, net šiaipjau raštų, istorijoje.

Tilžės superintendentas, vadinamas tenai vyskupu, Otonas Glogavas (vok. Glogau, miręs 1875), parašė, išvertė ir išleido lietuvių mokykloms giesmių knygeles („Giesmės šiuilėms", 1853 ir vėliau), Liuterio „Mažąjį katgizmą" (1855), „Švento Rašto nusidavimus" (1855) ir dar kitas knygeles. Vokiečių laikraščiuose jis spausdino įvairių dalykėlių lietuvių tautosakai (apie dainas, vestuvių papročius), 1869 m. išleido atskiru rašiniu savo etnografinius ir istorinius dalykus „Litauen und die Litauer".

Kunigas Karolis Jakobis (vok. Jacoby, 1817—1881), dirbdamas paskutinius dvidešimt metų tarp Klaipėdos lietuvių, savo teisingumu, darbo žmonių troškimų branginimu ir rėmimu jų pastangų daugiau teisių lietuvių kalbai įgyti buvo įgijęs lietuvių visuomenės meilę ir padėką. 1879 m. Klaipėdos gimnazijoj įvedus lietuvių kalbą, jis ją dėstė ligi mirties. Jis rašinėjo mokslo laikraščiuose straipsnius apie klaipėdiečių tarmę, lietuvių „želmenų" vardus ir k. Jis sudarė ir išleido lietuviškus išrašus mokykloms (Litauische Chrestomathie zum Schulgebrauch, 1880).

Daug įtakos lietuvių kalbotyrai ir rašybai padarė garsingas vokiečių mokslininkas Augustas **Šleikeris** (vok.Schleicher, 1821 — 1868) ,Pragos, vėliau Jenos universitetų profesorius. Stengdamasis kaip reikiant ištirti lietuvių kalbą ir tarmes, jis 1852 m. du kartu važinėjo į Mažąją ir Didžiają Lietuvą ir tiek pramokęs lietuvių kalbos, jog netrukus kalbėdavo su mūsų žmonėmis, išleido pagrindinį lietuvių kalbos mokslui veikalą apie ją — „Handbuch der litauischen Sprache" (I Grammatik, 1855; II. Glossar und Lesebuch, 1857).

§ 63. **1856—1864 m. mūsų raštų sąvada.** Per 1856—1864 metus išleista apie 365 lietuviškų knygų, iš kurių Mažajai Lietuvai tenka apie 100 leidinių. O visų lietuviškų leidinių nuo 1547 ligi 1864 m. bibliografai suskaito daugiau kaip 1000.

Atvaizdų sąrašas.

1. Motiejus Kazimieras Sarbievius (Sarbiauskis) 10
2. Kojelavičiaus istorija 11
3. Albertina (Karaliaučiaus universitetas) 15
4. Mažvydo katekizmas 16
5. Merkelis Giedraitis 21
6. Iš Daukšos katekizmo 22
7. Daukšos pastilė 23
8. Motiejus Stricovius (Strikauskis) 24
9. Petkevičiaus katekizmas 26
10. Endrikis Lizius 31
11. Jonas Kvantas 32
12. Duonelaičio klebonija (Tolminkiemy) 37
13. Pranciškus Ksaveras Baužas 41
14. Vilniaus universitetas XIX a. pradžioje 42
15. Ignotas Onacevičius 44
16. Adomas Mickevičius „Gražinos“ metu 50
17. Adomas Mickevičius „Valenrodo“ metu 53
18. Adomas Mickevičius senatvėje 59
19. Juozas Arnulpas Giedraitis 62
20. Poškos Baublys 67
21. Antanas Strazdas 74
22. Teodoras Norbutas 78
23. Juozas Ignotas Krašiauskis 81
24. Ignotas Bareika - Chodzka 84
25. Simanas Daukantas 88
26. Daukanto kapas 91
27. Motiejus Kazimieras Valančius 93
28. Laurynas Ivinskis 98
29. Vincentas Juzumas 103
30. Antanas Tatarė 105
31. Pričkus Kuršaitis 113
32. Pričkus Kelkis 116
33. Juozapas Dovydaitis 119
34. Mikalojus Akelaitis 121
35. Liūdas Kondratavičius 128
36. Mykolas Andriolli 134
37. Antanas Baronas 135

TURINYS.

Pusl.

I-jo leidimo prakalba 3
II-jo leidimo prakalba 3

I. Lietuvių raštai gudų ir lotynų kalbomis (ligi XVI-jo amž. pusės, iš dalies ir XVII—XVIII amžiuje) 5

§ 1. Gudų kalba lietuvių raštuose. Lietuvos Metrika 5
§ 2. Lietuvos Statutas 5
§ 3 Lietuvos metraščiai 6
§ 4. Lotynų kalba lietuvių raštuose 8
§ 5. Sarbiauskis. Kojelavičius 9
§ 6. Jėzavitų mokyklos teatras 12

II. Nuo XVI-jo amžiaus pusės iki XVIII-jo a. pabaigos . 14

§ 7. Abejojamieji raštai lietuvių kalba 14
§ 8. Reformacijos reikšmė lietuvių raštams. Rapailionis. Kulviškis 14
§ 9. Mažvydas ir kiti 17
§ 10. Bretkūnas 18
§ 11. Prūsų vyriausybės raštai lietuvių kalba 19
§ 12. Reformacija ir katalikų reakcija Didž. Lietuvoje 20
§ 13. Daukša. Strikauskis 21
§ 14. Širvydas ir kiti 25
§ 15. Reformatų raštai: „Londono Biblija“ ir kiti 27
§ 16. Mažosios Lietuvos protestantų raštai. Kleinas, Hartknochas ir kiti 28
§ 17. Šventojo Rašto ir Liuterio katekizmo vertimai 30
§ 18. XVIII-jo a. Prūsų lietuvių giesmynai 32
§ 19. XVIII-jo a. pasaulinio turinio knygelės Maž. Lietuvoje . . 33
? 20. XVIII-jo a. katalikų raštai 35
§ 21. Duonelaitis 36
§ 22. XVI — XVIII a. lietuviškų raštų sąvada 40

III. 1801 — 1864 metai 41

1801—1831 m.

§ 23. Vilniaus Universitetas. Istorijos raštai 41
§ 24. Žemaičių raštai apie lietuvių kalbą ir praeitį 44
§ 25. Rėza 46
§ 26. Adomas Mickevičius Lietuvoje (1799 — 1824) 47
§ 27. Mickevičius Rusuose (1824 — 1829) 52

§ 28. Mickevičius Vakarų Eiropoje 55
§ 29. Bernotavičius ir kiti 60
§ 30. Vyskupo Giedraičio ir kunigų raštai lietuvių kalba . 61
§ 31. Žemaičių bajorų poezija 63
§ 32. Poška 66
§ 33. Klementas ir kiti 69
§ 34. Valiūnas 71
§ 35. Stanevičia 72
§ 36. Strazdas 73
§ 37. 1801 — 1832 m. lietuviškųjų raštų sąvada 76

1832 — 1855 m. 77

§ 38. Uždarius universitetą 77
§ 39. Norbutas 78
§ 40. Krašiauskis 80
§ 41. Jucevičia 85
§ 42. Daukantas 87
§ 43. Valančius 92
§ 44. Valančiaus raštai 94
§ 45. Ivinskio kalendoriai 97
§ 46. Pabrėža 100
§ 47. Juzumai ir kiti 102
§ 48. Tatarė 104
§ 49. Eiliuotojai ir dainuotojai 106
§ 50. Lietuva ir lietuvių kalba Vokios, ypačiai Prūsų moksle ir poezijoje 108
§ 51. Gizevius 111
§ 52. Kuršaitis 113
§ 53. Kelkis ir kiti 115
§ 54. 1832 — 1855 m. lietuviškųjų raštų sąvada 117

1855 — 1864 m. 117

§ 55. Baudžiavų naikinimo dešimtmetis 117
§ 56. Blaivybė. Dovydaitis Akelaitis 118
§ 57. Kašarauskas ir kiti 122
§ 58. Kondratavičiaus gyvenimas ir raštai 126
§ 59. Kondratavičiaus Lietuva 129
§ 60. Kondratavičius Lietuvos bajorų visuomenėje 131
§ 61. Baronas 133
§ 62. Prūsų švietėjai. Šleikeris 138
§ 63. 1856-1864 m. mūsų raštų sąvada 139
§ 64. Atvaizdų sąrašas . . . . 14'

